

UDK 327

ISSN 0543-3657

MEĐUNARODNA POLITIKA

OSNOVANA JUNA 1950.
BEOGRAD
GOD. LXI, BR. 1139
JUL-SEPTEMBAR 2010.

SRBIJA I SVET

Hasiba Hrustić

PUT SRBIJE U EVROPSKU UNIJU
- IZBOR MODELA RAZVOJA

Zorana Brozović

DISKURS O NATO U NARODNOJ SKUPŠTINI
REPUBLIKE SRBIJE (2000-2008)

U FOKUSU

Ljiljana Fijat i Aleksandar Živković

SVETSKA EKONOMSKA KRIZA
I PRANJE NOVCA

Dragan Petrović

PREDSEDNIČKI IZBORI U UKRAJINI 2010.
- ANALIZA OSTVARENIH REZULTATA
PO OBLASTIMA I KULTURNO-ISTORIJSKE RE-
GIONALIZACIJE

Srđan Korać

PRETNJA TRANSNACIONALNOG
ORGANIZOVANOG KRIMINALA
PO EKOLOŠKU BEZBEDNOST SRBIJE

ANALIZE

Vladimir Vučković

DRŽAVA I TRŽIŠTE: RATOVI ZVEZDA

Ratko Vukanić

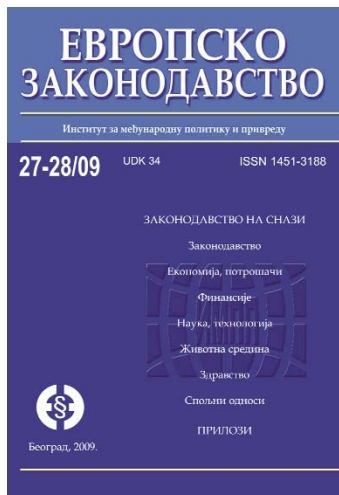
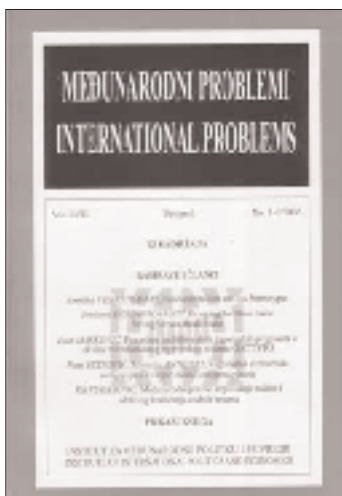
SRPSKI SPOLJNOTRGOVINSKI ODNOSI SA
AFRIČKIM DRŽAVAMA OD 2001. GODINE

DOKUMENTI

Institut za međunarodnu
politiku i privredu

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E- mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNA POLITIKA

Makedonska 25, 11000 Beograd, Poštanski fah 413, Tel. +381 11 3373 824 (glavni i odgovorni urednik),
Tel/fax 337 38 32 (pretplata); E-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs;
Internet: www.diplomacy.bg.ac.rs/medjunarodna.htm. Izlazi tromesečno

UDK 327

ISSN 0543-3657

Godina LXI, br. 1139, jul-septembar 2010.

Izdavački savet

Doc. dr Milica Delević (predsedavajuća),
docent, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Vladimir Bilandžić,

Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji, Beograd

Mr Dušan Lazić, ambasador, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd

Dr Jelica Minić, zamenica generalnog sekretara, Regionalni savet za saradnju, Sarajevo

Prof. dr Obrad Račić, redovni profesor,
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Goran Svilanović, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Beč

Prof. dr Jovan Teokarević, vanredni profesor,
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Vatroslav Vekarić, član,
Spoljnopolitički savet Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd

Dr Ivan Vejvoda, direktor, Balkanski fond za demokratiju, Beograd

Prof. dr Ivo Visković, redovni profesor,
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dr Milan Šahović, naučni savetnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Uredništvo

Dr Miroslav Antevski, naučni saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Dr Miša Đurković, naučni saradnik, Institut za evropske studije, Beograd

Mr Aleksandra Joksimović, članica,
Forum za međunarodne odnose Evropskog pokreta u Srbiji, Beograd
Aleksandra Janošević, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Mr Ana Jović-Lazić, istraživač saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Mr Ivona Lađevac, istraživač saradnik,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Mr Dejan Orlić, istraživač saradnik, Institut društvenih nauka, Beograd
Mr Slobodan Janković, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Mr Irina Žarin, članica
Forum za međunarodne odnose Evropskog pokreta u Srbiji, Beograd
Mr Dragan Živojinović, asistent, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu,
11000 Beograd, Makedonska 25

Direktor Instituta
Dr Duško Dimitrijević

Glavni i odgovorni urednik
Dr Dragan Đukanović

Zamenica glavnog i odgovornog urednika
Mr Svetlana Đurđević-Lukić

Prelom
Snežana Vojković, Sanja Pavlović

Lektor
Mihailo Janković

Prevodilac
Aleksandra Janošević

Godišnja pretplata
Pojedinci: 2.000 dinara, Pravna lica: 6.000 dinara
Zahteve za pretplatu slati na adresu: *Međunarodna politika*, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komerčijalna banka Beograd, Makedonska 32

Za inostranstvo
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

Oglasi
Informacije o ceni i raspoloživom oglasnom prostoru mogu se dobiti na telefon
(011) 337 38 32 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

Štamparija
„Želnid“, 11000 Beograd, Nemanjina 6

Pogledi izneti u člancima odražavaju lični stav autora,
a ne nužno Izdavačkog saveta i Uredništva

Izlaženje časopisa *Međunarodna politika* finansira
Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

MEĐUNARODNA POLITIKA

UDK 327

Godina LXI, br. 1139, jul–septembar 2010.

ISSN 0543-3657

Međunarodna politika br. 1139, jul–septembar 2010. godine

Sadržaj

SVET I SRBIJA

Hasiba Hrustić

Put Srbije u Evropsku uniju – izbor modela razvoja 5

Zorana Brozović

Diskurs o NATO u Narodnoj skupštini
Republike Srbije (2000–2008) 24

U FOKUSU

Ljiljana Fijat i Aleksandar Živković

Svetska ekonomska kriza i pranje novca 35

Dragan Petrović

Predsednički izbori u Ukrajini 2010. – analiza ostvarenih
rezultata po oblastima i kulturno-istorijske regionalizacije 47

Srđan Korać

Pretnja transnacionalnog organizovanog kriminala
po ekološku bezbednost Srbije 64

ANALIZE

Vladimir Vučković

Država i tržište: ratovi zvezda 90

Institut za međunarodnu politiku i privredu (IMPP)

<i>Ratko Vukanić</i> Srpski spoljnotrgovinski odnosi sa afričkim državama od 2001. godine	102
PRIKAZI, OSVRTI I RECENZIJE	
Perry Anderson, <i>The New Old World</i> , Verso, London, New York, 2009.	125
SKUPOVI	
Asimetrični ratovi, međunarodni odnosi i teorija pravednog rata	128
Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije	131
DOKUMENTI	
Obraćanje predsednika Republike Srbije Borisa Tadića povodom mišljenja Međunarodnog suda pravde o Kosovu	135

UDK: 330.34(497.11+061.1)
Bibliid 0543-3657, 61 (2010)
God. LXI, br. 1139, str. 5-23
Izvorni naučni rad
Primljen: 10. jul 2010.

Prof. dr Hasiba HRUSTIĆ¹

Put Srbije u EU – izbor modela razvoja

SAŽETAK

U radu je reč o nekim važnim pitanjima koja se odnose na ekonomske i socijalne modele srpskog puta u EU uz određene prepreke prisutne u ovom procesu. U radu se takođe analizira poverenje u moderno društvo kao pokazatelja društvenog kapitala i faktora koji može uticati na povećanje ekonomskog rasta i društvenog blagostanja. U okviru društvenih i ekonomskih sistema koji su u osnovi efikasnih javnih sektora i fleksibilnih tržišnih struktura racionalno se teži ostvarivanju održivih javnih finansija, visokog ekonomska rast, standarda obrazovanja i zaposlenosti i tržišta koja dobro funkcionišu. U zaključku ovog rada podržavaju se zahtevi za sveobuhvatnom reformom fiskalne politike kao i tržišta rada.

Cljučne reči: fiskalna politika, nezaposlenost, penzije.

Uvod

U Evropskoj uniji već duže vreme traje rasprava o načinima na koje bi države članice trebalo da rešavaju ekonomske i socijalne probleme. Rezultati tih raspava i dalje ostaju u domenu alternativnih rešenja koja bi bila kombinacija između prihvatljivih ekonomskih rezultata, odgovarajuće socijalne zaštite i efikasnog funkcionisanja tržišta.² Kombinacija niskih

¹ Prof. dr Hasiba Hrustić, naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. Rad predstavlja deo naučnog i istraživačkog angažovanja istraživača na projektu „Srbija i savremeni svet: perspektive i putevi učvršćivanja spoljnopoličkog, bezbednosnog i spoljnoekonomskog položaja Srbije u savremenim procesima u međunarodnoj zajednici“, koje finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije, ev br: 149002D, a realizuje se u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2006-2010. E mail: polinfay@yahoo.com

² Na evropskim političkim forumima raspravljalo se o zajedničkim društvenim vrednostima EU, problemima izazvanim globalizacijom i demografskim promenama, i o neophodnosti

stopa fertiliteta i porasta očekivanog trajanja života u državama članicama Evropske unije (EU) utiče na smanjenje broja radno sposobnog stanovništva uz porast učešća stanovnika starijih od 65 godina u ukupnom broju stanovnika. Demografske tendencije će svakako imati jak uticaj na ponudu rada, realni rast bruto društvenog proizvoda (BDP), javne finansije i raspodelu dohotka. Kao odgovor na te izazove Unija je usvojila tzv. Lisabonsku strategiju, s naglaskom na ekonomskom rastu i zapošljavanju. Ciljevi ove strategije obuhvataju održivost javnih finansija, stabilan rast i visoku zaposlenost, pravednu raspodelu dohotka i prilagodljivo funkcionisanje tržišta rada.³

Posmatrana u datom kontekstu, ali i kao zemlja koja je zakoračila na put evropskih integracija i prihvatila da se u konkurenciji drugih, manjih ili većih država, bori za svoje mesto u zajednici evropskih zemalja, Srbija je, pored sprovođenja brojnih promena društveno-političkog uređenja, *de facto* suočena sa izazovom pozicioniranja na međunarodnoj sceni. Pred Srbiju se, uostalom kao i u svim zemljama Evrope, postavlja pitanje o izboru pravaca i metoda u daljoj strategiji razvoja. S tim u vezi javlja se i potreba za redefinisanjem kolektivnog identiteta koji je poljuljan državnim i društveno-političkim diskontinuitetom i gubitkom dotadašnjeg vrednosnog sistema usled raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, a definitivno izgubljenim političkom i ekonomskom krizom tokom 90-ih godina prošlog veka.

Ulazak u EU je strateški cilj Srbije

Kao zemlja–potencijalni EU kandidat, potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (*The Stabilisation and Association Agreement*), Srbija je ušla u novu fazu odnosa sa EU, koji se prvi put zasnivaju na ugovornoj osnovi.⁴ Početak primene Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) značajan je korak na evropskom putu ka uređenijem i stabilnijem društvu, kojim se Srbija obavezala na postepeno usklađivanje zakonodavstva sa pravnim tekovinama EU, kao i na njihovu doslednu primenu. Zato je u oktobru 2008. godine usvojen Nacionalni program za integraciju Srbije u EU (NPI), kojim su planirane aktivnosti kako bi Srbija bila spremna za članstvo u EU do kraja 2012. godine. Primenom SSP započeo je i proces izveštavanja o ispunjenosti NPI od strane EU, kojim se prati i primena SSP i zakonodavne reforme neophodne za proces evropske integracije.

strukturne reforme kao odgovarajućeg odgovora ekonomske i socijalne politike u državama članicama EU. Izvor: Results of the Informal ECOFIN Meeting, 7-8 April, Vienna. Internet. <http://www.eu2006.at/de/News/information/0804InformalECOFIN.html>; Background documents at ECOFIN Informal Meeting in Manchester, 9 September 2005. Available from: http://www.bruegel.org/doc_pdf_327. 21.03.2010.

³ Lisabonska strategija mogla bi se shvatiti kao nastojanje da se spoje dve ideje koje su dominirale Zapadnom Evropom posle Drugog svetskog rata, a to su socijalna demokratija i neoliberalizam, odnosno povezanost principa konkurencije i principa socijalne solidarnosti.

⁴ Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, *Službeni list RS*, broj 83/2008.

Imajući u vidu pozitivne ocene o napretku Srbije iznete u objavljenim dokumentima Evropske komisije: Strategiji proširenja za 2009–2010. godinu, kao i u Izveštaju o napretku Srbije u procesu evropskih integracija za 2009. godinu, opšta ocena ECFIN je da je Srbija u pogledu privrednih kriterijuma ostvarila ograničeni napredak ka uspostavljanju funkcionalne tržišne privrede.⁵ Potrebno je dodatno angažovanje da bi postala sposobna da se u srednjem roku suoči sa pritiscima konkurencije na unutrašnjem tržištu EU. Zato bi se morale ubrzati strukturne reforme. Srbija je ostvarila napredak u ispunjavanju političkih kriterijuma i sprovođenju ključnih prioriteta Evropskog partnerstva. Međutim, kako bi se obezbedilo sprovođenje novog ustavnog okvira u skladu sa evropskim standardima neophodno je nastavljane reformi. Posvećeno je nedovoljno pažnje delotvornoj primeni postojećih zakona i proceni njihovih efekata, tako da je opšta ocena da je sveukupna reforma ostala spora. Posebno je nužno poboljšati transparentnost, nepristrasnost, profesionalnost i odgovornost i davanje većeg prioriteta borbi protiv korupcije i pružanju podrške radu nezavisnih državnih organa.⁶

Krajem 2009. godine Vlada Srbije usvojila je tekst izmenjenog i dopunjenog NPI, koji sada *implicite* sadrži i poglavlja u vezi sa reformama u oblastima obuhvaćenim tzv. „kriterijumima iz Kopenhagena” i kriterijumom sposobnosti zemlje da preuzme obaveze iz članstva u Uniji, aktuelnim stanjem i planovima u procesu pripreme nacionalne verzije pravnih tekovina EU, i dva aneksa sa konkretizacijom zakonodavnih aktivnosti za period 2010–2012. godine.⁷

⁵ Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Enlargement Strategy and Main Challenges 2009-2010, COM(2009) 533, {SEC(2009) 1333}, {SEC(2009) 1334}, {SEC(2009) 1335}, {SEC(2009) 1336}, {SEC(2009) 1337}, {SEC(2009) 1338}, {SEC(2009) 1339}, {SEC(2009) 1340}, Commission of the European Communities, Brussels, 14.10.2009.

NPI je, u celini, od jula 2008. do septembra 2009, ispunjen 81odsto, jer je od planiranih 229 propisa, usvojeno 186. Primena usvojenih propisa, osim što doprinosi harmonizaciji srpskog zakonodavstva sa pravnim tekovinama EU, u značajnoj meri unapređuje razne društvene i ekonomske oblasti važne za svakodnevni život građana.

⁶ Progress towards meeting the economic criteria for accession: the assessments of the 2009 Progress Reports, Directorate General for Economic and Financial Affairs, European Commission, Occasional Papers, No. 57, November 2009.

⁷ Prema kriterijumima koje je utvrdio Evropski savet u Kopenhagenu, juna 1993. godine, zainteresovane pridružene države mogu da postanu punopravne članice ako ispune određene političke, ekonomske i pravne kriterijume. Pod ispunjavanjem političkog kriterijuma podrazumeva se da država kandidat pre priključenja EU postigne stabilnost institucija koje garantuju demokratiju, vladavinu prava, poštovanje ljudskih prava i zaštitu manjina. Ekonomski kriterijum zahteva postojanje delotvorne tržišne privrede, te sposobnost domaćih preduzeća da izdrže pritisak unutrašnjeg tržišta EU. Pod ispunjavanjem pravnog kriterijuma podrazumeva se prihvatanje pravnih tekovina EU i sposobnost preuzimanja obaveza koje proizilaze iz članstva, uključujući sprovođenje ciljeva političke, ekonomske i monetarne unije. Osim uvođenja zakonodavstva EU u nacionalno zakonodavstvo budućih članica još važnija je njegova efikasna primena kroz adekvatne upravne i pravosudne strukture.

Napokon, dugoročni strateški cilj Srbije da postane članica EU konkretizovan je krajem 2009. godine podnošenjem zahteva za prijem u članstvo EU.⁸

Makroekonomsko prilagođavanje na putu ka EU

Efikasnost ekonomske politike meri se ostvarenim ciljevima. Rezultati u prvih osam godina tranzicije, od 2001. do 2008. godine, pokazali su izvesna pozitivna kretanja. Srbija je sprovela ekonomske reforme koje su dale značajne rezultate u pogledu rasta BDP, postepenog smanjenja visoke inflacije, rasta zaposlenosti i priliva inostranog kapitala. U ovom periodu ostvaren je prosečan godišnji rast BDP od 5,4%, a BDP po glavi stanovnika (*per capita*) povećan je sa 1.708 evra u 2001. godini na 4.661 evra u 2008. godini.⁹

Dinamičan privredni rast u proteklih osam godina tranzicije pretežno je bio zasnovan na rastu domaće tražnje i izvoza, kao i na niskoj startnoj poziciji. Sa odmicanjem tranzicije, jačali su i faktori na strani ponude, zahvaljujući izvršenoj privatizaciji, investicijama, rastu trgovine i sektora finansijskih usluga.

Tabela br. 1 – *Srbija: glavni makroekonomski pokazatelji*¹

Ekonomski pokazatelji	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Industrijska proizvodnja	0,1	1,8	-3,0	7,1	0,8	4,7	3,7	1,1	-13,1
BDP	5,6	3,9	2,4	8,3	5,6	5,2	6,9	5,5	-3,0
Stopa nezaposlenosti (u % od ukup. broja radno sp. stanovniš.)	13,4	13,3	14,6	19,5	21,8	21,6	18,8	14,7	16,9
Stopa inflacije (cene na malo)	40,7	19,5	11,7	10,1	16,5	12,7	11,0	8,6	6,6
Platni bilans (u % od BDP)	-7,6	-11,5	-9,6	-14,1	-10,1	-13,1	-16,2	-17,8	-6,2

⁸ Memorandum Vlade Republike Srbije u vezi sa podnošenjem zahteva Republike Srbije za prijem u članstvo Evropske unije, Republika Srbija, Beograd, decembar 2009. godine; Podnošenje kandidature Srbije u EU 19.12.2009.

⁹ BDP *per capita* u Srbiji je u 2008. godini iznosio 6.781 USD, daleko ispod proseka nekadašnjih socijalističkih republika. U Sloveniji je bio 27.140 USD, u Češkoj 21.027, Slovačkoj 17.630, Estoniji 17.299, Hrvatskoj 15.628, Mađarskoj 15.542, Letoniji 14.997, Litvaniji 14.085, Poljskoj 13.798, Rumuniji 9.291, a u Bugarskoj 6.856 USD. Izvor: The Global Competitiveness Report 2009–2010.

Ekonomski pokazatelji	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Spoljnotrgovinski bilans (u % od BDP)	-20,9	-22,3	-23,2	-29,5	-22,8	-21,7	-22,9	-23,8	-14,9
Budžetski bilans (suficit/ deficit) u % od BDP	-	-3,1	-1,1	0,9	1,9	1,6	-1,9	-2,5	-4,0
Javni dug (u % od BDP)	104,8	69,5	64,3	53,3	50,2	36,2	29,4	28,4	31,3
Spoljni dug (u % od BDP)	98,3	67,2	54,3	64,2	64,2	63,3	60,2	63,61	69,9
Strane direktne investicije (neto, u mil EUR)	184	502	1.205	776	1.244	3.492	1.820	1.812	1.372
Prosečna vrednost deviznog kursa CSD/EUR, prosek perioda	59,7	61,52	68,31	78,89	85,50	79,00	79,24	88,60	95,89
BDP <i>per capita</i> , u EUR	1.708	2.137	2.328	2.555	2.736	3.173	4.002	4.661	4.304

Izvor: Podaci Ministarstva finansija Republike Srbije, Republičkog zavoda za statistiku, Narodne banke Srbije.

¹ Promena u odnosu na prethodnu godinu u %. Podaci isključuju Kosovo.

Međutim, višegodišnje precenjena vrednost dinara stimulisala je uvoz, povećavala spoljnotrgovinski deficit i spoljni dug, tako da je ostvarenje održivih odnosa sa inostranstvom (mereno stanjem platnog bilansa) bilo nezadovoljavajuće. Domaća proizvodnja i izvoz bili su nedovoljni da obezbede postojeći nivo potrošnje. Nizak stepen valutne zaštice izložili su preduzeća velikom valutnom riziku, tako da je depresijacija dinara u uslovima svetske finansijske krize krajem 2008. godine dovela u pitanje sposobnost finansiranja pre svega inozaduživanja.

Tabela br. 2 – Srbija: selektivni makroekonomski pokazatelji (u % od BDP)¹

Pokazatelji	2006	2007	2008	2009
Izvoz robe	21,7	22,0	22,3	17,2
Uvoz robe	42,8	44,9	46,1	32,2
Spoljnotrgovinski bilans	-21,7	-22,9	-23,8	-14,9
Spoljni dug u mil EUR:	14.885	17.789	21.801	22.027
- od kojeg je privatni spoljni dug (u %)	35,8	40,0	46,0	69,1
Vrednost deviznih rezervi (u mil. EUR)	9.025	9.641	8.160	10.602

Izvor: Podaci Ministarstva finansija Republike Srbije, Republičkog zavoda za statistiku, Narodne banke Srbije.

¹ Promena u odnosu na prethodnu godinu u %. Podaci isključuju Kosovo.

Od 134 zemlje sveta, privreda Srbije je po visini Indeksa globalne konkurentnosti za 2009–2010. godinu zauzela 93. mesto.¹⁰ Kao problematični faktori u ostvarenju konkurentnosti u obavljanju poslovanja u Srbiji navode se: politička nestabilnost, neefikasna državna birokratija, inflacija, politička nestabilnost, korupcija, kriminal, nezaposlenost, visoko poresko opterećenje, neadekvatna ponuda infrastrukture, neadekvatna zdravstvena zaštita.¹¹

Srbija je oštro pogođena aktuelnom svetskom ekonomskom krizom. Krajem 2008. godine došlo je do usporavanja privrednog rasta i pogoršanja makroekonomske stabilnosti. Nedostatak discipline i ekspanzivna fiskalna politika doveli su do značajnog narušavanja fiskalne pozicije. Stopa inflacije je od 2001. godine znatno pala, međutim, i dalje je ostala visoka. Aktuelna svetska ekonomska kriza i dalji pad privrednih aktivnosti uticali su na povećanje nezaposlenosti, što je ozbiljna pretnja za društveni razvoj i stabilnost Srbije. Stopa nezaposlenosti je oscilirala, ali je u proseku ostala visoka, tako da je u 2009. godini bila 16,4%.

Vlada je početkom 2009. godine donela Program mera za ublažavanje posledica svetske finansijske krize, usmeren na smanjenje javne potrošnje, podsticanje privredne aktivnosti i zaposlenosti, ali i na modernizaciju saobraćajne infrastrukture. Preduzetim merama ekonomske i monetarne politike sprečen je kolaps finansijskog i realnog sektora i ublažene su posledice krize. Kao odgovor na svetsku krizu zatražena je pomoć od MMF i EU uz obavezu sprovođenja fiskalnih mera radi smanjenja javne potrošnje.¹²

¹⁰ Izvor: The Global Competitiveness Report 2009–2010, World Economic Forum, Geneva, Switzerland 2009, p. 13. Stanje konkurentnosti je pogoršano u odnosu na 2008–2009. godinu kada je Srbija bila na 85. mestu

¹¹ Ibid, p. 287.

¹² U novembru 2008. godine Srbija je sklopila sporazum sa MMF vredan 518 miliona USD, koji je u aprilu 2009. zamenjen *stand-by* aranžmanom vrednim oko 3 mlrd evra. Sporazum

U Srbiji postoji najširi konsenzus da je makroekonomska stabilnost, koja uključuje unutrašnju i spoljnu stabilnost, od ključne važnosti za uspostavljanje i funkcionisanje tržišne privrede, što je preduslov za održiv privredni rast. Smernice ekonomske politike u narednom srednjoročnom periodu definisane su Memorandumom o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2010. godinu sa projekcijama za 2011. i 2012, usvojenim u novembru 2009.¹³ Ovim dokumentom predviđena je prosečna godišnja stopa rasta BDP od 3,2% u periodu 2010-2012, uz postepeno smanjivanje makroekonomskih neravnoteža koje se odnose na inflaciju, nezaposlenost, deficit tekućeg računa i fiskalni deficit. Posle pada privredne aktivnosti u 2009. godini od 3%, u narednom periodu se očekuje oporavak privrednih aktivnosti.¹⁴ U periodu od 2001. do 2008. godine rast BDP je bio relativno široko disperzovan po delatnostima, pri čemu su prednjačile usluge, tako da je povećano učešće sektora usluga u bruto dodatoj vrednosti (BDV). Posebno veliki rast ostvaren je u oblasti telekomunikacija, trgovine na veliko i malo, i finansijskih usluga. Istovremeno, zabeležen je pad učešća industrije i poljoprivrede. Zato se prema makroekonomskim projekcijama za period od 2010. do 2012. godine predviđa veći rast industrije i građevinarstva.¹⁵ Ključne ekonomske politike i reforme koje bi trebalo da doprinesu učvršćivanju makroekonomske stabilnosti u 2011. i 2012. su:

- jačanje fiskalne konsolidacije smanjenjem državne potrošnje u odnosu na BDP;
- monetarna politika usmerena je na nisku i stabilnu inflaciju, stabilan devizni kurs i stabilnost finansijskog sektora;
- nastavljanje privatizacije društvenih i državnih preduzeća, reforme tržišta rada i podsticanja zapošljavanja, reforme penzijskog sistema i reforme sistema zdravstvenog osiguranja;
- nastavak formalizacije sive ekonomije.

Procenjuje se da će se planirana inflacija od 6% za 2010. godinu, u 2012. godini smanjiti na 4%. Zatim, predviđa se smanjenje deficita platnog bilansa u odnosu na BDP na 12,6%, i deficita spoljnotrgovinskog salda na 17,1%. Ukupan (privatni i javni) spoljni dug Srbije u periodu 2009–2012. godine bi se povećao za oko 5,6 mlrd evra. Pri tome, privatni spoljni dug (dug preduzeća, banaka, NBS) biće povećan za oko 3,5 mlrd evra, dok će javni spoljni dug biti povećan za oko 2,1 mlrd evra. Privatni sektor bi trebalo da povuče nova sredstva iz ino-kredita kada dođe do oporavka finansijskog tržišta, što se

sa MMF podrazumeva ograničavanje nivoa deficita konsolidovanih javnih finansija na 4,5% BDP u 2009. godini, i na 4% u 2010. godini.

¹³ Revidirani memorandum o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2010. godinu sa projekcijama za 2011. i 2012. godinu.

¹⁴ Ibid, str. 13; Izmenjeni i dopunjeni Nacionalni program za integraciju Republike Srbije u Evropsku uniju, str. 80–84.

¹⁵ Revidirani memorandum o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2010. godinu sa projekcijama za 2011. i 2012. godinu, str. 72.

predviđa u 2011. godini. U narednom trogodišnjem periodu, ukupan spoljni dug Srbije bi dostigao učešće od 73% BDP.

Globalizacija Srbije kao maloj zemlji nameće da izgradi otvorenu privredu sa modelom razvoja zasnovanim na izvozu, jer se samo povećanjem proizvodnje i izvoza može smanjiti spoljnotrgovinski deficit i nezaposlenost. Zato bi osnovu svih mera u Srbiji trebalo da čini povećanje proizvodnje i razvoj saobraćaja, poboljšanje poslovnog okruženja i konkurentnosti privrede, uz smanjenje javne potrošnje. Srbija još nije ostvarila zadovoljavajuću makroekonomsku prilagođenost da bi mogla da izdrži udare i pritisak konkurencije na unutrašnjem tržištu EU. S obzirom na to da se eliminiše zaštita domaćih proizvoda, proizvođači bi morali da povećaju ulaganja u proizvodnju radi poboljšanja konkurentnosti svojih proizvoda. Glavna ideja dosledne primene politike konkurencije je povećanje efikasnosti i kvaliteta srpske proizvodnje. Male zemlje, poput Danske, Finske i Švedske uspele su da ostvare zahteve ekonomske globalizacije većom konkurentnošću i modificiranim modelom države blagostanja. Ovo su zemlje koje ispunjavaju sve kriterije iz Mاستrihta i smatraju se najkonkurentnijim privredama sveta zahvaljujući visokom nivou investiranja u obrazovanje. Učešće ulaganja u obrazovanje u odnosu na BDP u Danskoj je 8,5%, u Švedskoj 7,6%, u Finskoj 6,2%, dok je u proseku na nivou EU 5,1%. U Srbiji je 3,3%, a prema makroekonomskim projekcijama za naredni period ne planira poboljšanje ovog učešća. Međutim, za razvoj konkurentne privrede neophodna su veća ulaganja u obrazovanje, nauku i tehnologiju.

Fiskalna održivost

Fiskalna održivost nesumnjivo je preduslov za očuvanje makroekonomske stabilnosti i realnog privrednog rasta. Kao posledica svetske ekonomske krize budžetski deficit u BDP u Srbiji je u 2009. godini povećan na 4%.

Tabela br. 3 – Srbija – odabrani budžetski pokazatelji (u % od BDP)¹

Pokazatelji	2005	2006	2007	2008	2009
Budžetski bilans (suficit/deficit)	1,9	1,6	-1,9	-2,5	-4,0
Javni dug	50,2	36,2	29,4	28,4	31,3
Spoljni dug	64,2	63,3	60,2	63,61	69,9

Izvor: Podaci Ministarstva finansija Republike Srbije.

¹ Promena u odnosu na prethodnu godinu u %. Podaci isključuju Kosovo.

Najveći problem u budžetskim rashodima Srbije su transferi organizacijama socijalnog osiguranja (penzije, zdravstvo, nezaposleni). Finansiranje sistema javnog penzijskog sistema teško je održivo, čak i na rok

od nekoliko godina, tako da ugrožava makroekonomsku stabilnost zemlje i ozbiljan je socijalni, razvojni i politički problem. Podatak da se godišnje iz budžeta Srbije za subvencionisanje penzijskog sistema doplaćuje preko 380 mlrd dinara (oko 3,8 mlrd evra) ili preko 30 odsto od ukupnih budžetskih rashoda u kalendarskoj godini. Mesečno se izdvaja više od 30 mlrd dinara u penzijski fond, tako da u suštini budžet ne može biti razvojni, već je socijalni, ali na pogrešnim osnovama jer se dugi niz godina ne rešava problem finansiranja usled zastoja u unutrašnjim reformama. Istovremeno, ovako ogromna budžetska subvencija za oko 1,4 miliona penzionera, ugrozila je svaki pokušaj da se obezbedi stabilnost budžeta, penzijskih fondova i privrednih kretanja. Svega 55 odsto penzionera prima starosnu penziju, 23 odsto su korisnici invalidskih, a oko 22 odsto tzv. porodičnih penzija. Puni radni staž ima svega 20 odsto sadašnjih penzionera. Ovo su samo neki od razloga da se hitno i temeljno redefiniše sistem sticanja prava na penzionisanje i finansiranja penzijskog sistema.

Tabela br. 4 – Učešće socijalnih transfera i kapitalnih izdataka u budžetu Srbije (u %)

Pokazatelji	2005	2006	2007	2008	2009	I-III- 2010
Budžetski rashodi u mlrd din.	706,8	899,3	1.046,8	1.214,0	1.267,9	290,6
Učešće socijalne pomoći i socijalnih transfera	40,3	40,0	39,1	40,8	43,8	47,2
- od čega: penzije	26,3	25,2	24,7	29,0	30,5	33,4
Učešće kapitalnih izdataka	6,3	9,0	10,7	8,6	7,3	4,4

Izvor: Podaci Ministarstva finansija Republike Srbije.

¹ Promena u odnosu na prethodnu godinu u %. Podaci isključuju Kosovo.

Problem javnih rashoda Srbije je što je budžet socijalnog karaktera pošto se veliki deo budžeta troši na finansiranje javnog penzijskog fonda i socijalnu zaštitu, a nesrazmerno manji deo na razvoj, što otežava potencijalni privredni rast. Zato bi sveobuhvatna reforma javnog sektora morala da počne sa reformom javnog penzijskog sistema. Izmenama Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju pooštrili bi se kriterijumi za prevremeni odlazak u penziju, ograničili broj i vrsta zanimanja na koja je primenjivan beneficirani radni staž, pooštrili uslovi za sticanje porodične penzije i dr., a penzije bi se usklađivale sa inflacijom od aprila 2011. godine.¹⁶

Odnos javnog duga i BDP predstavlja primarni pokazatelj stepena zaduženosti zemlje (tabela br. 3). Jedan od osnovnih ciljeva upravljanja javnim dugom Srbije jeste obezbeđenje nesmetanog finansiranja obaveza, s tim da stanje javnog duga ne pređe granicu od 60% od BDP, koja je predviđena Mاستrihtskim sporazumom, odnosno Sporazumom o stabilnosti

¹⁶ Ibid, str. 33.

i rastu (*The Stability and Growth Pact-SGP*), usvojenim 1993. godine. U 2008. godini nastavljen je trend smanjenja odnosa javnog duga i BDP, pa je na kraju godine iznosio 28,4%. Međutim, u 2009. godini javni dug je povećan na 31,3% u odnosu na BDP, a prema projekcijama iz Revidiranog memoranduma o budžetu za 2010. godinu predviđeno je učešće od 34,0%, za 2011. godinu 34,8%, a za 2012. 34,3%.¹⁷ Planirano je da se smanjenje budžetskog deficita i fiskalna održivost povrati u naredne dve godine kroz sveobuhvatnu reformu javne potrošnje koja će se realizovati posebno kroz reformu državne administracije, zdravstva i reformu penzijskog sistema.¹⁸ Na taj način bi se znatno smanjili finansijski transferi iz budžeta za finansiranje penzijskog fonda i ukupna javna potrošnja u odnosu na njen nivo iz 2009. godine. Povratak održivim javnim finansijama podrazumeva značajno fiskalno prilagođavanje, pre svega kroz smanjenje troškova javnog sektora, ali po potrebi i kroz odgovarajuće poresko prilagođavanje. Prioriteti ekonomske politike u Srbiji su dosledno sprovođenje strukturnih reformi u pravcu jačanja domaće ponude kroz nastavljane privatizacije, restrukturiranja ili likvidacije društvenih i državnih preduzeća. Dosadašnja istraživanja fiskalnih prilagođavanja u 20 država članica OECD pokazuju da je budžetsko uravnoteženje usko povezano sa rastom proizvodnje.¹⁹ Zapravo, budžetski deficit jače se pogoršava u zemljama gde su primenjene reforme bez povećanja proizvodnje.

Ekonomska politika svake zemlje vodi se u određenom socijalnom kontekstu, pa je sa aspekta društvenog razvoja, socijalne kohezije i socijalne pravednosti nužno analizirati kretanje pokazatelja socijalnog razvoja društva. Reformom rashoda se može poboljšati fiskalna pozicija zemlje. Na primer, neke države članice EU su tokom protekle decenije smanjile javne rashode kao deo reforme koja je obuhvatala i važne strukturne mere, te su tako preokrenule tendenciju rasta rashoda i ponovno ostvarile održivu fiskalnu poziciju. Socijalni rashodi povećavali su se istovremeno sa padom stopa zaposlenosti i investicija. Međutim, veliki državni sektor ne znači uvek nisku efikasnost i loše rezultate rasta. Suštinu smanjenja javnih rashoda čine strukturne reforme sistema subvencija, kao i faktora proizvodnje, što jesu socijalni izazovi za ekonomsku politiku.

Javni sektor svakako ima važnu ulogu u svim privredama i u korelaciji je sa socijalnim rashodima. U tabeli br. 5 prikazano je učešće ukupnih javnih rashoda u BDP, socijalnih davanja u javnim rashodima i stope nezaposlenosti u državama članicama EU. Veliki deo javnog sektora u državama članicama EU posvećen je politici socijalne države, mada postoje velike razlike među njima u pogledu veličine javnih rashoda i socijalnih davanja.

¹⁷ Ibid, str. 72

¹⁸ Revidirani memorandum o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2010. godinu sa projekcijama za 2011. i 2012. godinu, str. 13.

¹⁹ "Perotti examines economic impact of fiscal policy, weighs elements of successful adjustment", *IMF Survey*, Volume 30, Number 11, June 4, 2001.

Tabela br. 5 – Javna potrošnja, socijalni rashodi i stopa nezaposlenosti u državama članicama EU (u %)

Država članica	Učešće javne potrošnje u BDP		Učešće socijalnih rashoda u javnoj potrošnji		Stopa nezaposlenosti	
	2008	2009	2008	2009	Dec 2008	Dec 2009
Belgija	49,0	49,3	15,8	16,0	7,1	8,2
Bugarska	37,7	37,7	10,7	10,7	5,4	7,9
Češka	42,2	41,8	12,8	12,9	4,7	8,0
Danska	51,0	50,8	14,7	14,8	3,4	7,4
Nemačka	43,3	43,0	16,6	16,6	7,1	7,5
Estonija	36,1	36,5	9,5	9,6	7,7	15,2
Irska	38,1	38,5	10,3	10,5	6,0	13,3
Grčka	42,4	42,4	17,9	17,9	7,7	9,7
Španija	39,7	40,2	12,1	12,5	11,4	19,5
Francuska	52,5	52,5	17,5	17,7	7,9	10,0
Italija	48,7	48,7	17,5	17,5	6,8	8,5
Kipar	43,9	43,8	13,2	13,2	4,0	6,1
Letonija	38,2	38,5	7,6	7,8	11,3	22,8
Litvanija	36,4	36,7	10,7	10,8	8,2	14,6
Luksemburg	38,8	39,4	22,9	23,2	4,9	6,2
Mađarska	49,1	48,4	15,4	15,4	7,8	10,7
Malta	42,5	41,8	12,7	12,7	6,0	7,2
Holandija	45,9	45,7	10,7	10,5	2,8	4,0
Austrija	47,7	47,5	17,4	17,4	4,1	5,4
Poljska	42,6	42,3	14,1	14,0	7,4	8,9
Portugalija	45,7	45,9	15,5	15,8	7,8	10,4
Rumunija	38,5	39,9	10,8	11,9	5,9	7,2
Slovenija	43,3	42,5	14,8	14,5	4,2	6,8
Slovačka	36,3	36,1	11,5	11,5	9,3	13,6
Finska	47,5	47,4	15,2	15,2	6,9	8,8
Švedska	52,8	52,6	15,1	15,1	6,3	8,9
V. Britanija	44,2	44,1	12,8	13,0	5,6	7,8
EU - 27	46,2	46,2	15,9	15,9	7,6	9,6

Izvor: Eurostat, Eurostat Press Office, Newsrelease, Euroindicators, Provision of deficit and debt data for 2009 – first notification 55/2010 – 22 April 2010; Public finances in EMU – 2009, European Commission, European Economy X/2008, Brussels, pp. 206–273; Selected Principal European Economic Indicators. Internet: <http://ec.europa.eu/eurostat/euroindicators>.

Nordijske zemlje i nekolicina kontinentalnih i mediteranskih zemalja imaju učešće javnih rashoda u BDP i učešće socijalnim rashoda u ukupnim rashodima blizu ili iznad proseka za EU (Belgija, Danska, Nemačka, Italija, Mađarska, Holandija, Portugalija, Austrija, Finska i Švedska). Učešće javnih rashoda na nivou EU je u proseka 46,2% BDP. Naime, nijedan javni sektor

danas nije mali u poređenju sa nivoom potrošnje nakon Drugog svetskog rata pa sve do 1960-ih godina, kada je prosečna javna potrošnja u razvijenim zemljama jedva dosegala 30% BDP. Istovremeno, Belgija, Danska, Nemačka, Francuska, Italija, Holandija, Austrija, Finska i Švedska su u 2009. godini ostvarile nižu stopu nezaposlenosti od proseka za EU (9,7%), što upućuje na zaključak da veliki javni sektor sa visokim socijalnim davanjima ne znači uvek i lošije pokazatelje u vezi sa važnim ekonomskim pokazateljima. Ovo su ujedno zemlje sa izuzetno niskom korupcijom u društvu.²⁰ Interesantan podatak je da su upravo visoke stope nezaposlenosti u državama članicama EU koje imaju učešće javne potrošnje i socijalnih davanja ispod prosečnih na nivou EU (Estonija, Irska, Španija, Letonija, Litvanija i Slovačka). Rezultati analize kretanje nezaposlenosti govore o relativno neuspešnim dosadašnjim odgovorima ekonomske politike na aktuelne socijalne izazove društva.

Smanjenjem javne potrošnje u Srbiji bi se stvorio prostor za fiskalnu održivost, a zatim i za povećanje javnih investicija u narednom periodu. Imajući u vidu ograničena sredstva naročiti značaj u planiranju investicija na srednji rok imaće investicije od nacionalnog značaja, poput Koridora 10.

Posebnu pažnju u domenu istraživanja fiskalne održivosti u Srbiji zaslužuje razmatranje kretanja stope nezaposlenosti i uloge poverenja u daljem društvenom i ekonomskom razvoju.

Problem nezaposlenosti

Privredni rast i elementi na kojima se temelji – zapošljavanje i kapital i njihova produktivnost – smatraju se ključnim za postizanje privrednog napretka. Visoka iskorištenost radne snage znak je dobrih ekonomskih rezultata, dok pokazatelji fleksibilnosti radne snage odražavaju kvalitet radne politike.²¹ *Grosso modo*, poboljšanje rezultata tržišta rada bitna je pretpostavka za pripremu neke zemlje na negativne posledice demografskih promena i globalizacije.

Nezaposlenost je najveći ekonomski, socijalni i razvojni problem sa kojim se suočava Srbija. O tome svedoči više od 779 hiljada nezaposlenih lica, kao i nepovoljna struktura nezaposlenosti sa visokim učešćem dugoročno nezaposlenih (preko četiri petine) i mladih (više od dve petine). Nezaposlenost u Srbiji ima dugoročni i strukturni karakter. Kao posledica uticaja svetske ekonomske krize u 2009. godini stopa nezaposlenosti porasla je na 16,9% (tabela br. 1). Recesija je najviše uticala na porast nezaposlenosti mladih uzrasta 15–24 godine, čije učešće u ukupnoj stopi nezaposlenosti je

²⁰ Global Corruption Report 2009, Corruption and the Private Sector, Transparency International 2009, University Press, Cambridge, 2009, p. 428.

²¹ Fleksibilnost tržišta rada najčešće se definiše kao sposobnost prilagođavanja i reagovanja tržišta rada na promene ekonomskih uslova, bilo promenama broja zaposlenih ili odrađenih sati, ili zarada. Na primer, to su oblici rada koji povećavaju mogućnosti rada pojedinca putem fleksibilnog radnog vremena, režima rada s nepunim radnim vremenom i ukidanjem bilo kakvih ograničenja pristupa tržištu rada.

40,66%. Takođe je izražena dugoročna nezaposlenost (nezaposleni koji čekaju na zaposlenje preko 12 meseci) – 471.228 lica. Prosečna dužina trajanja nezaposlenosti lica u 2009. godini bila je 3,62 godine.

U ukupnoj nezaposlenosti u 2009. godini stručna nezaposlena lica (III-VIII stepen stručne spreme) učestvovala su sa 64,38%, a nestručna (I i II stepen stručne spreme) sa 35,62%. Tržište rada u Srbiji, pored visoke, strukturne i dugoročne nezaposlenosti, karakterišu i neusaglašena ponuda i tražnja za radnom snagom, njena niska mobilnost, velike regionalne razlike, viškovi zaposlenih u društvenim i državnim preduzećima, zastarelost znanja i sposobnosti, kako zaposlenih, tako i nezaposlenih lica, što je posledica tehnološke i privredne stagnacije društva u prethodne dve decenije. Prevazilaženje postojeće situacije, pre svega nepovoljne kvalifikacione strukture nezaposlenih, zastarelih znanja i neadekvatnih sposobnosti u prvom redu upućuje na unapređenje sistema obrazovanja, posebno sistema srednjeg stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih.

Starosna struktura nezaposlenih lica takođe je nepovoljna. Prosečna starost nezaposlenih lica je 39 godina (nezaposlenih žena 37), a preko 146.416 nezaposlenih starije je od 50 godina. Nepovoljnoj starosnoj strukturi doprineo je i priliv viška zaposlenih iz preduzeća koja se privatizuju, jer poslodavci uglavnom starije radnike proglašavaju viškom zaposlenih.

Poređenja radi, u državama članicama EU stopa nezaposlenosti je različita. U proseku na nivou EU stopa nezaposlenosti u 2009. godini bila je 9,7% (tabela br. 5), a viša od ovog proseka bila je u Estoniji (15,2%), Irskoj (13,3%), Španiji (19,5%), Letoniji (22,8%), Litvaniji (14,6 %) i Slovačkoj (13,6%). Na nivou proseka EU, učešće nezaposlenosti mladih u ukupnoj nezaposlenosti u 2008. godini bilo je 16,9%, a u 2009. godini 21,4%, dok je učešće nezaposlenih žena u 2008. godini bilo 7,9%, a u 2009. godini 9,3%. Veće učešće nezaposlenosti mladih od proseka na nivou EU bilo je u Španiji (44,5%), Irskoj (31,5%), Grčkoj (32,5), Letoniji (43,8%), Mađarskoj (29,1%) i Slovačkoj (32,9%). Veće učešće nezaposlenih žena u 2009. godini od proseka na nivou EU bilo je u Grčkoj (11,6%), Španiji (19,4%), Letoniji (19,3%), Mađarskoj (10,3%) i Slovačkoj (13,9%).²²

Finansijska kriza, koja je prerasla u ekonomsku krizu, u Srbiji se pretvorila u krizu nezaposlenosti, a postoji rizik da dalje eskalira u širu socijalnu krizu sa političkim implikacijama. Otežavajuću okolnost predstavlja činjenica da socijalni troškovi krize padaju na teret budžeta. Sumirajući razvojne rezultate koje je Srbija ostvarila posle 2000. godine, pokrenut je proces privrednog rasta, ali povećanje proizvodnje nije bilo zadovoljavajuće. Problemi su prisutni kako u ekonomskoj, tako i u socijalnoj sferi. Činjenica je da se u proces tranzicije ušlo stihijski, bez jasno utvrđenog redosleda poteza i dinamike promena, bez nove razvojne filozofije i njoj primerene strategije razvoja, koja bi poslužila kao osnova za donošenje konzistentne makroekonomske i razvojne politike.

²² Izvor: Labour: Labour force statistics, Main Economic Indicators (database). Internet. <http://dx.doi.org/10.1787/2074384X-2010-table6>.

Postojeće makroekonomske neravnoteže delom su rezultat nedovoljnog kvaliteta ekonomskih politika, kao i sporih ekonomskih reformi. Memorandumom o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2010. sa projekcijama za 2011. i 2012. godinu predviđeno je smanjenje makroekonomskih neravnoteža koje se odnose i na nezaposlenost, a ciljevi politike zapošljavanja detaljno su obrađeni u delu NPI – Zapošljavanje i evropski socijalni fond, uz očekivan rast zaposlenosti od 1,5% godišnje. Ovim dokumentom je planirana aktivna politika zapošljavanja koja će u narednom periodu biti usmerena na uspostavljanje stabilnog i održivog trenda rasta zaposlenosti i povećanju produktivnosti.²³

Uloga poverenja u društveno-ekonomskom razvoju

Poverenje u institucije države je izuzetno važno u odnosu na razne dimenzije ekonomskog razvoja. Poverenje je osnova uspešnosti reformi i ključna determinanta humanog i ekonomskog razvoja. Teorijske i empirijske analize, naročito u radovima Andrea Sapira (Andre Sapír), Džona Helivela (John Helliwell) i Roberta Putnama (Robert Putnam), pokazuju da visok nivo poverenja čini mnoge aspekte života produktivnijim.²⁴ Generalno govoreći, poverenje bi se moglo definisati kao pouzdanost u državne institucije. No, to nije samo subjektivna percepcija, već više od toga: poverenje se može smatrati ključnim pokretačem progressa u okviru jednog društva. Često je udruženo sa konceptom socijalnog kapitala, tako da je nekoliko autora fokusiralo poverenje kao važnu determinantu ekonomskog i društvenog razvoja, a pogotovo kao neodvojiv element izučavanja socijalnog kapitala i blagostanja ljudi.²⁵

Ne iznenađuje činjenica da nordijske zemlje imaju relativno najviši stepen socijalnog kapitala, jer znatan deo aktivnosti njihovih javnih sektora čini preraspodela dohotka i pružanje socijalnih naknada. To naglašava činjenicu da je za uspeh sistema socijalne zaštite važno njihovo oblikovanje i efektivnost, a ne samo veličina. Nivo poverenja, odnosno nizak nivo korupcije važan je pokazatelj socijalnog kapitala, a visok nivo poverenja smatra se faktorom koji jača ekonomski rast i socijalno blagostanje. Bez sumnje, postoji korelacija između poverenja i relevantnih kategorija progressa u društvu, poput ekonomskog rasta, dohotka građana i kredibilitetom vlasti. Poverenje je neophodno, jer poboljšava socijalnu i političku interakciju. Putnam definiše socijalni kapital kao karakteristiku društvenog života, tako da omogućava učesnicima da zajedno deluju

²³ Revidirani memorandum o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2010. godinu sa projekcijama za 2011. i 2012. godinu, str. 52.

²⁴ A. Sapír, "Globalisation and the Reform of European Social Models" [online]. Background document for the presentation at ECOFIN Informal Meeting in Manchester, 9 September 2005; J. F. Helliwell, and R. Putnam, "The social context of well-being", *Phil Trans R. Soc Lon*, B 359: 1435-46., 2004.

²⁵ Videti: Luhmann (1979), Gambetta (2000), Helliwell and Putnam (2004), Fukuyama (1995), Knack and Keefer (1997) i La Porta (1996).

efikasnije da bi postigli zajedničke ciljeve.²⁶ Na makro nivou poverenje se *explicite* odnosi na pouzdanost institucija da li su građani zadovoljni ili nezadovoljni sa radom institucija i tekućom politikom.²⁷ Poverenje u institucije naročito je značajno u analizi poverenja građana u rad parlamenta. Zato, imajući sve to u vidu, reforma političkog i privrednog sistema *per se* ne znači mnogo ukoliko uz taj sistem u Srbiji paralelno funkcionišu siva ekonomija i korupcija, tj. ukoliko je nizak nivo poverenja građana u državne institucije.

Jedan od glavnih izazova u Srbiji u narednom periodu svakako će biti borba protiv korupcije i institucionalna reforma.²⁸ Srbija je na 85. mestu na listi zemalja po merenju korupcije, što govori o izuzetno velikom obimu korupcije u srpskom društvu. Borba sa korupcijom je teška ali esencijalna. Ostvaren je mali napredak u borbi protiv korupcije, organizovanog kriminala i pranja novca, koji su i dalje ozbiljan problem. Pravosnažne presude u slučajevima korupcije su retke, a izveštaji o sumnjivim transakcijama u vezi sa pranjem novca uglavnom su ograničeni na bankarski sektor, a broj pokrenutih istraga i izrečenih presuda u slučajevima pranja novca ostao je mali. Međutim, tranzicija pretpostavlja izgradnju tržišno orijentisanih struktura u kojima su odnosi vlasti i ovlašćenja kontrolisani. Borba sa raznim vidovima korupcije zahteva pored spoljne i jaku i nezavisnu unutrašnju kontrolu, čiji rezultati bi bili dostupni na uvid javnosti. Podrazumeva jaku i nezavisnu ulogu suda, institucije od poverenja i osposobljeno osoblje sa odgovarajućim zaradama i priznanjem za zalaganje u otklanjanju tih devijacija u privrednom i društvenom životu.

Problem kriminalizacije i zakasnele tranzicije srpskog društva je važna prepreka modernizacije i unutrašnje i spoljne integracije. U 2009. godini napravljeni su prvi koraci u pravcu unapređenja institucionalnog i pravnog okvira za finansijske istrage i oduzimanje imovine stečene kriminalnim aktivnostima. Usvojena je nacionalna strategija borbe protiv organizovanog kriminala, što predstavlja ključni prioritet iz Evropskog partnerstva. Nova agencija za borbu protiv korupcije počela je sa radom 2010. godine.

Izbor modela tržišnog razvoja

Nedostatak jasnih i opšteprihvaćenih strateških pravaca u ostvarivanju razvojnog procesa tesno je povezan sa neoliberalnim pristupom, koji je bio karakterističan za Srbiju i za druge zemlje u tranziciji početkom devedesetih

²⁶ Sa ovom definicijom su se saglasili i drugi autori poput Alesine i La Ferrare (2002). Na primer, Putnam tvrdi da u Italiji blizu dve decenije uspeh vlasti zavisi velikim delom od povezanosti građana sa izabranim predstavnicima vlasti.

²⁷ P. K. Blind, "Building Trust in Government in the Twenty-First Century: Review of Literature and Emerging Issues". Paper presented at the 7th Global Forum on Reinventing Government, Building Trust in Government, June 2007, Vienna.

²⁸ "Transition countries must face triple challenges of corruption, role of state, external viability", *IMF Survey*, Volume 29, Number 22, November 20, Washington, 2000.

godina. Interesovanje za definisanje razvojnih strategija u Srbiji oživelo je tek poslednjih godina. Pad privrednih aktivnosti uzrokovan svetskom ekonomskom krizom u svim državama članicama EU uticao je na povećanje nezaposlenosti, koja je postala ozbiljna pretnja imajući u vidu činjenicu da je istorija pokazala da masovna nezaposlenost može da bude uzrok socijalnih nemira, a demokratija žrtva takvih dešavanja ukoliko se recesija produži. Neredi u Francuskoj, Letoniji i Grčkoj demonstrirali su frustracije mladih ljudi koji se suočavaju sa beznadežnom budućnošću. Zbog nepovoljnih kretanja u svetskoj privredi, ponovo se sve više odbacuje liberalni koncept, ne samo kao ekonomska filozofija, već kao osnova u vođenju makroekonomske politike.²⁹ Liberalna ideološka propaganda je u protekle dve decenije značajno zatvorila prostor za kritičko preispitivanje standarda globalizacije (liberalizacija, privatizacija i deregulacija) kao instrumenta razvoja za sve države sveta.

Upravo imajući u vidu napred navedeno, Srbija bi neizostavno trebalo da se u politici svog daljeg razvoja opredeli za model socijalno tržišnog razvoja koji favorizuje socijalnu odgovornost i dugoročno formiranje radne snage. Krajnji cilj razvojne politike u uslovima ekonomske globalizacije mora da bude ostvarivanje višeg životnog standarda građana. U okviru socijalno- tržišnog modela dva su ključna cilja, ekonomski rast zasnovan na izvozu i visoka zaposlenost uz smanjivanje socijalnih tenzija u društvu.

Zatim, proces redefinisanja savremenog društvenog i kulturnog identiteta Srbije mogao bi da postane moćan instrument u njenom repozicioniranju na međunarodnoj sceni, kao važne odrednice u daljem razvoju. Prioriteti politike u Srbiji svakako se moraju osloniti na funkcionisanje tržišnog mehanizma i dosledno sprovođenje strukturnih reformi u cilju postizanja makroekonomske stabilnosti. Za ostvarenje ovog cilja nužna je politička stabilnost koja je *conditio sine qua non* za nesmetano odvijanje reformi i budući razvoj.

Geoekonomska strategija razvoja

Globalni proces prostornog ujedinjavanja je nezaustavljiv, te izbor pravaca, opredeljenja i strategije razvoja Srbije, *inter alia*, uslovljen je geostrategijskim položajem. Geoekonomski koncept u društvenom i ekonomskom razvoju podrazumeva da države strateški koriste ekonomiju u ostvarivanju nacionalnih interesa na globalnom i regionalnom nivou. Ovaj koncept neizostavno uključuje povezivanje ekonomije, diplomatije i bezbedonosnih pitanja u jednu celinu. Način na koji je valorizacija geostrategijskog položaja jedino moguća jeste puna harmonizacija odnosa sa okruženjem, stabilizacija unutrašnjih prilika i puna kooperacija sa evropskim i svetskim institucijama i integracijama.

²⁹ S. Rosenberg, "Germany's Orderly Social Market", *BBC News*, Jan. 19, 2009.

Srbija, koja je u geografskom i ekonomskom pogledu centar Balkana, može unaprediti svoj privredni rast, te ubrzati svoje pridruživanje EU ukoliko kao partner aktivno učestvuje u dešavanjima u regionu. Upravo ovakav regionalni pristup, kao i partnerstvo koje za osnovu ima zajedničke interese, može da donese uspeh svakoj od država na Balkanu. Srbija je nastavila svoje aktivno učešće u regionalnim inicijativama, uključujući i Proces saradnje u jugoistočnoj Evropi (SEECF), Savet za regionalnu saradnju (SRS) i Sporazum o slobodnoj trgovini država centralne Evrope (CEFTA). Bilateralni odnosi su se poboljšali sa drugim zemljama u postupku proširenja EU, kao i sa zemljama u susedstvu koje su članice EU. Rezultati regionalne saradnje procenjuju se u okviru uslova Procesu stabilizacije i pridruživanja u svim fazama procesa pridruživanja.

Regionalna saradnja u Jugoistočnoj Evropi je unapređena, odnosno države u regionu su preuzele veću odgovornost za sam proces. Zato je osnovni uslov u strategiji razvoja puna harmonizacija odnosa Srbije sa susedima, ali i uvažavanje činjenice da na prostoru Srbije svoje dugoročne strateške interese imaju i veliki centri moći kao što su SAD, Rusija, Kina, NATO, EU. Ona zemlja koja ne uspe da harmonizuje svoje odnose i interese sa okruženjem, a posebno sa velikim silama, biće izložena pritiscima koji povremeno mogu eskalirati čak i do sukoba. Najmanje što se tim povodom može i mora ostvariti jeste da Srbija bude vešta između tih različitih interesa i uticaja velikih sila, tražeći maksimalno moguću slobodu manevra u izboru strateških partnerstava.

Bibliografija

1. Afonso, Antonio, Ludger Schuknecht and Vito Tanzi, 2006. "Public sector efficiency: evidence for new EU member states and emerging markets" [online]. *ECB Working Paper*, No. 581. Available from: <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpwps/ecbwp581.pdf>. 21.03. 2010.
2. Alesina, Alberto and Eliana La Ferrara, "Who trusts others?", *Journal of Public Economics*, Vol. 85, No. 2, pp. 207-234, August, Elsevier, 2002.
3. Annual Report 2008, Transparency International, Berlin, 2009.
4. Blind, K. Peri, "Building Trust in Government in the Twenty-First Century: Review of Literature and Emerging Issues". Paper presented at the *7th Global Forum on Reinventing Government, Building Trust in Government*, June 2007, Vienna.
5. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Enlargement Strategy and Main Challenges 2009-2010, COM(2009) 533, {SEC(2009) 1333}, {SEC(2009) 1334}, {SEC(2009) 1335}, {SEC(2009) 1336}, {SEC(2009) 1337}, {SEC(2009) 1338}, {SEC(2009) 1339}, {SEC(2009) 1340}, Commission of the European Communities, Brussels, 14.10.2009.
6. Eurostat, Eurostat Press Office, Newsrelease, Euroindicators, Provision of deficit and debt data for 2009 – first notification 55/2010 – 22 April 2010. Internet: <http://ec.europa.eu/eurostat/euroindicators>. 21.03.2010.
7. Fukuyama, Francis, "Social Capital and Civil Society", *IMF Working Papers* No. 74, March, International Monetary Fund, 2000.

8. Gambetta, Diego, "Can We Trust Trust?", in Gambetta, D. (ed.), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, Basil Blackwell, University of Oxford, 2000.
9. Global Corruption Report 2009, Corruption and the Private Sector, Transparency International 2009, University Press, Cambridge, 2009.
10. Helliwell, F. John and Robert D. Putnam, "The social context of well-being", *Phil Trans R. Soc Lon*, B 359: 1435-46, 2004.
11. "IMF loan to help stabilise Serbian economy", January 17, 2009, Internet, <http://www.newstin.com/tag/us>, 22.01.2009.
12. Izveštaj o stanju u finansijskom sistemu Narodna banka Srbije, Narodna banka Srbije, septembar 2008.
13. Knack, Stephen and Philip Keefer, "Does Social Capital Have a Payoff? A Cross-Country Investigation", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 112, No. 4, pp. 1251-88, November, MIT Press, 1997.
14. Labour force statistics, Main Economic Indicators (database). Internet. <http://dx.doi.org/10.1787/2074384X-2010-table6>. 21.03.2010.
15. La Porta Rafael, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Shleifer, Robert Vishny, "Trust in large organization", *NBER Working Papers*, No.5864, NBER, Cambridge, MA, 1996.
16. Luhmann, Niklas, *Trust and Power*, John Wiley & Sons, New York, 1979.
17. Memorandum Vlade Republike Srbije u vezi sa podnošenjem zahteva Republike Srbije za prijem u članstvo Evropske unije, Republika Srbija, Beograd, decembar 2009. godine; Podnošenje kandidature Srbije u EU 19.12.2009. Internet. http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/124331/pismo_kandidatura.PDF. 21.03.2010.
18. "Perotti examines economic impact of fiscal policy, weighs elements of successful adjustment" *IMF Survey*, Volume 30, Number 11, June 4, 2001.
19. Progress towards meeting the economic criteria for accession: the assessments of the 2009 Progress Reports, Directorate General for Economic and Financial Affairs, European Commission, Occasional Papers, No. 57, November 2009. Internet. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication_summary16140_en.htm. 21.03.2010.
20. Public finances in EMU - 2009, European Commission, European Economy X/2008, Brussels.
21. Putnam, D. Robert, "The Prosperous Community: Social Capital and Public Life", *The American Prospect*, Vol. 4, No. 13, pp. 35-42, March, 1993.
22. Revidirani memorandum o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za 2010. godinu sa projekcijama za 2011. i 2012. godinu, Vlada Republike Srbije, decembar 2009.
23. Results of the Informal ECOFIN Meeting, 7-8 April, Vienna). Internet. (<http://www.eu2006.at/de/News/information/0804InformalECOFIN.html>). 21.03.2010.
24. Rosenberg, Steve, "Germany's Orderly Social Market," *BBC News*, Jan. 19, 2009.
25. Sapir, Andre, "Globalisation and the Reform of European Social Models" [online]. Background document for the presentation at ECOFIN Informal Meeting in Manchester, 9 September 2005. Available from: http://www.bruegel.org/doc_pdf_327. 21.03.2010.
26. Selected Principal European Economic Indicators. Internet: <http://ec.europa.eu/eurostat/euroindicators>. 21.03.2010.

27. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, *Službeni glasnik RS*, broj 83/2008.
28. The Global Competitiveness Report 2009–2010, World Economic Forum, Geneva, Switzerland 2009.
29. "Transition countries must face triple challenges of corruption, role of state, external viability", *IMF Survey*, Volume 29, Number 22, November 20, Washington, 2000.

Prof. dr. Hasiba Hrustić

SERBIAN WAY TO EU – SELECTION OF A DEVELOPMENT MODEL

ABSTRACT

The paper deals with some important matters concerning economic and social models of Serbian way to the EU with some obstacles in this process. This paper analyses the role of trust in modern society too, as an indicator of social capital and a factor that can enhance economic growth and social well-being. Social and economic systems that feature efficient public sectors and flexible market structures tend to experience reasonably sustainable public finances, high economic growth, education standards and employment, and well-functioning markets. The findings of this note support calls for the comprehensive reform of fiscal policies, as well as of labour market.

Key words: fiscal policy, reform, unemployment, pensions.

UDK: 327.51[328(497.11)“2000/2008”
Biblid 0543-3657, 61 (2010)
God. LXI, br. 1139, str. 24–34
Izvorni naučni rad
Primljen: 4. jul 2010.

Mr Zorana BROZOVIĆ¹

Diskurs o NATO u parlamentima Srbije (2000–2008)

SAŽETAK

Predmet ovog istraživanja predstavlja diskurs o NATO koji je u parlamentima Srbije postojao od 2000. do 2008. godine. Diskursi su u ovom radu konstruisani na osnovu empirijskog materijala – delova sednica parlamenata dopunjenih govorima premijera Vojislava Koštunice, kao i izjavama koje su predstavnici zvanične politike davali za medije. U navedenom periodu bila su aktuelna dva diskursa. Jedan je promovisao saradnju sa NATO i bio je dominantan do kraja 2007. godine, a drugi je bio protiv saradnje sa NATO i postao je dominantan usvajanjem Rezolucije o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije kojom je proglašena vojna neutralnost. Zagovornici diskursa koji je promovisao saradnju sa NATO bili su predstavnici Demokratske stranke, Građanskog saveza Srbije, G17 Plus, Srpskog pokreta obnove, Liberalno-demokratske partije i Saveza vojvođanskih Mađara. Akteri diskursa koji je bio protiv saradnje sa NATO bili su predstavnici opozicije, Socijalističke partije Srbije i Srpske radikalne stranke kojima se 2007. godine priključila i Demokratska stranka Srbije. Diskurs o NATO je visoko politizovan, odnosno politički otvoren na šta ukazuje promena u hegemoniji dva diskursa. U narednom periodu očekuje nastavak borbe u političkoj areni oko shvatanja vrednosti značajnih za dobrobit Srbije. Ova borba će se sigurno odraziti na određivanje prioriteta spoljne politike i na razvoj bezbednosne politike Srbije.

Ključne reči: diskurs, reprezentacije, parlament, NATO, Srbija.

Uvod

Severnoatlantski savez (u daljem tekstu NATO) najznačajniji je akter u oblasti bezbednosti na Zapadnom Balkanu od kraja Hladnog rata. NATO je odigrao ključnu ulogu u okončanju konflikata u Bosni, Makedoniji i na

¹ Mr Zorana Brozović, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, E-mail: zorana@ccmr-bg.org.

Kosovu, a dva aktuelna mirovna sporazuma, Dejtonski i Ohridski, kao i Rezolucija UN 1244, sprovode se uz podršku ovog saveza. Vazdušni napadi na SR Jugoslaviju 1999. godine, kao i to što su NATO snage bile raspoređene na južnom delu teritorije Srbije od juna iste godine, presudno su uticali na odnos koji javnost i političke elite u Srbiji imaju prema NATO. Nakon promene režima 2000. godine, kada je Srbija dobila prvu proevropski orijentisanu vladu nakon decenija autoritarnog režima, stvoreni su uslovi za normalizovanje odnosa i uspostavljanje intenzivnije saradnje između Srbije i NATO. Razvoj odnosa sa NATO nije bio prioritet nijedne vlade u Srbiji u periodu od 2000. do 2008. godine. Na to upućuje podatak da nijedna vlada u ovom periodu nije u svom programu izložila stav o učlanjenju Srbije u NATO. Najznačajniju karakteristiku razvoja politike Srbije prema NATO predstavlja ambivalentnost. Na to ukazuje kontradiktornost političkih odluka koje su u ovom periodu donesene, a koje su ukazivale na to da je Srbija menjala strateški pravac.

Predmet istraživanja ovog rada je diskurs o NATO, koji je u parlamentima Srbije postojao u periodu od 2000. do 2008. godine.² U ovom radu koristili smo okvir analize diskursa kako bismo bolje razumeli razvoj politike bezbednosti Srbije prema NATO savezu. Preuzeli smo Fukoovo određenje prema kome je diskurs način na koji se određena tema shvata u određenom periodu i ima odlučujuće mesto u konstituisanju identiteta i društvenih uverenja.³ U okviru ovog pristupa ne razmatramo kauzalni odnos, već želimo da pokažemo „koliki je značaj diskursa“ prilikom donošenja političkih odluka.⁴ Cilj istraživanja bio je utvrđivanje načina na koji je nastajao diskurs o NATO, da li se i na koji način menjao u posmatranom periodu, ko su nosioci diskursa i koji su njihovi argumenti. Empirijski materijal korišćen u radu činili su delovi sednica Skupštine SR Jugoslavije, Skupštine Srbije i Crne Gore i Narodne skupštine u periodu od 2000. do 2008. godine, na kojima su narodni poslanici, između ostalog, raspravljali o NATO. U analizu su uključeni i govori premijera Vojislava Koštunice, jer Demokratska stranka Srbije, koja je imala značajnu ulogu u tri vlade od 2000. godine, a čiji je on predsednik, nije bila aktivna u parlamentarnim debatama. U ovo istraživanje uključili smo i izjave o NATO koje su predstavnici zvanične politike dali za štampane medije, a koje je Uprava za odnose sa javnošću Ministarstva odbrane Republike Srbije prikupila u periodu od 2003. do 2007. godine. U analizu su uključene samo navedene izjave zato što predstavnici stranaka koje su kreirale zvaničnu politiku prema NATO nisu u parlamentarnim debatama o ovom savezu učestvovali u meri dovoljnoj za izvođenje zaključaka o njihovim stavovima.

² U periodu od 2000. do 2003. godine za razvoj odbrambene politike bila je nadležna Skupština SRJ, od 2003. do 2006. godine Skupština SCG, a od 2006. godine na ovamo Narodna Skupština Republike Srbije.

³ Larsen, Henrik. 1997. *Foreign Policy and Discourse Analysis: France, Britain and Europe*. op. cit., p. 16.

⁴ Hansen, Lene. 2006. *Security As Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*. Abingdon: Routledge: 25.

Diskurs koji promoviše uspostavljanje saradnje sa NATO

Diskurs koji je bio dominantan u periodu nakon smene režima 2000. godine promovisao je saradnju sa NATO. Akteri ovog diskursa bili su pripadnici vladajuće Demokratske opozicije Srbije (DOS), i to, pre svega, predstavnici Građanskog saveza Srbije, Srpskog pokreta obnove i Demokratske stranke. U skupštinskom sazivu izabranom 2007. godine (ovaj saziv bio je aktuelan do kraja posmatranog perioda) zagovornici saradnje bili su G17 Plus, koja je bila deo vladajuće koalicije, opoziciona Liberalno-demokratska partija i manjinski Savez vojvođanskih Mađara. Poslanici Demokratske stranke su, krajem 2007. godine, glasali za Rezoluciju Narodne skupštine Republike Srbije o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije, kojom je proglašena vojna neutralnost Srbije, a tokom skupštinskih zasedanja koja su prethodila usvajanju Rezolucije nisu učestvovali u raspravi.

Akteri diskursa koji promoviše saradnju najčešće o NATO ne govore eksplicitno. Do 2004. godine oni govore samo o saradnji u okviru programa „Partnerstvo za mir”, ali iz njihovih izjava nije moguće zaključiti suštinu i značaj koji učlanjenje u ovaj program ima za Srbiju. Iz izjava aktera nije jasno ni to da li je i na koji način ovaj program deo NATO saveza. O saradnji sa NATO tokom parlamentarnih debata je eksplicitno govorio jedino Vuk Drašković, ministar spoljnih poslova u periodu kada je saradnja Srbije sa NATO bila najintenzivnija (od 2004. do 2007. godine). U skupštinskom sazivu aktuelnom od 2007. godine o saradnji sa NATO eksplicitno su govorili G17 Plus, koja je bila deo vladajuće koalicije, opoziciona Liberalno-demokratska partija i manjinski Savez vojvođanskih Mađara. Na osnovu izjava pristalica saradnje sa NATO možemo zaključiti da diskurs koji zagovara saradnju sa NATO gradi veze između Srbije (SCG, SRJ), evroatlantskih integracija i Evropske unije. Ključna politička poruka diskursa jeste da je učlanjenje u Evropsku uniju krajnji spoljnopolitički cilj države, a da je saradnja u okviru programa „Partnerstvo za mir”, kao i saradnja sa NATO, sredstvo koje će olakšati postizanje tog cilja. Ovaj argument prisutan je u celom posmatranom periodu. Iz izjava aktera ovog diskursa ne možemo zaključiti da li se i na koji način članstvo u Evropskoj uniji razlikuje od članstva u NATO, kao ni to zašto je učlanjenje u Evropsku uniju poželjnije od učlanjenja u NATO. U diskursu je prisutno nekoliko tema u vezi sa saradnjom. U prilog saradnji u okviru programa „Partnerstvo za mir” navođeni su politički i ekonomski argumenti. Porast investicija i životnog standarda, kao i intenzivniji rad vojne industrije predstavljaju najčešće argumente u prilog saradnji. Međutim, ovi argumenti nisu detaljno elaborirani. Ističe da bi saradnja uticala na stvaranje povoljnijeg međunarodnog položaja Srbije, ali se ne navodi šta to konkretno znači. Akteri ovog diskursa u prilog saradnji navode bezbednosne argumente: efikasnije suprotstavljanje bezbednosnim pretnjama i unapređenje nacionalne bezbednosti i saradnje u regionu. Tokom čitavog posmatranog perioda o saradnji sa NATO govorili su akteri sa vrha partijske hijerarhije, koji su bili u poziciji da

definišu politiku Srbije prema NATO. Najčešće su to bili ministri inostranih poslova i ministri odbrane. Oni koriste nekoliko diskurzivnih strategija u pokušaju da za svoju poziciju pridobiju što širi auditorijum.⁵ Strategija legitimizacije, odnosno to što se govornici oslanjaju na realne činjenice i trude da se da budu objektivni i racionalni trebalo bi da pridobije što veći broj slušalaca. Slabost ovog diskursa leži u tome što akteri ne operacionalizuju saradnju, odnosno ne govore o tome koje su konkretne obaveze države, kao ni o tome koje bi dobiti (spoljnopolitičke, bezbednosne ili druge) država ostvarila u okviru ove saradnje, niti o tome koje bi mesto saradnja zauzimala u spoljnoj politici Srbije. To znači da akteri ovog diskursa koriste diskurzivnu strategiju prećutkivanja. Još jednu slabost ovog diskursa predstavlja to što se akteri u iskazima nisu obraćali akterima protivničkog diskursa i nisu razvili strategiju/je za odbranu diskursa od napada.

Deo pristalica bezbednosne saradnje, odnosno poslanici Demokratske stranke, glasao je krajem 2007. godine za Rezoluciju o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije koja je označila promenu strateške orijentacije i tako nisu ostali dosledni ranije iskazanim stavovima. Tokom parlamentarne debate koja je prethodila usvajanju Rezolucije, jedino su predstavnici partija G17 Plus, koja je bila deo vladajuće koalicije, opozicione Liberalno-demokratske partije i manjinskog Saveza vojvođanskih Mađara bili protiv neutralnosti i za nastavak saradnje sa NATO.⁶ Njihovi predstavnici nekada su bili deo DOS-a. Oni su smatrali da, s obzirom na to da postoji samo jedan vojni savez, vojna neutralnost nije primerena, kao i to da ovo opredeljenje vodi Srbiju u izolaciju i da predstavlja odstupanje od strateške orijentacije dotadašnje državne politike. Za razliku od predstavnika Demokratske stranke i Građanskog saveza Srbije, ovi akteri su eksplicitno govorili o NATO. Njihova ključna politička poruka je da su uspostavljanje saradnje i učlanjenje u NATO neophodni zato što predstavlja nužan preduslov za učlanjenje u Evropsku uniju koje je krajnji cilj. Iz toga sledi da su pristalice saradnje politiku saradnje sa NATO i dalje zasnivale na interesima. Čedomir Jovanović, poslanik Liberalno-demokratske partije, na sednici Narodne skupštine koja je prethodila usvajanju Rezolucije o vojnoj neutralnosti kaže da vojna neutralnost prolongira nastavak procesa evropskih integracija naše zemlje i da se time „iskazuje uverenje da postoji neki drugačiji put od onog kojem smo bili posvećeni do sada. Bilo bi dobro da se kaže koji put, jer iz ove zemlje ne možemo da izađemo, a da ne zakoračimo u taj NATO pakt.”⁷ Ovi akteri su isticali da se se Srbija po kapacitetima značajno razlikuje od vojno neutralnih država. Činjenica da

⁵ Detaljnije o diskurzivnim strategijama: Chilton, Paul. 2004. *Analysing Political Discourse*, London: Routledge: 111-118.

⁶ Uporedi: Stenogram sa VII sednice Drugog redovnog zasjedanja Narodne skupštine RS, održane 26. i 27. 12. 2007. godine.

⁷ Uporedi: Stenogram sa VII Drugog redovnog zasjedanja Narodne skupštine RS, održane 26. i 27. 12. 2007. godine.

su sve zemlje iz regiona ili učlanjene ili teže učlanjenju u ovaj savez predstavljala je dodatni argument u prilog uspostavljanju saradnje i učlanjenju u NATO. Pristalice ideje o neutralnosti ovi akteri nazivaju protivnicima učlanjenja Srbije u Evropsku uniju.

Diskurs koji je protiv uspostavljanja saradnje sa NATO

Predstavnici diskursa koji se u posmatranom periodu protivio saradnji sa NATO bili su narodni poslanici iz opozicionih političkih partija, Socijalističke partije Srbije i Srpske radikalne stranke. Od 2007. godine u debatu o NATO uključila se i Demokratska stranka Srbije. Za razliku od suparničkog diskursa, akteri ovog diskursa eksplicitno govore o NATO. Retorika predstavnika Socijalističke partije Srbije znatno je umerenija od retorike predstavnika Srpske radikalne stranke. Poslanici Socijalističke partije Srbije NATO nazivaju „agresorom”,⁸ dok poslanici Srpske radikalne stranke koriste i pogrdne termine, nazivajući NATO „žandarmom”,⁹ smatrajući da „to (NATO, prim. aut.) nije vojska, to je rulja, to je banda ubica, lopova i avanturista”.¹⁰ U svakom istupanju poslanika opozicije ključna politička poruka diskursa prema kojoj Srbija ne treba da postane član NATO i ne treba da sarađuje sa ovim savezom bila je jasno izražena. Ključne elemente ovog diskursa predstavljaju Srbija (SRJ, SCG), NATO i Zapad. Ovi elementi se u diskurs povezuju na sledeći način. Odlike Srbije su, prema mišljenju aktera ovog diskursa, to što je ponosna i istrajna u težnji da sačuva svoj suverenitet. NATO i Zapad (države Zapadne Evrope, Evropska unija i SAD) ne promovišu vrednosti kojima Srbija teži. U trouglu koji čine Srbija, NATO i Zapad, NATO ima ulogu da štiti interese Zapada. Evropska unija i SAD nisu izjednačene, već je pozicija Evropske unije opažena kao inferiorna, ali obe se nalaze na istoj strani. Ovo tumačenje najbolje ilustruju reči premijera Vojislava Koštunice: „Stavljajući nasilje iznad načela međunarodnog prava, SAD su primenom slepe sile ponizile i naterale Evropsku uniju da pogazi principe na kojima kao organizacija počiva. Amerika je prisilila Evropu da je sledi u nečuvenom nasilju koje demonstrira nad Srbijom. Evropa je danas pognula glavu i zbog toga će i ona biti odgovorna za sve dalekosežne posledice koje će ovo nasilje imati po evropski i svetski poredak. Time je, pre svega, ponižena Evropska unija, a ne Srbija. Srbija je odbila da se ponizi, držeći se čvrsto prava i odbijajući da se povinuje sili.”¹¹ NATO je instrument SAD u

⁸ Veljko Odalović, poslanik SPS. uporedi: Stenogram sa XXIX sednice Skupštine SCG, održane 4. 11. 2004. i 18. 11. 2004. godine.

⁹ Tomislav Nikolić, poslanik SRS. uporedi: Stenogram sa XLI sednice Skupštine SCG, održane 28. 10. i 4. 11. 2005. godine.

¹⁰ Ognjen Mihajlović, poslanik SRS. uporedi: Stenogram sa XLI sednice Skupštine SCG, održane 28. 10. i 4. 11. 2005. godine.

¹¹ Koštunica, Vojislav. 2008. Obraćanje predsednika Vlade Srbije javnosti 17. 2. 2008. godine povodom jednostranog proglašenja Kosova, op. cit., str. 210.

ostvarivanju njenih strateških interesa na Balkanu, od kojih se kao najznačajniji interes u posmatranom periodu ističe nezavisno Kosovo. U ovom diskursu prisutno je nekoliko tema. Prepreku za uspostavljanje intenzivnije saradnje predstavlja to što je NATO bombardovao SRJ 1999. godine. Akteri ovog diskursa navode ekonomske i bezbednosne argumente protiv saradnje. Oni smatraju da bi eventualno učlanjenje u NATO dovelo do porasta troškova naoružanja i smanjenja rada domaće vojne industrije, ali ove tvrdnje ne potkrepljuju empirijskim nalazima. Osim toga, akteri ovog diskursa smatraju da bi učlanjenjem u NATO porasla verovatnoća terorističkih napada na teritoriji Srbije. Tokom celog posmatranog perioda protivnici saradnje sa NATO ističu da je ovaj savez neuspešan u ostvarivanju mandata na Kosovu i Metohiji. Konačno, opasnost od gubitka suvereniteta predstavlja značajan argument protiv saradnje sa NATO. Akteri ovog diskursa koriste nekoliko diskurzivnih strategija kako bi za svoju poziciju pridobili što širi auditorijum.¹² Strategijom delegitimizacije protivnici saradnje prezentuju NATO i aktere suprotstavljenog diskursa u negativnom svetlu. Ističući da je saradnja sa NATO u suprotnosti sa moralnim principima, akteri ovog diskursa nastoje da dodatno legitimizuju svoju poziciju o NATO. Diskurzivnu strategiju viktimizacije i monopolisanje statusa žrtve protivnici saradnje sa NATO koriste kako bi istakli da Srbija ima ulogu žrtve u sukobu sa svetskim silama i da to opravdava isključivost u stavovima o saradnji sa NATO. Poslanici Srpske radikalne stranke koristili su strategiju istorijske analogije kako bi izjednačili potpisivanje sporazuma između SCG i NATO o tranzitnim aranžmanima za podršku mirovnim operacijama sa sporazumom koji je Srbija potpisala sa fašističkom Nemačkom u Drugom svetskom ratu. Na ovaj način oni su pokušali da dodatno delegitimizuju i Vladu i NATO.

Akteri alternativnog diskursa nude dve alternative saradnji i eventualnom učlanjenju u NATO. Predstavnici Srpske radikalne stranke otvoreno se zalažu za uspostavljanje intenzivnije saradnje sa Rusijom čiju podršku očekuju u diplomatskoj borbi za očuvanje Kosova i Metohije u sastavu Srbije. Drugu alternativu predstavlja neutralnost u odnosu na postojeće vojne saveze, koju je, krajem 2007. godine, usvojila većina u Narodnoj skupštini Republike Srbije. Usvajanjem Rezolucije o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije kojom je proglašena vojna neutralnost Srbije do tada alternativni diskurs je postao dominantan. Ni tokom parlamentarne debate, a ni u kasnijim debatama poslanici nisu raspravljali o tome šta vojna neutralnost znači za spoljnu politiku Srbije, kao ni o tome do kakvih promena u politici odbrane treba da dođe. Izlaganja poslanika su uopštena i iz njih se ne može zaključiti šta vojna neutralnost predviđa.

¹² Detaljnije o diskurzivnim strategijama: Chilton, Paul. 2004. *Analysing Political Discourse*, op. cit., pp. 111-118.

Uslovi i okolnosti koje su dovele do strateškog preokreta

Nekoliko uslova i okolnosti je značajno za strateški preokret do koga je došlo krajem 2007. godine: događaji i procesi iz okruženja Srbije, uključivanje u diskurs aktera koji do tada nisu bili aktivni i karakteristike samih diskursa.

Na diskurs, pored njegove unutrašnje dinamike utiču događaji i procesi u okruženju. Vojna neutralnost je proglašena pre proglašenje nezavisnosti Kosova, događaja koji je obeležio politički život, aktivnosti i odnose Srbije sa drugim državama u posmatranom periodu. Proglašenje nezavisnosti Kosova bio je događaj koji je zahtevao vanredne mere i postupke izvan okvira standardne političke procedure. Ovo je za Srbiju predstavljalo značajan politički pritisak koji je dolazio iz spoljnog okruženja, što je, prema mišljenju autora koji se bave analizom diskursa, stvorilo dodatne uslove za slabljenje građansko-demokratskog diskursa iz koga proizilazi promovisanje saradnje sa NATO i jačanje legitimiteta i efektivnosti narodno-slobodarskog diskursa koji se protivi saradnji sa NATO.¹³ Dodatna okolnost je da je protivljenje nezavisnosti Kosova bio stav oko koga su se mogle ujediniti najuticajnije političke partije. Jedinstvenost najuticajnijih aktera kada je u pitanju status Kosova i Metohije ublažava linije razgraničenja dva suprotstavljena diskursa. Nezavisnost Kosova nije podržavala većina stanovništva u Srbiji, a u Narodnoj skupštini Republike Srbije nezavisnost Kosova podržavala je jedino opoziciona Liberalno-demokratska partija koja je bila u manjini.

Predstavnici diskursa koji je izražavao protivljenje učlanjenju u NATO do polovine 2007. godine bili su predstavnici opozicije koji nisu imali značajan uticaj na kreiranje spoljne i bezbednosne politike. U periodu pre proglašenja nezavisnosti Kosova i nakon njega u debatu o NATO uključuju se Demokratska stranka Srbije i premijer Srbije Vojislav Koštunica, stavljajući se na stranu protivnika učlanjenja u NATO. Ovo je veoma značajan događaj, jer ova politička partija do druge polovine 2007. godine nije učestvovala u parlamentarnim debatama o NATO. Nekada lidrska partija demokratskog bloka, time se približila narodno-slobodarskom polu diskurzivnog spektra čime on dobija dodatan legitimitet. Demokratska stranka Srbije je tek sedam godina nakon

¹³ Predstavnici građansko-demokratskog diskursa promovišu vrednosti i norme evropskog političkog nasleđa individualizma, demokratije, liberalizma, vladavine prava, ljudskih prava, izbegavanja upotrebe sile i druge i teže ostvarivanju unutrašnje društvene emancipacije i međunarodne ekonomske, političke i bezbednosne integracije. Narodno-slobodarski diskurs je izražen kroz tri aksiomatska uverenja: prvo je nezavisnost i inat i sastoji se u uverenju da moćnici žele da uguše slobodu srpskog naroda, zato što ona stoji na putu ostvarivanja njihovih interesa; drugo uverenje, ideja samobitnosti, se formuliše i kao „biti i ostati svoj na svome“; treće uverenje, civilizacijska ambivalentnost, pretpostavlja da Istok i Zapad predstavljaju dva fundamentalno različita sveta koja su u stalnoj koliziji i da Srbija u tom sukobu treba da ostane neutralna Detaljnije u: Ejodus, Filip. 2008. *Bezbednost, kultura i identitet u Srbiji. Bezbednost Zapadnog Balkana No. 7–8* (oktobar 2007 – mart 2008): 74–75.

demokratskih promena i učestvovanja u vlasti obelodanila svoj stav o NATO. To, između ostalog, znači da programski stavovi političkih partija koji se odnose na bezbednost nisu bili odlučujući za sastavljanje vladajućih koalicija od 2000. godine, niti su bili tema oko koje se vredelo sporiti sa drugim partijama u Vladi. Uključivanje novih aktera predstavlja najznačajniju novinu u razvoju diskursa koji se protivi saradnji sa NATO. Proglašenje nezavisnosti Kosova za aktere ovog diskursa predstavlja razlog više za nesaradnju. Tokom debate koja je u Narodnoj skupštini vođena pre usvajanja Rezolucije kojom je proglašena vojna neutralnost, predstavnici Demokratske stranke nisu bili aktivni, ali su glasali za pomenutu rezoluciju. Činjenica da odluka o neutralnosti nije izvedena iz stratejskih dokumenata, a da sama Rezolucija nema pravno obavezujuću snagu verovatno je dodatno olakšala odluku poslanika Demokratske stranke da glasaju za vojnu neutralnost.

Karakteristike samih diskursa takođe su bile značajne u borbi za hegemoniju. Za razliku od predstavnika suprotstavljenog diskursa, predstavnici diskursa koji se protivio saradnji jasno su govorili o NATO. Još je značajnija činjenica da je ovaj diskurs uspostavio relacije sa značajnim konceptima, pre svega sa državom kao najznačajnijim konceptom za oba diskursa. Stav protivnika o tome da bi saradnja sa NATO ugrozila suverenost teritorije države kao i suverenost u odlučivanju o upotrebi vojske bio je dovoljno ubedljiv, pogotovo ako imamo na umu da je za predstavnike suprotstavljenog diskursa ova saradnja „samo“ prečica na putu ka Evropskoj uniji čiji se kraj još uvek ne nazire. Diskurs koji se protivio saradnji sa NATO uspostavio je relacije i između ključne političke poruke i vrednosti slobode, pravde i saradnje, kojima je Srbija privržena, naglašavajući da saradnja sa NATO ugrožava ove vrednosti. Među pristalicama saradnje sa NATO izostala je diskusija o vrednostima koje Srbija kao država treba da sledi, stoga je ovaj diskurs manje ubedljiv.

Zaključak

Postojanje dva diskursa o NATO, koji počivaju na dvema suprotstavljenim reprezentacijama o ovom savezu, i situacija da je došlo do promene hegemonije diskursa govori o tome da je diskurs o NATO visoko politizovan, odnosno politički otvoren.¹⁴ To znači da postoji borba između reprezentacija i njihovo neprekidno uzajamno izazivanje. Ovaj nalaz takođe potvrđuje postojanje rascepa koji su karakterisali rad palamenata u posmatranom periodu, a koji su verovatno refleksija rascepa koji postoji u društvu. U narednom periodu očekuje nastavak borbe u političkoj areni oko shvatanja vrednosti značajnih za dobrobit Srbije. Ova borba će se sigurno odraziti na određivanje prioriteta spoljne politike i na

¹⁴ Detaljnije: Iver B. Nojman. 2009. *Značenje, materijalnost, moć: Uvod u analizu diskursa*. Beograd: Centar za civilno-vojne odnose, str. 74-75.

razvoj bezbednosne politike. Verovatno je da diskurs koji zagovara saradnju sa NATO neće uspeti da se izbori za prevlast sve dok njegovi akteri ne budu uspostavili relacije između NATO i vrednosti značajnih za građane Srbije.

Prema mišljenju teoretičara diskursa, reprezentacije od kojih se sastoji diskurs predstavljaju rezultat zajedničkog iskustva i pamćenja jednog društva i imaju dva oblika: mogu se ponavljati ili se pojavljivati u manje ili više potpunom obliku. Potpunije razumevanje diskursa bilo bi moguće ukoliko bi analiza bila proširena na duži vremenski period, tako da zahvati diskurs i reprezentacije o NATO koji su u Srbiji postojali od osnivanja ovog saveza do danas. Potpunije razumevanje podela oko pitanja strateškog pravca bi bilo moguće nakon istraživanja istorije dveju suprotstavljenih predstavljanja Srbije.

Bibliografija

1. Bially Mattern, Janice. 2005. Why "Soft Power" Isn't so Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of Attraction. in: *World Politics, Millenium–Journal of International Studies*, Vol. 33. 583–611.
2. Chilton, Paul. 2004. *Analysing Political Discourse: Theory and practice*. London: Routledge.
3. Dunn, Kevin C. 2008. "Historical Representations", in: *Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide*, Audie Klotz, Deepa Prakash (eds.), 78–92. New York: Palgrave Macmillan.
4. Đerić, Gordana (ur.). 2008. *Intima javnosti: Okviri predstavljanja, narativni obrasci, strategije i stereotipi konstruisanja Drugosti u upečatljivim događajima tokom razgradnje bivše Jugoslavije: štampa, TV, film*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Fabrika knjiga.
5. Ejđus, Filip. 2008. Bezbednost, kultura i identitet u Srbiji. *Bezbednost Zapadnog Balkana* No. 7–8 (oktobar 2007 – mart 2008): 74–75.
6. Frello, Birgitta. 2001. *Contextualising Discourse Analysis, COPRI Working Papers 17/2001*, Copenhagen: Copenhagen Peace Research Institute.
7. Græger, Nina. 2005. Norway between NATO, the EU, and the US: A Case Study of Post-Cold War Security and Defence Discourse. *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 18, (Number 1, April): 85–102.
8. Hadžić, Miroslav. Fluri, Filip (ur.). 2003. *Bezbednosno uključenje SRJ u Evroatlantske integracije*. Beograd: Centar za civilno-vojne odnose, Ženeva: Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga.
9. Hansen, Lene. 2006. *Security As Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*. Abingdon: Routledge.
10. Hansen, Lene, Wæver, Ole. 2002. *European Integration and National Identity: The Challenge of the Nordic States*. London: Routledge.
11. Koštunica, Vojislav. 2008. *Obrana Kosova*. Beograd: Filip Višnjić.
12. Larsen, Henrik. 1997. *Foreign Policy and Discourse Analysis: France, Britain and Europe*. London: Routledge.

13. Milliken, Jennifer. 1999. The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research and Methods. *European Journal of International Relations*, Vol. 5 (2): 225–254.
14. Neumann, Iver B. 2008. "Discourse Analysis", in: *Qualitative Methods in International Relations: A Pluralist Guide*, Klotz, Audie. Prakash, Deepa. (eds.) 61–77. New York: Palgrave Macmillan.
15. Neumann, Iver B. 1996. Self and Other in International Relations. *European Journal of International Relations*. Vol. 2 (2): 139–174.
16. Nojman, Iver B. 2009. *Značenje, materijalnost, moć: Uvod u analizu diskursa*. Beograd: Centar za civilno-vojne odnose. Alexandria Press.
17. Potter, Jonatan. 1996. *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage Publications.
18. Toje, Asle. 2010. Strateška kultura kao analitički alat. Istorija, mogućnosti, geopolitika i vrednosti: primer EU. *Bezbednost Zapadnog Balkana No. 14(4)* (jul–septembar 2009): 3–23.
19. Wæver, Ole. 1996. European Security Identities, *Journal of Common Market Studies*. Vol. 34, No. 1. (March 1996): 103–132.
20. Wæver, Ole. 1998. "Explaining Europe by Decoding Discourses", in: *Explaining European Integration*, Anders Wivel (eds.). 100–141. Copenhagen: Copenhagen Political Studies Press.
21. Wetherell, Margaret. Taylor, Stephanie. Yates, Simeon. 2001. *Discourse Theory and Practice: a Reader*. London: Sage Publications.

Mr. Zorana Brozović

DISCOURSE ON NATO IN PARLAMENTS OF SERBIA (2000–2008)

ABSTRACT

The subject of this research is the discourses on NATO in the Serbian parliament from 2000 to 2008. The discourses were constructed upon the empirical debate materials in the parliaments, speeches of Prime Minister Vojislav Koštunica and the statements of politicians given for media. Two discourses were present in this period. The first had promoted cooperation with NATO and was dominant by the end of 2007. The second discourse was against cooperation with NATO and became dominant after the adoption of the Resolution of Protection of Sovereignty, Territorial Integrity, and Constitutional Order of the Republic by which Serbia proclaimed military neutrality. The actors of the discourse that promoted cooperation with NATO were the Democratic Party, Civic Alliance of Serbia, G17 Plus, Serbian Renewal Movement, Liberal Democratic Party, and Alliance of Vojvodina Hungarians. The actors of the discourse that was against cooperation with NATO since 2007 were representatives of the opposition, this including the political parties such as the Serbian Radical Party, Socialist Party of Serbia and Democratic Party of Serbia. The

discourse on NATO is highly politicized, i.e. politically open, and that is indicated by the change in dominance of the two discourses. In the following period, it is expected that the struggle in the political arena will continue on understanding of the values that are important for welfare in Serbia. This struggle will certainly reflect through defining of priorities in the foreign policy and the development of Serbia's security.

Key words: discourse, representations, parliament, NATO, Serbia.

UDK: 338.124.4[343.9.024:336.7
Bibliid 0543-3657, 61 (2010)
God. LXI, br. 1139, str. 35-46
Izvorni naučni rad
Primljen: 7. jun 2010.

*Ljiljana FIJAT, Mr. Sc. Econ.
Dr Aleksandar ŽIVKOVIĆ¹*

Svetska ekonomska kriza i pranje novca

SAŽETAK

Efekti svetske finansijske krize kao što su pad privredne aktivnosti, porast nezaposlenosti, inflacija i drastičan pad nacionalnih valuta i zloupotrebe finansijskih sistema, povećavaju opasnosti od pranja novca i finansiranja terorizma. S obzirom da je problem globalnog karaktera, jedino rešenje je globalno rešenje: harmonizacija međunarodne pravne regulative i mera borbe protiv pranja novca u svim svetskim finansijskim centrima i primena internacionalnih standarda kao što su Četrdeset preporuka FATF-a.

Ključne reči: ekonomska kriza, pranje novca, FATF, banke i druge finansijske organizacije.

Uvod

Pranje novca je problem međunarodnih dimenzija i jedna je od karakteristika savremenog finansijskog sveta. Kao kriminalna pojava, pranje novca je sve prisutnije i njegov porast je u uzročnoj povezanosti sa razvojem organizovanog kriminaliteta koji nastoji da na taj način legalizuje kriminalom stečeni novac. Procene o obimu pranja novca govore o ekspanziji na svetskom nivou. Prema Buchanan-u [2, str. 115] opranog novca ima u vrednosti između 800 biliona USD i tri triliona godišnje, što je ravno 2-2,5% svetskog BDP. Takođe, IMF je u ranim devedesetim godinama XX veka, procenio da je opranog novca 2%, a 2003. godine oko 5% od GDP, što govori o porastu svetske količine opranog novca. Petras smatra da se oko 500 milijardi dolara prljavog novca stečenog kriminalom

¹ Ljiljana Fijat, Mr. Sc. Econ., Vojvodanska banka a.d. Novi Sad. Dr Aleksandar Živković, Ekonomski fakultet – Univerzitet u Beogradu.

opere godišnje u vodećim američkim bankama, što u velikoj meri premašuje čist državni prihod svih kompanija koje se bave informacionom tehnologijom u Sjedinjenim Američkim Državama [11, str. 2].

Međunarodna zajednica uložila je znatne napore u borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma. Prvenstveni fokus bio je u početku orijentisan na borbu protiv pranja prihoda od trgovine drogom, pa je prva međunarodna konferencija o narkotičkim drogama održana u Šangaju 1909. godine, a prvi međunarodni dogovor o narkoticima zaključen 1912. godine u Haagu. Kao deo internacionalnih napora, 1986. godine donet je u Sjedinjenim Američkim Državama Zakon o sprečavanju pranja novca; 1989. godine formirana je akciona radna grupa *The Financial Action Task Force on Money Laundering* (FATF);² 1995. godine formirana je Egmont grupa; 2000. godine skicirani su prvi put Wolfsbergovi principi; 2001. godine uveden je Američki Patriotski zakon. Beare i Schneider [1, str. 296-312] smatraju da što se međunarodna zajednica više bori protiv pranja novca to ga više ima: „Ironično je, ali se sada može očekivati pre više pranja novca, nego manje. Sve dok je prisutno forsiranje protiv nedozvoljenih radnji, biće i mora biti, pranja novca. Drugim rečima, forsiranje u stvari provocira perfidnije oblike pranja novca.” Shodno navedenom, FATF je u oktobru 2006. godine objavio, nakon sastanka u Šangaju kome je prisustvovalo 155 eksperata iz 45 zemalja, izveštaj „Nove metode plaćanja i zloupotreba vozila korporacije, uključujući uslugu snabdevaca trusta i kompanije.” Dokument se odnosi na nove metode pranja novca, i to u specifičnim sektorima (platnim karticama, plaćanju putem Interneta, preko mobilnih telefona). FATF-ov rad na karakteristikama u specifičnim područjima ima za cilj da razvija projekte koji će pomoći državama da osnuju na nacionalnom nivou ML/TF sistem za procenu pretnji od pranja novca i finansiranja terorizma [6, str. 6-8].

Članice FATF-a su: Argentina, Australija, Austrija, Belgija, Brazil, Kanada, Kina, Danska, Evropska komisija, Finska, Francuska, Nemačka, Grčka, Savet za saradnju u Zalivu, Hong Kong, Kina, Island, Irska, Italija, Japan, Luksemburg, Meksiko, Kraljevina Holandija, Novi Zeland, Norveška, Portugalija, Ruska Federacija, Singapur, Južna Afrika, Španija, Švedska, Švajcarska, Turska, Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države. Ova grupa usvojila je 1990. godine (i dopunila 1996. i 2003. godine) dokument pod nazivom „Četrdeset preporuka za borbu protiv pranja novca” (*The Forty Recommendations*) kojim se utvrđuje opšta strategija u borbi protiv pranja novca. FATF-ove Preporuke nastale su na temeljima Konvencije UN protiv nezakonite trgovine opojnim drogama i psihotropnim supstancama, donetoj 1988. godine i listi smernica za superviziju banaka koju je Bazelski komitet za superviziju banaka objavio 12. decembra 1988. godine. Članovi radne grupe su se obavezali da primenjuju ove preporuke, a preporučuju se i drugim zemljama. Neposredno posle događaja 11. septembra 2001. godine, na vanrednoj sednici FATF-a održanoj u Vašingtonu 29. i 30. oktobra 2001.

² Poznata i kao *Groupe d'Action Financiere sur le Blanchiment de Capitaux* (GAFI) <http://fatf-gafi.org>.

godine, donete su „Posebne preporuke protiv finansiranja terorizma”, koje predstavljaju globalne napore na otkrivanju, sprečavanju i presecanju puteva finansiranja terorizma.

Svetska ekonomska kriza počela je američkim kolapsom u hipotekranim kreditima (*US mortgage collapse*) u avgustu 2007. godine, kao posledica neusklađenosti ponude i tražnje na finansijskom trzistu. Usled kraha finansijskih tržišta u Sjedinjenim Američkim Državama, Velikoj Britaniji i mnogim zemljama Zapadne Evrope, međunarodne organizacije i predstavnici 20 najrazvijenih zemalja (G20) predlažu akcione planove o načinima borbe protiv globalne ekonomske krize. Međunarodni monetarni fond je upozorio na opasnost “ozbiljne krize finansiranja i poverenja koja prethodi da se nastavi još značajno vreme”, založivši se za unapređenje finansijskog izveštavanja, korigovanje strategije preteranog rizika i jači nadzor adekvatnosti kapitala, ali se istovremeno usprotivivši brzopletoj većoj regulaciji kojoj bi zemlje članice mogle da pribegnu. Na samitu grupe dvadeset vodećih zemalja sveta, koji je održan u aprilu 2009. godine u Londonu usvojen je paket mera vredan 1,1 bilion dolara, sa predviđanjem 750 milijardi dolara za finansiranje Međunarodnog monetarnog fonda; stimulisane globalne trgovine sa oko 250 milijardi dolara (pored ranije zbirno izdvojenih pet hiljada milijardi dolara raznih stimulativnih mera, koje su donosile nacionalne vlade); uvođenje globalne finansijske regulative osnivanjem posebnog međunarodnog Odbora za finansijsku stabilnost; antiprotekcionizam-kazne za zemlje koje prekrše pravila slobodne trgovine i sankcije za zemlje koje ne saraduju u borbi protiv izbegavanja poreza.

Činjenično stanje je da, dok je borba protiv pranja novca bila veoma uspešna tokom devedesetih godina, a posebno posle 11. septembra 2001. godine,³ svetska finansijska kriza ugrožava efikasnost pravne i ekonomske politike na nivou država i povećava rizik od pranja novca i finansiranja terorizma.

Off-shore bankarstvo (posebna oštrovska jurisdikcija „utočišta poreza ili tajnosti”)

Sve veći problem *off-shore* zona i šteta koju nanose globalnoj ekonomiji istaknuti su u kontekstu globalne finansijske krize još novembra 2008. godine [9, str. 3].⁴ *Off-shore* centre je teško okarakterisati, imajući u vidu aktivnosti kojima se bave. Širi pojam *off-shore* centra označava svaku lokaciju na kojoj su –u odnosu na glavni centar – propisi o deviznoj kontroli manje restriktivni, a poreska opterećenja znatno blaža, pa ih zbog toga koriste multinacionalne korporacije i velike svetske banke [10, str. 14]. *Off-shore* se

³ Terorističkih napada na Njujork, Vašington i Pensilvaniju.

⁴ Kao primer zemalja koje nude uslugu skrivanja stvarnog vlasnika preduzeća navode se Austrija, Švajcarska, SAD, Panama, Liberija. Prvenstvena uloga ovih preduzeća je izbegavanje plaćanja poreza, ali i pranje novca čiji je izvor u kriminalnim aktivnostima.

sastoje od seta zakonskih direktiva, koje obeležavaju stepene intenziteta prema kojima države primenjuju regulative, uključujući i poreski sistem. *Off-shore* je zakonska enklava koja se razlikuje od *on-shore* (u unutrašnjosti) zemlje, ne obavezno zbog svoje lokacije, već zato što one definišu neku teritoriju kao posebnu za aktivnosti u kojima država bira da izuzme neke ili sve svoje regulative ili takse. Zbog navedenih karakteristika *off-shore* centri su potencijalne mete za pranje novca. Procenjuje se da oko 600 milijardi dolara godišnje završi na anonimnim računima u *off-shore* centrima.⁵

FATF je još krajem devedesetih godina uspostavio radnu grupu za nekooperativne države i teritorije, među kojima su bili i neki finansijski *off-shore* centri. Zadatak ove radne grupe je bio da razvija strategiju postupanja prema nekooperativnim državama i teritorijama. FATF je formulisao dvadeset i pet kriterijuma [7] sa kojima je identifikovao štetna pravila i prakse u međunarodnoj borbi protiv pranja novca. Na osnovu navedenih kriterijuma, u junu mesecu 2000. godine, izrađena je crna lista petnaest jurisdikcija u kojima su uočeni problemi, i to: Bahami, Kajmanska ostrva, Kukova ostrva, Dominika, Izrael, Lebanon, Lihtenštajn, Maršalska ostrva, Nauru, Niue, Panama, Filipini, Rusija, Sveti Kits i Nevis, Sveti Vinsent i Grenadin. FATF je 2001. godine, kao nove nekooperativne zemlje, identifikovao Granadu, Ukrajinu, Egipat, Gvatemalu, Mađarsku, Indoneziju, Mianmar i Nigeriju.

Od svih država je zatraženo da pokriju „rupe“ u finansijskim propisima i otklone prepreke za sprovođenje sprečavanja pranja novca. Sve 23 jurisdikcije koje su bile na listi kao NCCTs u 2000 i 2001. godini brisane su sa liste, s obzirom na značajan napredak u sprovođenju sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma.

FATF je u februaru 2009. godine objavio javne izjave u kojima se navode Iran, Uzbekistan, Turkmenistan, Pakistan, Sao Tome i Principi i Azerbejdžan kao države koje nedovoljno saraduju u politici sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma.

Shodno zaključcima sa samita G20, uvode se nova pravila za *off-shore* zemlje. Biće sačinjene takozvane crne i sive liste, u okviru kojih će se evidentirati države koje ne saraduju u borbi protiv izbegavanja poreza. Poseban spisak vodiće se za one države koje finansiraju terorizam pranjem novca. Za kontrolu je, između ostalih, zadužena Organizacija za ekonomsku saradnju (OECD). U EU se predlaže i da se nacionalizuju banke koje su pogođene krizom, a koje će biti deo projekta nazvanog „*bad bank*“ kako bi se upravljalo takozvanom „toksičnom imovinom po bankarsko tržište“, jer se menjanjem lokacije kapitala menja i koncepcija banaka.

Međunarodna finansijska kriza doprinela je jačanju negativnog raspoloženja prema zemljama koje podržavaju tajnost bankarskog sistema. Švajcarska, koja je dugo vremena bila poznata kao lider u domenu

⁵ Web stranica kao što je <http://www.off-shore.co.uk/faq/company.formation/> nudi potencijalnim klijentima skrivanje stvarnog vlasnika preduzeća iza imena nominalnog deoničara ili direktora.

finansijskih usluga, ponovo je na udaru zbog nevidljivih i protivzakonitih operacija koje su služile za špekulativne svrhe i pranje novca.⁶ Iako u određenim slučajevima u kojima se sumnja na kriminalne aktivnosti kao što su: utaja poreza, sporovi oko nasleđstva ili razvodi, korupcija, pranje novca, pravilo o poverljivosti bankarskog poslovanja može biti narušeno, efekte špekulacijske krize na akcijsko tržište prva je osetila švajcarska USB banka. USB banka je koristila akcije Petrobras-a (koje su proglašene nekonvertibilnim u toku 1964. godine) i stvarala bilanse bezvrednih i poništenih akcija, koje nisu mogle da budu garancija za stvaranje kapitala. Zbog kriminalnih radnji koje se utvrđuju u USB banci, vrednost novca deponovanog u švajcarskim bankama opala je za više od 27%. Globalna kriza bi mogla dovesti do ukidanja „Zakona o tajnim bankarskim računima“, koji je donet u Švajcarskoj 1934. godine, kao i do ukidanja propisa o poverljivosti podataka u Austriji, Hong-Kongu i Singapuru.

Trgovina drogom

U celini uzev, promet drogama smatra se najvećim pojedinačnim generatorom prljavog novca. Prema podacima FATF-a, godišnji prihod od prodaje kokaina, heroina i kanabisa u SAD i Evropi iznosi oko 122 milijarde USD godišnje, od kog iznosa 50-70%. tj. oko 85 milijardi USD predstavlja deo prljavog novca koji teče finansijskim kanalima radi pranja, tj. uključivanja u zakonite poslovne aktivnosti. Prema podacima Kancelarije UN za borbu protiv droge i kriminala (UNODC) zarada narko-trgovaca, koja u svetu dostiže 320 milijardi dolara godišnje, dvostruko premašuje budžet Evropske unije. U Sjedinjenim Američkim Državama 60-80% federalnih slučajeva pranja novca odnosi se na ostvarene prihode od prodaje droge. Događaji od 11. septembra 2001. godine i sve veći broj skandala u vezi sa pranjem novca (u koje su uključene i glavne banke SAD-a poput *Citybank* i *Bank of New York*) privukli su pažnju ne samo na pranje novca, već i na finansiranje terorizma. Ovo je ubrzalo donošenje strožih zakona o sprečavanju pranja novca, poput američkog Patriotskog akta i sličnih uredbi u Velikoj Britaniji i u Nemačkoj.

Prema mišljenju bivšeg predsednika Kolumbije, Andreasa Pastrana, „problem droge je problem SAD-a, jer su oni najveći potrošači droge u svetu.“ U toku njegovog mandata stvoren je „Plan za Kolumbiju“ koji su podržale Sjedinjene Države i čiji je cilj bio da se razdvoje socijalni i kriminalni uzroci uzgajanja kokaina.

Tehnika aranžmana na crnoj berzi sa pezos-razmenom (valutom nekoliko latinsko-američkih zemalja) postala je predmet ozbiljnog proučavanja u 1980-im godinama, kada je Kolumbija postala dominantni izvoznik kokaina u Sjedinjene Države. Od ilegalne prodaje droge

⁶ Hans- Rudolf Merz (ministar finansija Švajcarske) precizirao je da će bankarska tajna ostati na snazi sve dok se švajcarskim normativima ne prikrivaju svi oni koji učestvuju u prevari (što je kažnjivo i prema švajcarskom zakonu).

kolumbijski karteli su skupljali oko 10 milijardi USD godišnje, od kojih je 54 miliona USD bilo oprano preko crne berze sa razmenom *peso* valute.

U borbi protiv šverca droge i pranja novca kolumbijske vlasti su 2008. godine u okviru međunarodne operacije uhapsile više od 100 osumnjičenih. Šverceri su u okviru mreže, koja se protezala od Južne Amerike do Azije, radili za kolumbijski kartel "Norte del Valje" i za paravojne organizacije. Neki od švercera su osumnjičeni da su deo profita od šverca droge slali grupama kao što je Hezbolah. U Kolumbiji se proizvede oko 500 tona kokaina godišnje, a glavna odredišta su, pored SAD, Španija, Holandija i Albanija. Srbija je tranzitna ruta za trgovinu drogom, posebno onom koja dolazi iz Avganistana ili Turske, a namenjena je Evropi.

Chossudovsky [3, str. 1] smatra da je „multimilijarderska trgovina droge na Balkanu odigrala odlučujuću ulogu u finansiranju borbe na Kosovu. Veze između OVK-a i kriminalnih sindikata u Albaniji, Turskoj i Evropskoj Zajednici su bile poznate zapadnim vladama i obaveštajnim službama od sredine 90-ih godina. Kosovski šablon je sličan drugim tajnim operacijama CIA u Centralnoj Americi, Haitiju i Avganistanu, gde su teroristi bili finansirani putem pranja prljavog novca od droge, a preko internacionalnog bankarskog sistema“.⁷

Međunarodni terorizam se finansira prljavim novcem od prodaje droge, a smatra se da se od prodaje droge finansiraju i neki nuklearni programi. Između 1988. i 1993. godine globalna proizvodnja kokaina se udvostručila, a usled ekonomske krize, političke nestabilnosti i lokalnih ratova, u poslednjih deset godina, ova proizvodnja je utrostručena. Terorizam i njegovo finansiranje predstavljaju ozbiljnu pretnju nacionalnoj, regionalnoj i međunarodnoj saradnji i ekonomskom razvoju. Nijedna zemlja nije bezbedna od uticaja pranja novca ili terorizma i nijedna nacija, koja sama deluje, ne može se efikasno boriti protiv pranja novca i finansiranja terorizma. Neophodna je borba s narko-terorizmom u kojoj će se svi subjekti ponašati odgovorno.

Prevarne radnje

Pranje novca ima niz zajedničkih osobina sa nekim drugim vrstama kriminalnih aktivnosti, pre svega sa prevarama. U finansijskoj prevari veka bivši predsednik njujorške elektronske berze "Nasdaq", Bernard Madoff, optužen je da je vodio hedž fond, gde je novac novih investitora koristio da isplati stare i tako prevario i oštetio svoje klijente u prevari, popularno nazvanoj "Ponzi" ili „piramidalnoj šemi“.⁸ Na spisku prevarenih su

⁷ Prema A. McCoyu, šablon ovog finansiranja se uspostavio u ratu u Indokini, kada je u 1960-im godinama Meova vojska u Laosu bila finansirana od trgovine drogom kao deo vojne strategije Washingtona protiv kombinovanih snaga neutralističke vlade princa Suvana Fuma i Patet Lao-a.

⁸ Šema je nazvana po Charles-u Ponziju (1882–1949), koji je promovisao piramidalnu šemu, „vrbovanjem“ ljudi obećanjima nerealno visokih kamata na uložena sredstva. Klasična

međunarodne banke, hedž fondovi i, čak, humanitarne fondacije, koji su izgubili stotine miliona dolara. Istraga tek treba da utvrdi gde je nestao silni pronevereni novac [16].⁹ Takođe, Komisija za hartije od vrednosti SAD je podnela tužbu protiv milijardera Roberta Alena Stenforda (Robert Allen Stanford) za prevare klijenata vredne osam milijardi dolara i pranje novca ostvarenog trgovinom droge za potrebe jednog meksičkog narko-kartela.

Zemlje u tranziciji su, takođe, pogodno tlo za razne investicione „piramidalne šeme“. Primer prevare svetskih razmera su piramidalne šeme nastale u Albaniji 1996. godine. Na vrhuncu prevare, nominalna vrednost dugovanja „piramide“ bila je jednaka polovini BDP, dok je dve trećine populacije investiralo u kompanije-organizatore prevare. U našoj zemlji u slučaju „Jugoskandika“ i „Dafiment banke“ isplata astronomskih deviznih kamata štedišama bila je omogućena prihodima od trgovine monopolskim proizvodima (pre svega naftom), samofinansiranjem ulagača po piramidalnom modelu (isplata obaveza pomoću novoprimitljenih uloga), zaradom na šticungu deviza, provizijama od pranja novca i gubicima dinarskih štediša [5, str. 159-231].

Uvođenje savremenih tehnologija za vršenje platnog prometa stvara nove izazove. Elektronski transferi sredstava predstavljaju jednu od kritičnih tačaka u procesu pranja novca. Među bankarskim prevarama najčešće su falsifikovanje, krađa čekova i njihovo unovčavanje, pa sve do prevara sa kreditnim karticama. *Stand-by* akreditivi, garancije i note prvoklasnih banaka su tri vrste najpoznatijih instrumenata prvoklasnih banaka koji se koriste u prevarama. Njihove karakteristike su: visokoprotabilne transakcije oslobođene svakog rizika, kod kojih se ne traži provizija unapred i ne zahteva se otplata. Najznačanije je da su sredstva odmah raspoloživa i da su navedene transakcije krajnje poverljive [12, str. 13].

Jedan broj bankarskih prevara je rezultat odsustva unutrašnjih kontrola, koje su dužni da sprovode zaposleni u bankama u svrhu sprečavanja korišćenja bančnih proizvoda i usluga za polaganje novca stečenog krivičnim delom na račune kod banaka, odnosno uvođenje takvog novca preko banke u legalne finansijske tokove. Prevare zbog odsustva adekvatne kontrole mogu biti uzrokovane i odsustvom adekvatne spoljne kontrole od strane nadležnih državnih organa i ovlašćenih revizora.

piramidalna šema ima hijerarhijsku strukturu, u kojoj novi članovi obezbeđuju novčana sredstva za njima nadređene članove, sve dok dugovanja „piramide“ ne prevaziđu visinu uložених sredstava, kada šema puca, broj potencijalno novih članova se drastično smanjuje i oni na dnu piramide ostanu kako bez kamate, tako i bez celokupnog uloga.

⁹ Na spisku oštećenih su, sa sledećim izgubljenim sumama: Ferfild grinvič grup (SAD), 7,5 milijardi dolara; Santander (Španija), 3,1 milijarda dolara; Excess International Advisors (SAD), 1,4 milijarde dolara; BNP Pariba (Francuska), 460 miliona dolara; Natiksis banka (Francuska), 450 miliona evra; Kraljevska banka Škotske (Britanija), 400 miliona funti; Men investiciona grupa, 360 miliona dolara; Nomura banka (Japan), 302 miliona dolara; BBVA banka (Španija), 300 miliona evra; Banko Bilbao (Španija), 300 miliona evra; Uni Credit SpA (Italija), 75 miliona evra.

U svetu je izdato mnogo smernica za banke u svrhu zaštite od prevara i pranja novca, ali na vrhu liste ostaje „Upoznajte svog klijenta“ (*Know Your Customer, KYC*). Navedene smernice predstavljaju pravila koje bankarski službenici moraju da poštuju ako žele da izbegnu pokušaj prevare i zaštite se od rizika prevarnih radnji i pranja novca [12, str. 54-55].

Iskustva u Republici Srbiji

Prema iskustvima u Republici Srbiji, pranje novca se vrši polaganjem gotovog novca na račun, kroz poslove sa hartijama od vrednosti, pozajmicom, privatizacijom, korišćenjem fantomskih firmi i prometom nekretnina. Ima puno načina da se novac opere kupovinom akcija. Na primer, osoba koja je u UO neke banke i zbog sukoba interesa ne može da kupuje akcije određene firme, pozajmi novac drugoj osobi, koja posle određenog vremena napiše izjavu da ne može da vrati gotov novac, ali da poseduje akcije koje vraća kroz dug. Poseban problem su transakcije sa *off-shore* destinacijama, kada domaća preduzeća vrše određena plaćanja u korist *off-shore* firmi po osnovu konsultantskih usluga, ispitivanja tržišta, organizacija sajamskih priredbi i raznih promocija. Na spisku zemalja, koje su označene kao *off-shore* zemlje po ulaganjima iz Srbije, prednjače Ujedinjeni Arapski Emirati, Mongolija, Severna Koreja, Devičanska ostrva, Sejšelska ostrva, Lihtenštajn, Gibraltar i Maršalska ostrva. Za srpske biznismene izuzetno su interesantni i ostrvo Niue, Belize, Vanuatu, Svalbard i Jan Majen ostrva, Tuvalu, Turks i Kaikos ostrva, Kongo, Bahami, Obala Slonovače, Liban, Libija, Monako, Ruanda, Nepal, Grenada, Bocvana, Bruneji, Gvajana. Velika količina novca, zarađena svakakvim poslovima, najčešće u svojoj ekonomiji, izneta je iz Srbije u *off-shore* zemlje na osnovu lažnih uvoznih faktura, čime je država oštećena po osnovu neplaćenog poreza i odliva kapitala.

Prema Walker-ovom modelu [13] Jugoslavija se sa vrednošću indeksa 25-49 ubrajala među „čiste“ države (po podacima iz 1998. godine). Izveštaj o pranju novca OEBS-a iz 2005. godine pokazuje da je teško utvrditi tačan obim pranja para u Srbiji jer je reč o višegodišnjim aktivnostima. Aleksandar Vujičić [17] smatra da se u Srbiji opere između jedne i 1,7 milijardi evra i to najviše preko prometa nepokretnosti.¹⁰ Prema Nacionalnoj strategiji, u Republici Srbiji trendovi ekonomskog poslovanja, koji najviše utiču na povećanje rizika od pranja novca i finansiranje teorizma, su završetak procesa privatizacije i liberalizacija spoljnotrgovinskog i deviznog poslovanja, kao i kriminalitet u zemlji i drugim državama, posebno u zemljama u okruženju. Očekuje se da će kriminalne grupe zbog globalne krize tražiti nove modele ponašanja kada je pranje novca u pitanju. U Republici Srbiji je, prema podacima iz sudova, trenutno doneseno deset osuđujućih presuda za pranje novca, od kojih je pet postalo pravosnažno.

¹⁰ Direktor Ministarstva finansija – Uprave za sprečavanje pranja novca.

Uloga banaka i drugih finansijskih organizacija

Opasnosti koje po države sveta predstavlja pranje novca su: ekonomski poremećaji i nestabilnost, ugrožavanje programa reformi, smanjenje investicija, gubitak dobre reputacije, ugrožavanje nacionalne bezbednosti i veoma izvesne sankcije međunarodne zajednice.

Faktori koji imaju uticaj na rizik od pranja novca su: političko i pravno okruženje, ekonomska struktura zemlje, kulturni faktori i narav građanskog društva, izvori, položaj i koncentracija kriminalnih aktivnosti, opseg finansijske uslužne industrije, struktura vlasništva finansijskih ustanova, aranžmani korporativnog upravljanja u finansijskim ustanovama i široj ekonomiji, priroda sistema plaćanja i nadmoć transakcija baziranih na gotovom novcu, geografska zastupljenost operacija finansijske industrije i klijentele, tipovi predikatnih dela, iznosi nezakonitog novca domaćeg porekla, iznosi nezakonitog novca stranog i opranog domaćeg porekla, glavni kanali korišćeni za pranje i finansiranje terorizma, podzemne oblasti u ekonomiji [8, str. 15]. Procena nacionalnog rizika od pranja novca treba da bude prilagođena svakoj zemlji posebno.

Kada su banke u pitanju, Komitet ministara Saveta Evrope je u junu 1980. g. zaključio „da bankarski sistem može igrati izuzetno efikasnu preventivnu ulogu, a da saradnja banaka može pomoći u sprečavanju i kažnjavanju takvih kriminalnih aktivnosti od strane pravosudnih organa i policije”. Mobilisanje depozita i povećanje likvidnosti ne mogu biti dominantni faktori za prihvatanje sredstava iz neproverenih izvora [15].¹¹ Prema Walker-ovom modelu tokova pranja novca [13] sledeći kriterijumi čine finansijske centre atraktivne sa gledišta onih koji se bave pranjem novca: visoki GDP (bruto domaći proizvod po glavi stanovnika), zakon o bankarskoj tajni, stav vlade prema pranju novca, članstvo u SWIFT globalnoj mreži, odsudstvo konfliktnih situacija (gerilskih ratova) i odsustvo korupcije. Prema drugim kriterijumima [4, str. 28] slabosti *off-shore* centara čine ih pogodnim za legalizaciju ili skrivanje nelegalno stečenih sredstava.

Ukoliko ne primenjuju standarde dobrog poznavanja, procene i kontrole svojih klijenata, banke mogu postati predmet povećanog nadzora regulatornih organa. Donošenjem Preporuka za vršenje i organizaciju funkcije kontrole usklađenosti poslovanja, banke treba obavezati na primenu principa „upoznaj svog klijenta”, koji je najbolje izložen u dokumentu „Kontrola i analiza klijenata banke” (*Customer due diligence for banks*), izdat od Bazelskog komiteta za regulativu i nadzor banaka. Unutrašnja revizija igra značajnu ulogu u nezavisnom ocenjivanju upravljanja rizikom, kao i kontrola izveštavanja upravnog odbora i odbora

¹¹ Prema izjavi Antonia Maria Coste, šefa Kancelarije Ujedinjenih nacija za borbu protiv droge i kriminala, „mafijaške grupe, bogate gotovinom ulažu novac u banke koje očajnički pokušavaju da prežive globalnu kreditnu krizu i tako ga peru. Procenjuje se da je organizovani kriminal u 2005. godini sakupio 322 milijarde dolara te ih nudio bankarskom sektoru, koji zbog odustajanja od KYC standarda, omogućuje aktivnosti pranja novca.”

za reviziju, putem periodičnih procena o efektivnoj usaglašenosti sa politikama i procedurama KYC-a, uključujući i obuku zaposlenih. Bitno je da svi relevantni zaposleni potpuno razumeju potrebu za doslednom primenom KYC-ovih politika. Kultura u banci koja promovise takvo razumevanje ključ je uspešne primene.

Neadekvatnost i nepostojanje KYC standarda može prouzrokovati ozbiljne rizike za banku. Rizici banke povezani sa pranjem novca i finansiranjem terorizma su: reputacioni, operativni i koncentracioni rizik. Ovi rizici mogu prouzrokovati negativne efekte na finansijski rezultat i kapital banke (npr. povlačenjem depozita deponenata, optužbama na račun banke, istražnim troškovima, kreditnim gubicima...), kao i potrebu za dodatnim radom i troškovima menadžmenta.

Zaključak

Pranje novca i finansiranje terorizma su globalni problemi, a svetska ekonomska kriza utiče na koncentrisanje špekulativnog kapitala u zemljama koje nemaju zaokruženi sistem za sprečavanje ulaska prljavih para i, samim tim, podrivanje ekonomske, političke, bezbednosne i socijalne strukture zemlje. Sve to dovodi do smanjenja investicija, gubljenja ugleda države i ugrožavanja nacionalne bezbednosti. Pad privredne aktivnosti, porast nezaposlenosti, inflacija i drastičan pad nacionalnih valuta i zloupotrebe finansijskih sistema, povećavaju opasnosti od pranja novca i finansiranja terorizma. Uvođenje regulacije globalnih procesa na nivou pojedinačnih država ne može da uspe, jer su za rešavanje krize potrebne isključivo globalne mere. S obzirom da je problem globalnog karaktera, jedino rešenje je harmonizacija međunarodne pravne regulative i mera borbe protiv pranja novca u svim svetskim finansijskim centrima, i primena internacionalnih standarda kao što su Četrdeset preporuka FATF-a. Takođe, neophodno je uspostavljanje moralnijeg ekonomsko-finansijskog poretka, koji će biti zasnovan na proizvodnji, a ne na finansijskoj špekulaciji.

Globalna kriza je zaustavila ekonomski rast u zemljama istočne Evrope, a neke od njih su se našle na ivici bankrotstva. U Republici Srbiji globalna kriza je nastala istovremeno sa zadnjom fazom privatizacije, što u slučaju bankrotstva neke veće finansijske institucije, može dovesti do ekonomskog i finansijskog kraha u roku od par meseci. Država, zbog pranja novca, godišnje i dalje gubi nekoliko stotina miliona evra, kako je upozoreno u izveštaju OEBS-a. Mere protiv pranja novca ključna su komponenta svakog državnog programa za borbu protiv organizovanog kriminala. Pranje novca obezbeđuje priliv kapitala koji omogućuje kriminalnim organizacijama da kupe zaštitu, preko korupcije vladinih službenika i pripadnika *law enforcement* agencija i za konsolidaciju njihovog ekonomskog toka, koji omogućuje legalnost. Zbog ovoga, u uspostavljanju režima za sprečavanje pranja novca, od posebnog je značaja paralelno preduzimanje mera za sprečavanje i kažnjavanje korupcije, koja paralise primenu bilo kakvog zakonodavnog modela. Takođe, međunarodna

saradnja i stalna edukacija su neophodni za unapređenje borbe protiv pranja novca i finansiranja terorizma.

U Republici Srbiji, u skladu sa preporukama FATF, trebalo bi razmotriti uspostavljanje fonda konfiskovane imovine u koji će biti položena sva, ili deo konfiskovane imovine, a koji će se koristiti za sprovođenje zakona, zdravstva, obrazovanja i u druge odgovarajuće svrhe.¹² Međunarodnim standardima, Zakonom o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma i Nacionalnom strategijom za borbu protiv pranja novca veliki teret je pao na finansijske institucije, koje su sada zadužene za borbu protiv pranja novca i protiv finansiranja terorizma. Imajući u vidu da su banke profitno orijentisane i da je za nestabilne ekonomske situacije karakterističan visokorazvijen privredni kriminal, možda bi trebalo razmišljati o boljim strategijama u okviru policijskog posla pri borbi protiv pranja novca i finansiranja terorizma. Postavlja se i pitanje budućnosti rata protiv terorizma, jer nacionalni budžeti ne mogu da podnesu cenu koštanja rata u Avganistanu, Pakistanu, Iraku ili bilo gde. Takođe, postavlja se pitanje da li će politička volja biti dovoljna da doprinese stabilizaciji finansijskog tržišta i predupredi eventualne rizike.

Bibliografija

1. Beare, E., M., Schneider, S.: (2007) *Money Laundering in Canada-Chasing Dangerous Dollars* (Pranje novca u Kanadi-Potruga za opasnim dolarima, University of Toronto Press, Canada).
2. Buchanan, B.: (2004) *Research in International Business and Finance*, "Money laundering-a global obstacle" (Istraživanje međunarodnog biznisa i finansija, „Pranje novca – jedna globalna prepreka“), 18.
3. Chossudovsky, M.: (1999) „Kosovski 'borci za slobodu' finansirani od strane organizovanog kriminala“, (*"Kosovo's 'fighters for freedom' were financed by the organized crime"*) <http://www.wsws.org/sh/1999/apr1999/kla-a10.shtml>, 19.12.2006.
4. Claessens, R.: (2006) Sprečavanje pranja novca, Udruženje banaka Srbije, Beograd (*Money Laundering Prevention, The Serbian Banks' Association, Belgrade*).
5. Dinkić, M.: (2000) *Ekonomija destrukcije*, Stubovi kulture, Beograd (*Economy of Destruction, The Poles of Culture, Belgrade*).
6. FATF, Annual Report 2006–2007, str. 6–8: *New Payment Methods and The Misuse of Corporate Vehicles, Including Trust and Company Service Providers* (Nove metode plaćanja i zloupotreba vozila korporacije, uključujući uslugu snabdevača trusta i kompanije).
7. Financial Action Task Force on Money Laundering (Finansijsko-akciona radna grupa o pranju novca) (2000): *Report on Non-Cooperative Countries and Territories*, Paris (Izveštaj o nekooperativnim zemljama i teritorijama, Pariz).

¹² Procenjuje se da je na makro nivou vrednost zaplenjenog novca skromna. Fabre, 2003, (prema Beare, E., M., Schneider, S.) je ocenio da „manje od jednog procenta od 100 milijardi narko-dolara što se operu godišnje, je uhvaćeno putem specijalnih organizacija, koje su skoro nemoćne u suočavanju sa kriminalnim grupama, spremnim da žrtvuju 40% od svog prihoda radi realizacije u legitimnim ekonomijama.“ Ipak, konfiskacija i zaplene imovine pokazali su se najuspešnijim u borbi protiv pranja novca i organizovanog kriminala.

8. Financial Action Task Force (Finansijsko-akciona radna grupa) (2007): *Guidance on the Risk-Based Approach to Combating Money Laundering and Financing terrorists. High Level Principles and Procedures*, (Vodič u riskantno baziranom pristupu borbi protiv pranja novca i finansiranja terorista. Visok nivo principa i postupaka) www.fatf-gafi.org.
9. Međunarodni centar za novinare (ICFJ) i Rumunski centar za istraživačko novinarstvo (CRJI) (International Press Centre and Romanian Centre for Press research CRJI) "Follow the money: A Digital Guide for Tracking Corruption", *Mediacentaronline*, 23.04.2009.
10. Perišin, I., 1988., Svetski finansijski vrtlog, Zagreb (prema Vračarić, V., 1996: Svet finansija, „Međunarodna bankarska i finansijska tržišta. Međunarodni finansijski centri“, br. 1 (World Financial Disturbance, Zagreb (according to Vracaric V., 1966: "The World of Financy, International Financial Centres", No. 161).
11. Petras, J.: (2009) Prljav novac u temelju rasta Sjedinjenih Američkih Država, *Global Research, March 5* (na srpskom: Puls: Magazin o korupciji) (Dirty Money in the Fundamental Growth of the USA, *Global Research, March 5* (In Serbian: *Pulse: The Magazine on Corruption*).
12. Udruženje banaka Jugoslavije: (1998) Prezare sa instrumentima prvoklasnih banaka II. Prošireni izveštaj MTK (prevod), Beograd (*The Yugoslav Banks' Association (1998) Frauds with the Instruments of the First Class Banks II More Comprehensive Report MTK (translation)*, Belgrad.
13. Walker, J.: (1998) *Modelling Global Money Laundering Flows* (Modeliranje globalnih tokova pranja novca), <http://ozemail.com>, 30.11.1998.
14. Zalman, A. (2008) *Global Economic Crisis May Make War on Terror too Expensive to Continue* (Svetska ekonomska kriza može učiniti rat protiv terora suviše skupim da bi se nastavio), *Terrorism Issues Blog*, Sunday October.
15. BIZNIS, 11.02.2009. i 23.01.2010.
16. <http://www.blic.rs>, 16.12.2008.
17. Večernje novosti, 23.03.2009.

Ljiljana Fijat, Mr. Sc. Econ.,
Dr. Aleksandar Živković

WORLD ECONOMIC CRISIS AND MONEY LAUNDERING

ABSTRACT

The effects of the financial crisis such as drop in financial activity, unemployment growth, inflation, and drastic currencies fall as well as abuse of financial systems increase the danger from money laundering and terrorism financing. Taking into account that this problem is global the only solution is a global one – harmonisation of international legislations and measures to fight money laundering in all world financial centres and implementation of international standards such as FATV forty recommendations.

Key words: economic crisis, money laundering, FATF, banks and other financial organisations.

UDK: 342.849.2(477)“2010”
Bibliid 0543-3657, 61 (2010)
God. LXI, br. 1139, str. 47-63
Izvorni naučni rad
Primljen: 17. jun 2010.

Dr Dragan PETROVIĆ¹

Predsednički izbori u Ukrajini 2010. – analiza ostvarenih rezultata po oblastima i kulturno-istorijske regionalizacije

SAŽETAK

Predsednički izbori u Ukrajini održani početkom 2010, predstavljaju važan događaj u unutrašnjepolitičkom životu ove velike istočno-evropske države, a sa druge strane imaće svoj efekat i u njenoj spoljnopolitičkoj poziciji sledećih godina. U ovom radu opredelili smo se za analizu ostvarenih rezultata izbora po ukrajinskim administrativnim oblastima. Tako dolazimo do zaključka, da bez obzira što je ukupnu pobedu na ovim izborima odneo Viktor Janukovič sa oko 3,5% dobijenih glasova više u drugom krugu u odnosu na dotadašnju premijerku Juliju Timošenko, da regionalne razlike ostaju izražene. Naime, postoji već uočljiva razlika na većinsko opredeljenje birača u severozapadnoj polovini zemlje ka kandidatima i strankama sa izraženim ukrajinskim nacionalnim identitetom, i sa druge strane u jugoistočnoj polovini zemlje ka kandidatima i strankama sa proruskim kulturno-istorijskim identitetom.

Ključne reči: Predsednički izbori u Ukrajini 2010; Tendencije regionalnih razlika; kulturno-istorijsko nasleđe.

Uvod

Predsednički izbori u Ukrajini 2010. su okončani i *de jure*, pošto je Janukovič i zvanično ustoličen za predsednika države u sledećem petogodišnjem mandatu. Pred njim je težak zadatak ekonomske obnove zemlje, određivanja novog spoljnopolitičkog kursa, a ne mali zadatak će biti

¹ Dr Dragan Petrović, viši naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. Rad predstavlja deo naučnog i istraživačkog angažovanja istraživača na projektu „Srbija i savremeni svet: perspektive i putevi učvršćivanja spoljnopolitičkog, bezbednosnog i spoljnoekonomskog položaja Srbije u savremenim procesima u međunarodnoj zajednici“, koje finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije, ev br: 149002D, a realizuje se u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2006-2010. E mail: draganp@diplomacy.bg.ac.rs.

i pokušaj pomirenja regionalnih razlika u političko-civilizacijskom opredeljenju. Rezultati glasanja u dva kruga predsedničkih izbora na neki način su naglasili te velike unutrašnjepolitičke podele na prorусki jugoistok, kao jednu homogenu političko-kulturnu regiju i ostatak zemlje, odnosno približno dve polovine zemlje. Primetno je da se ova druga polovina – severozapadna, takođe uslovno, može diferencirati na najmanje dve celine, gde je krajnji zapad, zemlje Galicija i Volinija, izdvojen zbog svojih istorijsko-kulturnih faktora u posebnu celinu, što je primetno i po rezultatima glasanja na svim izborima u poslednje dve decenije.

Izlaznost u drugom krugu (u prvom krugu 67%) je bila još veća nego u prvom, oko 69% na nivou cele zemlje. Međutim, gledano po regionima, ona je bila neravnomerna, nešto veća u zapadnom delu zemlje, u odnosu na istok. Najmanja izlaznost je bila u centralnim delovima zemlje kao i u zapadnom delu crnomorskog primorja.

Rezultati izbora po oblastima potvrđuju i čak povećavaju dosadašnja zapažanja o kulturno-političkim podelama regija. Ovim izborima je dodatno naglašena podela zemlje na jugoistočnu i severoistočnu polovinu. Janukovič je ostvario ubedljivu pobjedu u jugoistočnoj polovini zemlje, a Timošenkova u severozapadnoj. Istina, Janukovič u Galiciji, kao i svi istočno-ukrajinski političari doživljava težak poraz, dok u većini oblasti zapadne, i središnje Ukrajine dobija između 30 i 40% birača. U Zakarpatskoj oblasti taj rezultat je čak i nešto povoljniji za njega. Ukupni pobjednik je Janukovič sa oko 3,5% razlike u odnosu na Timošenkovu, što je imajući u obzir brojnost biračkog tela zemlje, nešto manje od milion birača razlike.

Ovaj rad ima analitički karakter u odnosu na ostvarene rezultate dva kruga predsedničkih izbora u Ukrajini 17. januara i 7. februara 2010. po njenim regijama. Rad pripada u potpunosti političkim naukama, oblasti međunarodnih odnosa i delom političkom sistemu (Ukrajine). Opšta hipoteza rada bi mogla biti: Imajući u vidu važnost funkcije predsednika u političkom sistemu Ukrajine, analiza rezultata predsedničkih izbora 2010. po ukrajinskim regijama bez obzira na ukupnog pobjednika izbora (Viktor Janukovič) potvrđuje načelnu istorijsko-kulturnu podelu na jugoistočnu prorусku polovinu i sa druge strane severozapad zemlje sa izraženim ukrajinskim nacionalnim identitetom. Mišljenja smo, takođe, da ove podele nisu apsolutne i konačne i da više predstavljaju izvesne tendencije u zakonu velikih brojeva. To se naročito odnosi na centralne oblasti zemlje, gde te podele nisu toliko naglašene, dok su najviše vidljive u krajnje severozapadnim i krajnje jugoistočnim oblastima.

Analiza rezultata po oblastima (komparacija prvog i drugog kruga)

U analizi rezultata predsedničkih kandidata, možemo konstatovati načelno da istočnoukrajinsku, odnosno uslovno govoreći 'prorусku' opciju među kandidatima ovih izbora čine: Janukovič, potom lider komunista Siminenko, lider socijalista Moroz, te malo uticajna Bogoslovska. Zapadno-ukrajinsku, ali ipak umerenu koncepciju predstavlja od kandidata na

izborima 2010. Julija Timošenko. Naglašenu zapadnoukrajinsku orijentaciju predstavljaju na ovim izborima kandidati: Juščenko, Jacenjuk i Tigipko. Litvin i Tigipko predstavljaju politički centar.² U svom znamenitom delu *Sukob civilizacija* Semjuel Hantington u delu o Ukrajini ukazuje na njene regionalne podele na osnovu istorijsko-civilizacijskih razlika. Hantington u tom pravcu uzima primer postignutih rezultata predsedničkih izbora iz 1994. kada je Leonid Kučma pobedio dotadašnjeg predsednika Leonida Kravčuka. Uz kartu Ukrajine po administrativnim oblastima i rezultate izbora, Hantington konstatuje da je za Kučmu, kao političara koji je za veće oslanjanje na Rusiju, glasao većinski istočni deo zemlje i crnomorsko primorje, a da je Kravčuka većinski podržala severozapadna polovina Ukrajine.³

Jugoistočna Ukrajina

Analizirajući rezultate po oblastima koje je postigao Janukovič u prvom i drugom krugu, poći ćemo prvo od jugo-istočne polovine zemlje gde on ima dominantnu ulogu i koja se smatra proruskom. To su administrativne oblasti Luganska, Donjecka, Zaporožja, Harkova, Hersona, Odese, Mikolajevska, Dnjepropetrovska, zatim Krimске autonomne republike, i područje grada Sevastopolja. U analizi rezultata predsedničkih kandidata u prvom krugu, možemo konstatovati načelno da je istočno-ukrajinska, odnosno uslovno govoreći 'proruska' opcija među kandidatima Janukovič, potom lider komunista Siminenko, lider socijalista Moroz, te malo uticajna Bogoslovska. Zapadnoukrajinsku, ali ipak umerenu koncepciju predstavlja od kan didata na izborima 2010. Julija Timošenko. Nasglašenu zapadno-ukrajinsku orijentaciju predstavljaju na ovim izborima kandidati Juščenko, Jacenjuk, Tigipko. Litvin i Tigipko predstavljaju poltiički centar.

Luganska oblast. U ovoj oblasti u kojoj apsolutno dominira proruska opcija i koja je uz samu granicu sa Rusijom, Janukovič je u prvom krugu dobio 71,07% izašlih birača, čemu treba dodati i 5% Simonenka, što znači da su proruski kandidati dobili oko 76% (sa Bogoslovskom i Morozom taj bilans je i za oko 2% veći). Nasuprot tome Jacenjuk je dobio 2,38%, Juščenko samo 0,68%. To znači da je naglašena zapadno-ukrajinska koncepcija dobila svega oko 3%. Timošenkova je dobila 6,5%, a Tigipko 9,5%. Timošenkova predstavlja umerenu zapadno-ukrajinsku opciju, a Sergej Tigipko, zajedno sa Vladimirom Litvinom politički centar.⁴

U drugom krugu Timošenkova je dobila samo 7,72%, a Janukovič čak 88,96%,(uz 2,34% birača koji su glasali protiv svih). To znači da je u drugom

² Videti zvanične političke platforme svih predsedničkih kandidata u: Institut strategičnoi poltiki, *Vibori Prezidenta Ukraini, Aspekti zovnišnioi bezpekt u peredviborčih programah kandidatov na post Prezidenta Ukraini*, Roboči materiali kruglogo stolu „Vibori 2010: novi konturi bezpeki Ukraini“, Kiiv, 12 listopada 2009. roku.

³ Hantington Semjuel, *Sukob civilizacija*, Službeni list SRJ, Beograd, 1998, deo o Ukrajini.

⁴ Rezultati izbora po oblastima Ukrajine se mogu naći na zvaničnom mediju Centralne izborne komisije Ukrajine, www.elektionguide.org.

krugu Timošenkova dobila zanemarljiv udeo glasača koji su u prvom krugu glasali za kandidate nekog trećeg (otpale kandidate iz prvog kruga), a da je Janukovič uspeo da mobilise najveći deo svojih pristalica da ga plebiscitarno podrže. Ovo je verovatno i pravi odnos snaga u Luganskoj oblasti, koja je proruska u razmeri od 9 prema 1. Ovome treba dodati da je Timošenkova verovatno uspela da motiviše svojim političkim šarmom, i nešto umerenijom politikom prema ruskom pitanju poslednjih godina i deo birača centra. Stoga je svega oko 3% podrške za zapadno-ukrajinsku ideologiju jedan od indikatora njihove realne snage u Luganskoj oblasti. Tokom migracija u vreme SSSR i ranije carske Rusije, (kao i u poslednje dve decenije) moguće je da su to doseljenici sa zapada zemlje pošto sumnjamo da su među autohtonim stanovništvom ovih oblasti zastupljeni simpatizeri zapadno-ukrajinske ideologije.

Donjecka oblast. U Donjecku je u prvom krugu predsedničkih izbora 17. januara, 76% izašlih glasalo za Janukoviča, a Simonenko je dobio 5%, što znači da su proruski predstavnici dobili više od 83% (sa Bogoslovskom i Morozom). Tigipko je dobio oko 7%, kada se doda Litvin to je oko 10% za centar. Timošenkova je dobila svega 4,3%. Sa druge strane, Jacenjuk je osvoio 2,7%, a Juščenko oko 0,6%, što znači da su naglašeni zapadno-ukrajinski predstavnici dobili oko 3,5% (sa Tjaginbukom), veoma slično kao u Lugansku.

U drugom krugu Janukovič je dobio čak 90,44%, Timošenkova svega 6,45%, protiv svih je glasalo 2,28%. To znači, najverovatnije, da je u drugom krugu najveći deo političkog centra podržao Janukoviča, a da je Timošenkovu praktično podržao onaj deo birača naglašene zapadnoukrajinske ideologije koji je izašao tada na izbore i simboličan deo birača koji je u prvom krugu glasao za centar. Sličnost u rasporedu i ponašanju biračkog tela u Donjecku i Lugansku je izuzetna, i to su veoma jaka, uz Sevastopolj, najjača uporišta proruske politike u Ukrajini i baze Partije regiona, komunista i drugih proruskih stranaka i organizacija.

Harkovska oblast. U prvom krugu u Harkovskoj oblasti Janukovič je dobio 50,18%, a Simonenko oko 5% izašlih birača. Tigipko je uzeo blizu 19% i zajedno sa Litvinom blizu četvrtine biračkog tela za tzv. centar. Timošenkova je dobila 10,68%, dok je zapadnoukrajinska izrazita koncepcija dobila oko 8% glasova (Jacenjuk oko 6%, Juščenko 1,4%).

U drugom krugu Janukovič je dobio 71,35%, a Timošenkova 22,43%. Protiv svih je glasalo u prvom krugu 2,17%, a u drugom krugu čak 5,12%. Iz napred iznesenog se stiče utisak da je najveći deo birača centra (pre svega Tigipka) u drugom krugu glasao za Janukoviča, dok je Timošenkova dobila podršku pretežno iz biračkog tela izražene zapadnoukrajinske ideologije. I ova oblast je sa dominantnim proruskim biračkim telom, što je tek nešto manje izraženo nego u Donbasu i Lugansku.

Zaporoška oblast. U njoj je u prvom krugu za Janukoviča glasalo 50,83%, dok je Simonenko dobio 5%, što je uz par procenata Bogoslovske i Moroza značilo apsolutnu većinu proruskih kandidata. Za Tigipka je glasalo blizu 18%, a za Timošenkovu 12%. Jacenjuk je dobio oko 5%, a Juščenko 1% birača.

U drugom krugu Janukovič je dobio 71,5%, a Timošenkova 22,22 odsto birača. Protiv svih je u prvom krugu glasalo 2%, a u drugom krugu 5,07%. Dakle, rezultati u Zaporozju su gotovo preslikani iz Harkovske oblasti, a veoma slični su i u Odeskoj i Mikolajevskoj oblastima. U Hersonu je rezultat tek nešto povoljniji za zapadnoukrajinsku opciju, a na Krimu za prorusku. U Sevastopolju je sličnost sa Donjeckom i Luganskom oblašću velika, dok je Krimaska autonomna republika (sa tek nešto manje izraženim rezultatima) bliska ovim izrazito proruskim oblastima.

Mikolajevska oblast. U prvom krugu Janukovič je dobio 51,3%, Simonenko oko 5,5%, što znači da su proruski kandidati dobili apsolutnu većinu. Timošenkova je dobila 13,5% koliko i Tigipko. Jacenjuk je dobio oko 5,5%, a Juščenko blizu 1,5% glasova.

U drugom krugu Janukovič je dobio čak 71,53%, a Timošenkova svega blizu 23%. Protiv svih je u prvom krugu glasalo oko 2%, a u drugom krugu čak 4,5%. Očigledno je da je i u Mikolajevskoj oblasti Janukovič u drugom krugu dobio najveći deo glasača Tigipka, a da je Timošenkova uspela da dobije najveći deo onih koji su prethodno glasali za zapadno-ukrajinsku soluciju.

Odeska oblast. U prvom krugu Janukovič je u Odeskoj oblasti dobio 51,12%, a Simonenko blizu 3%. Tigipko je osvojio čak 21%, a Timošenkova svega 10%. Jacenjuk je dobio 3,8% glasova.

U drugom krugu Janukovič je dobio čak 74,14%, a Timošenkova 19,5%. Protiv svih je u prvom krugu glasalo 1,65%, a u drugom čak 4,61%. Janukovič je i u Odeskoj oblasti uspeo u drugom krugu da dobije najveći deo Tigipkovih pristalica.

Krimaska autonomna republika. U prvom krugu Janukovič je dobio preko 61% a Simonenko 4,5% glasova. Tigipko je dobio blizu 11%, a Timošenkova blizu 12%. Jacenjuk je dobio 2,5%, a Juščenko oko 1%.

U drugom krugu Janukovič je dobio čak 78,24%, a Timošenkova 17,3%. Protiv svih su glasali u prvom krugu 1,8%, a u drugom 3,2%. Rezultati u drugom krugu na Krimu pokazuju da je Timošenkova dobila podršku uglavnom samo glasača predstavnika zapadno-ukrajinske varijante iz prvog kruga.

Sevastopolj-grad sa posebnim statusom. U prvom krugu Janukovič je dobio 58%, Simonenko oko 10% i Bogoslovska 2% glasova. Tigipko je dobio 15%, Timošenkova 6,5%. Za Jacenjuka je glasalo blizu 2%, a za Juščenka 0,7% birača.

U drugom krugu Janukovič je dobio 84,3%, a Timošenkova 10% podrške. Protiv svih je u prvom krugu glasalo 2,4%, a u drugom 4,3%. I u ovoj oblasti Timošenkova sem glasača zapadnoukrajinskog koncepta nije uspela da privuče veći broj birača drugih kandidata iz prvog kruga.

Hersonska oblast. U prvom krugu Janukovič je dobio 40,37%, Simonenko oko 8%, što znači da je proruska opcija dobila oko polovine svih izašlih. Tigipko je dobio 15,5%, a Timošenkova 19,3%. Jacenjuk je osvojio blizu 6%, a Juščenko 1,8% glasova.

U drugom krugu Janukovič je osvojio oko 60%, a Timošenkova 33,7%. Protiv svih je u prvom krugu glasalo oko 2,4%, a u drugom krugu čak 5%. U Hersonskoj oblasti pobjeda Janukoviča je nešto manje izražena nego u drugim oblastima jugoistočne polovine Ukrajine, ali je i dalje visoka, gotovo duplo više glasova je osvojio u odnosu na Timošenkovu.

Dnjepetrovska oblast. U prvom krugu Janukovič je dobio 41,67%, a Simonenko 4,65%. Tigipko je dobio 22,48%, a Timošenkova 14,7%. Jacenjuk je osvojio 6,5%, a Juščenko 1,2% glasova.

U drugom krugu Janukovič je dobio 62,7%, a Timošenkova 29%. Protiv svih je u prvom krugu glasalo 2,4%, a u drugom krugu čak 6,75%. Rezultati u Dnjepetrovskoj oblasti su slični onima u Hersonskoj, odnosno tek nešto ubedljivija pobjeda prorúske opcije, ali i to uz više nego duplo osvojenih glasova u odnosu na Timošenkovu.

Litvin kao predstavnik samog političkog centra, koga bismo uslovno mogli svrstati blizu Tigipka, osvojio je ukupno gledano skroman rezultat na izborima u prvom krugu sa svega oko 3% biračkog tela na nivou čitave zemlje. Međutim, to je približno rejtingu njegovog političkog bloka na čijem je on čelu i koji je upravo na svom prvom i jedinom do sada izlasku na parlamentarne izbore septembra 2007. jedva prešao cenzus i ušao u parlament što je za njega veliki uspeh. Litvin je ovaj put ostvario skroman rezultat u istočnoj Ukrajini, kao i u Galiciji, dok je u centralnim delovima zemlje, najvećem delu zapadne Ukrajine i Zakarpatju, te u zapadnom delu crnomorskog primorja ostvario tek nešto povoljniji rezultat. U jugoistočnoj polovini Ukrajine, u napred analiziranim oblastima, postigao je sledeći rezultat: Luganska oblast – 0,6%, Donjecka oblast – 0,57%, Harkovska oblast – 1,3%, Zaporožka oblast – 1,2%, Hersonska oblast – 2,2%, Krimská autonomna republika – 1,2%, Sevastopolj – 1,5%, Mikolajevska oblast – 2,8%, Odeska oblast – 2,6%, Dnjepetrovska oblast – 1,4%. Iako Tigipko i Litvin imaju slične političke programe i pripadaju političkom centru, Tigipko je dobio nesrazmerno više glasova u čitavoj zemlji, a u samoj istočnoj polovini je postigao povoljniji rezultat nego u ostalim delovima zemlje. Litvin je nasuprot tome, u istočnim oblastima postigao nešto slabiji rezultat nego u većem delu ostalih oblasti.⁵

Iz svega ovoga vidimo da je u jugoistočnoj polovini Ukrajine prorúska opcija ubedljivo pobedila u oba kruga, sa apsolutnom većinom. Za Timošenkovu su u drugom krugu glasali uglavnom birači koji su u prvom krugu dali podršku zapadnoukrajinskom konceptu, dok su birači centra (Tigipko i Litvin) u većem delu podržali Janukoviča, što je u celini njemu donelo prilično ubedljivu razliku u odnosu na konkurentkinju. Ovi izbori su potvrdili već ranije zapaženu konstataciju o apsolutnoj većini proruskog biračkog tela u ovom delu zemlje.⁶

⁵ Izuzetak je i Galicija gde je centrista Litvin dobijao po oko 1% biračkog tela po oblastima, što znači da je politika političkog centra lošije prolazila u onim oblastima Ukrajine gde je kulturno-istorijski i nacionalni identitet posebno naglašen (jugoistok i Galicija).

⁶ Dragan Petrović, Goran Nikolić, Geopolitika savremene Ukrajine, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010. str. 79-90.

Oblasti severoistočno od Dnjepra

Podela u Ukrajini na dominantno istočnoukrajinsko i zapadno-ukrajinsko političko opredeljenje približno je išla tokom Dnjepra. Odstupanje od ovako bukvalnog razgraničenja dva politička pola Ukrajine ima svoje odstupanje na jugozapadu gde je čitavo crnomorsko priobalje ili administrativne oblasti Mikolajevska, Hersona i Odese potpada u potpunosti proruskom ili istočno-ukrajinskom opredeljenju. Nasuprot tome, istočno od Dnjepra, u krajnjem severoistočnom delu Ukrajine tri administrativne oblasti su većinski naklonjene poslednjih godina zapadnoukrajinskom političkom polu. To su Černigovska, Sumi i Poltavaska oblast. Istina ovde dominacija zapadno-ukrajinskog političkog pola nije izrazita, što se naročito odnosi na Poltavsku, u nešto manjoj meri na oblast Sumi. Čak i u Černigovskoj oblasti koja je većma opredeljena ka zapadno-ukrajinskom konceptu, istočno-ukrajinski pol ima između jedne trećine i 40% opredeljenih, dok je taj odnos u oblastima Sumi i Poltava još tešnji. U praksi, čak i u okviru samih oblasti Poltava i Sumi, postoje određeni rejon sa izrazitom brojčanom prednošću jednog ili drugog političkog opredeljenja. Glasanje na ovim predsedničkim izborima, a to važi posebno za drugi krug, nije do kraja pouzdan reper podele na dva politička pola u ove tri oblasti. Razlog bismo mogli tražiti u činjenici da je Viktor Janukovič sa jedne strane izraziti predstavnik proruskog političkog opredeljenja, bar u širem javnom mnjenju Ukrajine, dok je sa druge strane Timošenkova umereni predstavnik zapadno-ukrajinske opcije, koja ima dosta uticaja i kod srednjih regiona i do kraja neopredeljenih pojedinaca. Tako je jedan deo biračkog tela, naročito u centralnim regijama, gde na neki način spadaju i ove tri oblasti, u Timošenkovoj video političara koji nije karakterističan predstavnik zapadno-ukrajinskog koncepta, pa joj je eventualno dao glas. Dakle, mišljenja smo, da je umesto Timošenkove bio neki izrazitiji predstavnik zapadno-ukrajinskog koncepta, deo inače neopredeljenih političkih glasača a koji su glasali sada za Timošenkovu, radije bi glasao protiv svih ili čak ne bi ni izašao na glasanje. Sa druge strane, na nivou čitave zemlje, usled izrazito visokog odziva glasača na izborima u zapadno-ukrajinskim regijama, posebno Galiciji (procentualno nešto većim od onih na istoku) glasači zapadno-ukrajinskog koncepta su se visoko motivisali da izađu na izbore i u drugom krugu glasaju za Timošenkovu (zapravo su glasali prevashodno protiv Janukoviča, a nju su često tretirali kao *manje zlo*).

Černigovska oblast. Janukovič je u prvom krugu dobio 19,5%, a Simonenko 4,4%. Jacenjuk je dobio 5,5%, Juščenko 2,1%, a Timošenkova čak 42,7% glasova. Tigipko je u ovoj oblasti osvojio 13,3%, a Litvin 3,1%. Dakle, u prvom krugu prorуска opcija osvaja blizu 25%, zapadno-ukrajinska je izražena oko 8% (Jacenjuk, Juščenko, Tjaginbuk), a umerena zapadno-ukrajinska (Timošenkova) 42,7%, centar (Tigipko i Litvin) nešto preko 16% glasova.

U drugom krugu Timošenkova je dobila 63,6%, a Janukovič 31%. Protiv svih je u prvom krugu bilo 2,5%, a u drugom 4,2%. Načelno Timošenkova je u drugom krugu dobila najveći deo biračkog tela zapadno-ukrajinske opcije i približno polovinu onih koji su prethodno glasali za politički centar.

Sa druge strane, Janukovič je uz Simonenkove glasove uspeo da dobije i oko polovine birača centra (Tigipka i Litvina).

Sumaska oblast. U prvom krugu Janukovič je dobio 18,6%, a Simonenko 6%. Jacenjuk je osvojio 7%, a Juščenko 4,3%, dok je Timošenkova trijumfovala osvojivši podršku 36,78% izašlih birača. Tigipko je dobio 14,5%, a Litvin 3,9%. Dakle, u prvom krugu prorуска opcija je dobila oko 25%, izražena zapadnoukrajinska oko 12%, umerena zapadnoukrajinska (Timošenkova) oko 37%, a centar oko 18,5%.

U drugom krugu Timošenkova je osvojila 62,89%, a Janukovič 30,4%. Protiv svih je u prvom krugu bilo 2,7%, a u drugom 5,3%. U ovoj oblasti u kojoj istočnoukrajinska opcija ima inače nešto bolji rezultat nego u Černigovskoj, Timošenkova je uspela da mobilize najveći deo birača ne samo zapadnoukrajinske opcije, već i centra i da ostvari odličan rezultat od čak 62,89%, dok je Janukovič pored Simonenkovih glasova uspeo da uzme tek manji deo birača (do jedne četvrtine) koji su u prvom krugu podržali centar.

U Poltavskoj oblasti u prvom krugu Janukovič je dobio 25,27%, a Simonenko 4,85%. Timošenkova je dobila relativnu većinu sa 32%, Jacenjuk je dobio 9%, a Juščenko 3%. Tigipko je osvojio 12,2%, a Litvin 3,7%. To znači da je prorуска opcija dobila u prvom krugu oko 31% glasača, zapadnoukrajinska izražena oko 13%, Timošenkova 32%, a centar oko 16%.

U drugom krugu Timošenkova je dobila 54,2%, a Janukovič 39%. Protiv svih je u prvom krugu bilo 3,1, a u drugom krugu 5,75% birača. Dakle, Timošenkova je u drugom krugu pored glasača zapadno-ukrajinskog koncepta dobila i oko polovine centra. Sa druge strane, Janukovič je pored Simonenkovih glasova dobio i oko polovinu koja je glasala za politički centar u prvom krugu.

Zapadna Ukrajina - srednja (bez Galicije, Volinije i Zakarpatja)

Ovaj deo zemlje čine sledeće oblasti: Kijevska, Kirovogradska, Čerkeska, Žitomirska, Vinica, Hmeljnicka, Černovecka i grad Kijev.

Kijevka oblast. U prvom krugu Timošenkova je dobila 42,3%, Jacenjuk 8,8%, Juščenko 3%. Janukovič je osvojio 15,45%, a Simonenko 2%. Tigipko je dobio 19%, a Litvin 2%. Dakle, zapadnoukrajinska izražena opcija je dobila oko 13%, zapadnoukrajinska umerena oko 43%, prorуска 18%, a centar oko 21% glasova.

U drugom krugu Timošenkova je osvojila 69,7%, a Janukovič 23,6%. Protiv svih je u prvom krugu bilo 2,9%, a u drugom 5,1%. Dakle, Janukovič je uspeo u drugom krugu da postigne loš rezultat, a Timošenkova veoma dobar. Naime, ona je ne samo dobila glasove zapadno-ukrajinskog koncepta, već i više od tri četvrtine onih koji su u prvom krugu glasali za centar.

Hmeljnickova oblast. U prvom krugu Timošenkova je dobila 40% a Janukovič 15,23%, Juščenko 3,2%, Jacenjuk 11,5%, Simonenko 2,8%, Tigipko je dobio 13,2%, a Litvin 4,5%. Na osnovu ovoga zapadno-ukrajinska

naglašena opcija je dobila oko 19–20%, zapadnoukrajinska umerena 40%, proruska 19%, a centar oko 18%.

U drugom krugu Timošenkova je dobila oko 70%, a Janukovič 25%. Protiv svih je u prvom krugu glasalo oko 2%, a u drugom 3,8%. Timošenkova je u drugom krugu osvojila ne samo većinu glasova zapadnoukrajinskog koncepta nego i više od polovine političkog centra.

U administraciji samog grada Kijeva, kao posebnoj oblasti (slično poziciji grada Sevastopolja), u prvom krugu Timošenkova je osvojila 35,74%, Janukovič oko 16%, Jacenjuk 8,7%, Juščenko 3,8%, Simonenko 2,5% glasova. U političkom centru Tigipko je osvojio 19%, Litvin 2,5%. Zapadnoukrajinska naglašena opcija je dobila oko 13%, zapadnoukrajinska umerena oko 36%, proruska oko 19%, politički centar 22%.

U drugom krugu Timošenkova je osvojila 65,34%, a Janukovič 25,72%. U prvom krugu protiv svih je glasalo 4%, a u drugom čak 8%. U drugom krugu Timošenkova je dobila ne samo glasove zapadnoukrajinske opcije, već i gotovo tri četvrtine koje je dobio politički centar.

Čerkeska oblast. Timošenkova je u prvom krugu osvojila 41%, a Janukovič 17%, Simonenko 3,5%. Jacenjuk je dobio 7%, Juščenko 3,4%. Tigipko je dobio 13%, Litvin 3,7% glasova. Zapadnoukrajinska naglašena opcija je osvojila oko 11%, zapadnoukrajinska umerena 41%, proruska oko 21%, politički centar oko 17%.

U drugom krugu Timošenkova je osvojila 65%, a Janukovič 28,84%. Protiv svih je glasalo u prvom krugu 2,5%, a u drugom 4,5%. U ovoj oblasti Janukovič je uspeo da osvoji u drugom krugu oko polovinu glasova političkog centra, što mu je donelo manje ubedljiv poraz nego u nekim drugim oblastima zapadne Ukrajine. Čerkeska oblast se nalazi na granici prema jugoistočnoj polovini zemlje, i neki njeni delovi na istoku su većinski istočnoukrajinski opredeljeni.

Kirovogradska oblast. Po mnogo čemu je specifična u odnosu na druge oblasti zapadne Ukrajine. Dakle, već smo konstatovali da je ukrajinski jugoistok, napred već analiziranog proruskog dela zemlje, zapravo, jedna kompaktna geopolitička celina u koju spadaju oblasti Luganska, Donjecka, Zaporoška, Harkovska, Hersonska, Odeska, Mikolajevska, Dnjepropetrovska, autonomna republika Krim i administrativna oblast grada Sevastopolja. Naime, Kirovogradska oblast se nalazi na granici između proruskog dela zemlje i zapadne Ukrajine. Iako brojčano zapadno-ukrajinska koncepcija ima više pristalica na nivou čitave Kirovogradske oblasti pojedini njeni delovi na jugu i istoku, odnosno na zapadu i severu su većinski orijentisani ka jednoj ili drugoj opciji. U drugim zapadno-ukrajinskim oblastima (osim Zakarpatja koje je zbog Rusina poseban slučaj) proruska opcija je zabeležila ubedljivije poraze. Slično Kirovogradskoj oblasti koja je zapadno od Dnjepra, ali u geografskom dodiru sa crnomorskim priobaljem koje je većinski prorusko (konkretno oblasti Odese, Hersona i Mikolajevska) i tri oblasti prethodno analizirane, koje su istočno od Dnjepra, a sa većinskom podrškom zapadno-ukrajinskom konceptu gde postoji tek tesna većina te opcije i čak teritorijalna podela u

okviru samih oblasti na manja područja koja su opredeljena ka jednom ili drugom konceptu (posebno izraženo u oblastima Sumi i Poltavskoj, a manje u Černigovskoj).

U prvom krugu u Kirovogradskoj oblasti Timošenkova je dobila 34,58%, Janukovič 26,71%, Jacenjuk 5,8%, Juščenko 1,6%, Tigipko 14,5%, Litvin 4,4%, Simonenko 4,5% birača. Zapadnoukrajinska naglašena opcija osvojila je oko 8%, zapadnoukrajinska umerena oko 35%, proruska oko 32%, politički centar 19% glasova.

U drugom krugu Timošenkova je dobila 54,66%, Janukovič 39,61%. Protiv svih je u prvom krugu glasalo 2,4, a u drugom 4,5%. Na osnovu toga Timošenkova je u drugom krugu dobila glasove zapadno-ukrajinskog koncepta. Birači političkog centra iz prvog kruga su se opredelili za nju tek u nešto većem broju nego za Janukoviča.

Černivecka oblast. U prvom krugu Timošenkova je dobila 32%, a Janukovič 19%, isto koliko i Jacenjuk, Juščenko 8%, Tigipko 8,8%, Simonenko 1,4%. Zapadnoukrajinska naglašena opcija je osvojila oko 29%, zapadno-ukrajinska umerena 32%, proruska oko 20%, politički centar oko 13% glasova.

U drugom krugu Timošenkova je osvojila 66,4%, a Janukovič 27,6. Protiv svih je u prvom krugu glasalo 2%, a u drugom 4%. Janukovič je u drugom krugu osvojio oko polovine glasova političkog centra. Specifičnost ove oblasti je visok udeo nacionalnih manjina, pre svega Rumuna.

Žitomirska oblast. U prvom krugu Timošenkova je osvojila 32,6%, Janukovič 24,3%, Jacenjuk 8%, Juščenko 2,8%, Simonenko 3,5%, Tigipko 13,5% i Litvin 7%. Zapadnoukrajinska naglašena opcija je dakle osvojila oko 12%, zapadnoukrajinska umerena 33%, proruska oko 28%, politički centar oko 21%.

U drugom krugu Timošenkova je osvojila 57,5%, a Janukovič 36,7%. Protiv svih je u prvom krugu bilo 2%, a u drugom 4,5%. Birači iz prvog kruga političkog centra su približno po pola glasali za Timošenkovu i Janukoviča.

Vinicka oblast. U prvom krugu je za Timošenkovu glasalo 46,9%, Janukoviča 15%, Jacenjuka 9,5%, Juščenka 2,8%, Tigipka 11,2%, Litvina 2,6%, Simonenka 3,1%. Zapadnoukrajinska naglašena opcija je osvojila oko 15%, zapadno-ukrajinska umerena 47%, proruska oko 18%, politički centar oko 15% glasova.

U drugom krugu Timošenkova je dobila 71%, a Janukovič 24,3%. Protiv svih je u prvom krugu glasalo 2,3%, a u drugom 3,3%. Janukovič je u drugom krugu uspeo da uzme tek nešto više od trećine birača koji su u prvom krugu glasali za politički centar.

Zaključno viđenje zapadne (umerene ili geografski posmatrano srednjeg zapada) Ukrajine je dominacija Timošenkove, slabiji uticaj predstavnika naglašene zapadnoukrajinske opcije i snažan uticaj proruske opcije. Proruska opcija u ovim oblastima osvaja prosečno između 24 i 37% biračkog tela, izražena zapadno-ukrajinska (Jacenjuk, Juščenko i Tjaginbuk) 10 do 15%, izvestan uticaj ima centar, a relativnu većinu dobija Timošenkova, koja

je u drugom krugu (kada je bilo izjašnjavanje samo u odnosu na nju i Janukoviča), bila redovno apsolutna većina.

U graničnim oblastima prema jugoistočnoj polovini zemlje postoji često unutrašnja podela po rejonima na većinsku jednu ili drugu opciju. U Kijevu i Kijevskoj oblasti proruskim uticaj je nešto manji nego u nekim još zapadnijim oblastima, poput recimo Žitomirske. To se možda može tumačiti i ekskluzivitetom prestonice koja je svoje političko opredeljenje vezala i za sopstveni identitet glavnog grada, ekonomskog, kulturnog i političkog centra velike države i pokušaja stvaranja sveukrajinskog identiteta, čiji je Timošenkov karakterističan politički predstavnik. Stoga će Janukovič imati veliki zadatak kao novoizabrani predsednik Ukrajine da se upravo u Kijevu izbori za podršku i promenu slike lokalnog javnog mnjenja o sebi kao lideru samo proruskog dela zemlje. U tom pravcu veliku prepreku će predstavljati kijevski mediji koji mu do sada, nisu bili posebno naklonjeni.

Severozapadna Ukrajina (Galicija, Volinija i Zakarpatje)

Ovu geografsku celinu najzapadnijeg dela Ukrajine čini šest oblasti, i to Lavovska, Ivano-Frankovska i Ternopoljska (ove tri oblasti čine istorijsku Galiciju), zatim Voljinska i Rovno oblasti (ove dve oblasti čine istorijsku Voliniju) i Zakarpatska oblast (koja predstavlja posebnu kulturno-istorijsku celinu u kojoj dominiraju Rusini).

Lavovska oblast. U prvom krugu u njoj je Timošenkov dobio 34,7%, Janukovič 5,67%, Juščenko čak 31%, Jacenjuk 11%, Tigipko 4,3%, Litvin 1%, približno koliko je dobio i Simonenko. Daleko bolje od Litvina i Simonenka prošao je ultranacionalista Tjaginbuk u Galiciji (on je na nivou cele Ukrajine dobio u prvom krugu samo 1,4%, a najbolji rezultat postigao je upravo u tri administrativne oblasti koje čine Galiciju). Dakle, svega oko 7% za proruskim opciju, centar je dobio svega oko 6%, a sve ostalo Timošenkov i naglašena zapadno-ukrajinska opcija. Sama Timošenkov je dobio oko 35%, a zapadno-ukrajinske naglašene opcije čak oko 50% glasova.

U drugom krugu Timošenkov je trijumfovala u ovoj oblasti sa 86,2%, a Janukovič je dobio svega 8,6%, uz 4% protiv svih (u prvom krugu je protiv svih bilo 1,8%). Dakle, Janukovič je uspeo dobiti samo oko polovinu birača koji su u prvom krugu glasali za politički centar. Činjenica da je Timoškova dobio čak 86,2% govori o njenoj ubedljivoj pobjedi, koja je uspela i da motiviše visoku izlaznost birača u Galiciji, koja je ponovo bila najviša u celoj Ukrajini. Ako znamo da Timošenkov nije prioritet birača Galicije utoliko je kolosalan podvig tako velike izlaznosti ovog dela Ukrajine.

Ivano-Frankovska oblast. U prvom krugu Timošenkov je dobio oko 39%, a Janukovič oko 5%. Juščenko je osvojio 25%, Jacenjuk oko 14%, Tigipko oko 4%, a Litvin 1% glasova.

U drugom krugu Timošenkov je osvojila oko 89%, a Janukovič 7% uz 2,8% protiv svih (u prvom krugu 1,8% protiv svih). Slično Lavovskoj oblasti

više nego ubedljiva nadmoć zapadnoukrajinske koncepcije i mršav rezultat za Janukoviča.

Ternopoljska oblast. U prvom krugu Timošenkova je dobila 35,6%, Janukovič 9,8%, Juščenko 26%, Jacenjuk oko 10%, Tigipko 5% i Litvin 1,5% glasova izašlih na izbore.

U drugom krugu katastrofalan poraz Janukoviča sa svega oko 8% dobijenih glasova, a Timošenkova je osvojila čak 88% uz 2,8% protiv svih (u prvom krugu 1,8%).

Dakle, opšta karakteristika tri oblasti koje čine Galiciju – Lavovska, Ivano-Frankovska i Ternopoljska je izvanredan rezultat Juščenka (od 25 do 31%) koji je na nivou ostatka Ukrajine osvajao svega nekoliko procenata glasova, a na istoku i jugu često i oko 1%. U isto vreme, Timošenkova je imala relativnu većinu, sa tek nešto većim brojem glasova u prvom krugu u odnosu na Juščenka. Janukovič i prorуска opcija je ovde dobijala najmanji udeo u čitavoj Ukrajini u prvom krugu svega oko 5%. Interesantno je da je i u drugom krugu Janukovič uspeo da osvoji tek oko 8 do 9% izašlih birača, a Timošenkova celokupan ostatak od tek nešto manje od 90% (između 86 i 89%). Politički centar, Tigipko i Litvin je uspeo da dobije tek oko 5 do 6%, što je njihov najslabiji rezultat u čitavoj zemlji kada su u pitanju ovi izbori.

Volinska oblast. U prvom krugu Timošenkova je osvojila 53,78%, Janukovič 9,6%, Juščenko svega 4,5%, Jacenjuk 5,4%, Tigipko 10% i Litvin 4,2%. Dok je Simonenko u oblastima Galicije osvajao od 0,5 do 0,7%, ovde u Voliniji je dobio 2,3% podrške.

U drugom krugu pobedila je Timošenkova sa 81,85%, a Janukovič je dobio svega 14%. Protiv svih je u prvom krugu bilo 1,7%, a u drugom 3,11%.

Ravenska oblast. U prvom krugu Timošenkova je dobila 43,85%, Janukovič 12,5%, Juščenko 7%, Jacenjuk 7%, Tigipko 10,7%, Litvin 7% i Simonenko 1,8% glasova.

U drugom krugu Timošenkova je dobila 76,2%, a Janukovič 18,91%. Protiv svih je u prvom krugu bilo 2,19, a u drugom 3,65%.

Ako analiziramo rezultate Volinskog kraja i njegove dve oblasti Volinske i Ravenske, rezultati su slični kao u Galiciji, mada manje izraženi. To se naročito odnosi na daleko slabiji rezultat Juščenka koji je ovde sličan onom koji je dobio Jacenjuk (u Galiciji je Juščenko imao u proseku preko dva puta više glasova od Jacenjuka, koji je opet u ostalim delovima Ukrajine postigao povoljniji rezultat od odlazećeg predsednika). Izvesna distanca koju Jacenjuk ima u odnosu na nacizam i njegovo jevrejsko poreklo, možda je mogla da izazove dodatnu barijeru kod dela birača Galicije, koji veličaju nacističke 'heroje' iz Drugog svetskog rata (tokom Drugog svetskog rata veliki broj Galičnika dobrovoljnoje učestvovao u nacističkim redovima, uključujući i SS diviziju *Galicija*). U tom pravcu je predsednički kandidat ultradesničar Tjaginbuk, koji se oslanja ideološki na nacističku prošlost, upravo u Galiciji osvojio nesrazmerno više glasova nego u ostalim delovima zemlje. Janukovič je ovde prošao nešto bolje nego u tri oblasti

Galicije. To se u prvom krugu odnosi i na politički centar, koji je dobio od 15 do 20% izašlih birača, što je višestruko povoljniji rezultat nego u Galiciji.

Najzad, zbog specifičnosti Rusina kao posebne etno-nacionalne grupacije u Ukrajini koji dominiraju Zakarpatskom oblašću, ovde su rezultati redovno bitno drugačiji ne samo od susedne Galicije i Volinije, već i od cele zapadne Ukrajine. U *Zakarpatskoj oblasti* u prvom krugu najviše glasova je dobio Janukovič 29,65%, Timošenkova 26,2%, Jacenjuk 10%, Juščenko 6%, Tigipko 10%, Litvin 3,2% i Simonenko 1% glasova.

Međutim, u drugom krugu Timošenkova je pobedila u ovoj oblasti sa 51,66%, a Janukovič je dobio 41,55%. Protiv svih je u prvom krugu bilo 2,58%, a u drugom čak 4,46% izašlih birača. Otuda ova oblast više podseća na one prelazne između zapadne i istočne polovine zemlje, nego na zapadnu Ukrajinu, što je posledica rusinskog identiteta.

Ukupno posmatrano najzapadniji deo Ukrajine je snažna tvrđava ideje o samostalnoj državi, što je na neki način i većinska ideja ostatka zapadnog dela zemlje. Međutim, za razliku od prostora između Dnjepra i Galicije, upravo ovaj najzapadniji deo zemlje neguje i snažan naboje distance i čak animozitet prema svakom obliku zajedništva sa Rusijom (izuzetak je, zbog Rusina, Zakarpatska oblast). Imajući nasuprot tome većinsko raspoloženja ka zajedništvu sa Rusijom jugoistočne polovine zemlje, to u isto vreme predstavlja potvrdu raspolućenosti zemlje – političku i čak civilizacijsku (da parafraziramo po tom pitanju Hantingtona iz njegovog znamenitog dela *Sukob civilizacija*, deo posvećen Ukrajini).

Zaključak

Rezultati glasanja za predsednika Ukrajine gde je nakon dva kruga glasanja izabran Janukovič, pokazuju činjenicu o uočljivim podelama zemlje na regionalne celine od kojih se izdvajaju ukupno posmatramo tri. Jugoistočna polovina zemlje, koju čini deset administrativnih celina (osam oblasti, autonomna republika Krim i grad sa posebnim statusom Sevastopolj), je ogromnom većinom proruski opredeljena. Drugu celinu predstavlja zapadna Ukrajina (bez Galicije, Volinije i Zakarpatja na krajnjem zapadu zemlje). Ova oblast je stabilnom većinom (ali ni izbliza tako ubedljivom kao što je to slučaj sa krajnjim zapadom zemlje) okrenuta samostalnoj državi, koja bi po mogućnosti imala u spoljnopolitičkoj relaciji dobre odnose sa Rusijom i čak neki vid integracija sa njom i postsovjetskim prostorom, paralelno sa onim na zapadu ka EU, čime ne bi suštinski bio ugrožen integritet zemlje. U unutrašnjoj politici postoji spremnost da se jugoistočnoj polovini zemlje izađe u susret po većem broju pitanja što opet ne bi smelo da ugrozi celovitost i integritet državne celine. Treću celinu predstavlja krajnji zapad zemlje gde je dominantna težnja ka jednoobraznosti i centralističkom načinu uređenja države, po modelu zapadno-ukrajinskog identiteta i potiskivanja ruskog identiteta u južnim i istočnim oblastima. U spoljnoj politici se zastupa okrenutost zapadu i distanca (u onoj meri koliko je to uopšte moguće) prema Rusiji i

postsovjetskom prostoru.

Neprikosnoveni favorit jugoistočne polovine zemlje je Partija regiona i personalno Janukovič kao političar uz izvestan uticaj i Simonenka. Kada su u pitanju središnji i delovi zapadne Ukrajine, koje smo analizirali, do sada je najuticajnija Timošenkova i njen politički blok – Blok Julije Timošenko. Kada je u pitanju krajnji zapad zemlje tu je favorit bila koalicija Naša Ukrajina–Narodna samoodbrana, a personalno Juščenko, a u poslednje vreme izvestan uticaj ima i Jacenjuk. Velika prednost Janukoviča i Partije regiona je što oni i u oblastima gde ne dominiraju apsolutno, imaju snažnu organizaciju i podršku značajnog dela biračkog tela. Nasuprot tome, jugoistočna polovina zemlje sa deset administrativnih oblasti je neosvojiva tvrđava u kojoj dominira isključivo proruska opcija, čiji je najjači predstavnik upravo Partija regiona i personalno Viktor Janukovič. Oslonac na proruski identitet, pravoslavnu crkvu, antifašističku borbu iz novije istorije, podrška radnika velikih industrijskih giganata, imidž zapaženog privrednika, sve to se pokazalo veoma važnim i na kraju presudnim da Viktor Janukovič u ukupnom bilansu postane pobednik i novi predsednik Ukrajine, a njegova stranka i dalje ubedljivo najjača na nivou čitave zemlje.

Jedno ostaje nesporno, pobedom na predsedničkim izborima 2010. Viktor Janukovič i Partija regiona su istakli svoju poziciju dominantnih subjekata u političkom životu Ukrajine, što predstavlja diskontinuitet sa ostacima politike tzv. narandžaste revolucije u zemlji. Uprkos tome, velike razlike po političko–kulturnom opredeljenju u zemlji po regijama ostaju. Te razlike predsednički izbori 2010. ne samo da nisu umanjili, već su ih, a to pokazuje i ova naša analiza, istakli. Otuda su izazovi za novog predsednika Janukoviča i buduću vladu, veliki, naročito ako se uzme u obzir privredni kolaps koji je nasleđen iz prethodnog perioda dominacije *narandžastih*. Verovatno je i to jedan od važnih razloga zašto, bar do daljnjeg, bivši predsednik Juščenko i njegov narandžasti šal odlaze u istoriju. Sa druge strane uprkos nespornoj pobedi Janukoviča i velikoj vitalnosti i snazi Partije regiona,⁷ podeljenost zemlje po političkom–civilizacijskom određenju ostaje i ona se ne može zanemariti, ali je sigurno da bi se umešnom politikom traženja konsenzusa po važnim pitanjima i bitnim poboljšavanjem privredne situacije ove razlike mogle staviti u drugi plan.

Bibliografija

1. Pierre-Marie Dubois, *Les revolutions de couleur: enjeux et perspectives*, Direction Générale de l'Enseignement et de la Recherche, Filière Relations Internationales et Stratégique, Paris, 2009.

⁷ Partija regiona je tokom proleća 2010. učlanila svog milionitog člana, što je jedan od indikatora njenog jačanja, naročito posle pobeđe Janukoviča na predsedničkim izborima i potom formiranja nove vlade čiju osnovu čini ova stranka, a novi premijer je njen visoki funkcioner Mikola Azarov. Videti na www.partyofregions.org.ua.

2. Efimenko A., *Istorija ukrajinskog naroda*, Institut za političke studije, 1999. Beograd.
3. Žilcov S. S., *Neokončennaja rjesa dla oranževoi Ukrainy*, Meždunarodnye otnošenija, Moskva, 2005.
4. Institut strategičnoi poltiki, *Vibori Prezidenta Ukraini, Aspekti zovnišnoi bezpekt u peredviborčih programah kandidativ na post Prezidenta Ukraini*, Roboči materiali krugloga stolu "Vibori 2010: novi konturi bezpeki Ukraini", Kiiv, 12 listopada 2009. roku.
5. Petrović Dragan, *Geopolitika postsovjetskog prostora*, Prometej – Novi Sad i Institut za međunarodnu politiku i privredu – Beograd, Novi Sad, 2008.
6. Petrović Dragan, Nikolić Goran, *Geopolitika savremene Ukrajine*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009.
7. Petrović Dragan, *Predsednički izbori u Ukrajini 2010*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010.
8. *Ukraincy narod i kultura*, Rosijskaja Akademiya nauk i Nacionalna Akademiya nauk Ukrainaja, Nauka, Moskva – Kiev, 2000.
9. Hantington Semjuel, Sukob civilizacija, Službeni list SRJ, Beograd, 1998.
10. Štavljanin Dragan, *Hladni mir*, Radio slobodna Evropa, Prag-Beograd, 2009.
11. Sabine Ficher, Rosaria Pauglisi, Katarina Wolczuk, Pavel Wolowski, *Ukraine quo Vadis?* Institute for security studies, European Union, Paris, 2008.
12. Will the orange revolution, bear fruit? EU / Ukraine relations in 2005 and the beginning of 2006, Batory foundation, Warsaw.
13. Barrington Lowell, Herron Erik, "One Ukraine or Many? Regionalism in Ukraine and Its Political Consequences", *Nationalities Papers*, Vol. 32, No. 1, March 2004, pp. 53-83.
14. Beichelt Timm, "Autocracy and Democracy in Belarus, Russia and Ukraine", *Democratization*, Vol. 11, No. 5, December 2004, pp. 113-132.
15. Burds Jeffrey, "Ethnic Conflict and Minority Refugee Flight from Post-Soviet Ukraine, 1991-2001", Taylor Frensis, 2008. *The International Journal of Human Rights*, Vol. 12, No. 5, pp. 689-723, December 2008
16. Jazić Aleksandar, „Društvene linije podela u Ukrajini“, *Međunarodna politika*, br. 1134, januar-mart, 2009, str. 66-80.
17. Kelelher Serge "Response to Sophia Senyk, 'The Ukrainian Greek Catholic Church Today: 'Universal Values versus Nationalist Doctrines'", *Religion, State & Society*, Keston Institute, Vol. 31, No. 3, 2003, pp. 290-305.
18. Krindatch Alexei, "Religion in Postsoviet Ukraine as a Factor in Regional, Ethno-Cultural and Political Diversity", *Religion, State & Society*, Keston Institute Vol. 31, No. 1, 2003, pp. 38-70.
19. Korostelina Karyna, "The Multiethnic State-building Dilemma: National and Ethnic Minorities' Identities in the Crimea", *National Identities*, Vol. 5, No. 2, 2003. pp. 141-160.
20. Korostelina Karyna, "Concepts of national identity and the readiness for conflict behaviour", *National Identities*, Vol. 10, No. 2, Taylor Frensis, June 2008, pp. 207-223.

21. Kuzio Taras, "From Kuchma to Yushchenko. Ukraine's 2004 Presidential Elections and the Orange Revolution", *Problems of Post Communism* 52, no. 2 (March-April 2005), pp. 29-44.
22. Kuzio Taras, "Russian Policy toward Ukraine during Elections", Elliott School of International Affairs, George Washington University. 2006, Heldref Publications. pp. 492-516.
23. Kuzio Taras, "National Identity and History Writing in Ukraine", *Nationalities Papers*, Vol. 34, No. 4, September 2006, pp. 408-427.
24. Lane Hugo, "Rusyns and Ukrainians yesterday, today, and tomorrow: the limitations of national history", *Nationalities Papers*, Vol. 29, No. 4, 2001, pp. 690-712.
25. Long Esther, "Views of the West: Transnationalism in Contemporary Ukrainian Baptist Churches", *Religion, State & Society*, Taylor Francis Vol. 35, No. 4, December 2007, pp. 335-353.
26. Malanchuk Oksana, "Social Identification versus Regionalism in Contemporary Ukraine", *Nationalities Papers*, Vol. 33, No. 3, September 2005, pp. 345-365.
27. Mikhail Myagkov Mikhail and Ordeshook Peter, "Ukraine's 2007 Parliamentary Elections", *Problems of Post-Communism*, vol. 55, no. 6, November/December 2008, pp. 33-41.
28. Paraszczuk Joanna, "I Looked in the mirror and there saw myself: The social construction of identity in Ukraine", *Nationalities Papers*, Vol. 28, No. 3, 2000, pp. 572-577.
29. Petrović Dragan, „Geopolitički aspekt savremene Ukrajine“, *Globus*, časopis za metodološka i didaktička pitanja geografije, Beograd, 2008, broj 32, str. 177-189.
30. Petrović Dragan, „Savremena Ukrajina“, *Zemlja i ljudi*, Beograd, 2009, godišnjak za 2009. godinu, sveska 59, str. 71-77.
31. Popson Nancy, "The Ukrainian history textbook: Introducing children to the 'Ukrainian nation'", *Nationalities Papers*, Vol. 29, No. 2, 2001, pp. 325-350.
32. Rodgers W. Peter, "Compliance or Contradiction? Teaching 'History' in the 'New' Ukraine. A View from Ukraine's Eastern Borderlands", *Europe-Asia Studies* Vol. 59, No. 3, May 2007, Univerzity of Glasgow, pp. 503-519.
33. Rodgers W. Peter, "Understanding Regionalism and the Politics of Identity in Ukraine's Eastern Borderlands", *Nationalities Papers*, Vol. 34, No. 2, May 2006, pp. 157-174.
34. Shilikhta Natalia, "'Greek Catholic' - 'Orthodox'-'Soviet': a Symbiosis or a Conflict of Identities?", *Religion, State & Society*, Vol. 32, No. 3, Keston Institute, September 2004, pp. 261-273.
35. Shulman Stephen, "The Role of Economic Performance in Ukrainian Nationalism", *Europe-Asia Studies*, University of Glasgow, Vol. 55, No. 2, 2003, pp. 217-239.
36. "Ukraine Country Conditions Background", *Political Risk Services* 1-Mar-2004, pp. 16-23.
37. "Ukraine Table of Contents", *Political Risk Services*, decembar 2005, pp. 1-24.
38. "Ukraine, country report", November, 2008, Published by The PRS Group, Inc. Road, Suite East Syracuse, USA, pp. 1-60.

39. Fagane Geraldine, Shchipkov Aleksandr, "The Ukrainian Greek Catholics in an Ambiguous Position", *Religion, State & Society*, Keston Institute Vol. 29, No. 3, 2001, pp. 207-213.
40. Copsy Nathaniel, "Remembrance of Things Past: the Lingering Impact of history on Contemporary Polish-Ukrainian Relations", *Europe-Asia Studies*, University of Glasgow Vol. 60, No. 4, June 2008, pp. 531-560.
41. Wilson Andrey, "Elements of a theory of Ukrainian ethno-national identities", *Nations and Nationalism* 8 (1), 2002, 31-54, London.
42. Wolczuk Kataryna, *History of Europe and the National idea, the official, narrative of national identity in Ukraine*, Nationalities Papers, Vol. 28, No. 4, 2000, pp. 1-24.

Dr. Dragan Petrović

**PRESIDENTIAL ELECTIONS IN UKRAINE
- AN ANALYSIS OF RESULTS BY REGIONS
AND CULTURAL-HISTORICAL REGIONALISATION**

ABSTRACT

The presidential elections in Ukraine that took place in early 2010 are an important event in the internal political life of this big East European country, while on the other hand, they will affect its foreign policy position in the coming years. In this paper, the author has chosen to analyse the results of the elections by the Ukraine administrative regions. Thus, he concludes that in spite of the overall victory by Viktor Yanukovich by 3.5 per cent of votes gained in the second ballot over hitherto prime minister Yulia Tymoshenko, the regional differences have remained outstanding. Actually, there is a prominent difference between the north-western part of the country where voters mostly support nationally-orientated political candidates and south-eastern part where voters mostly support pro-Russian ones.

Key words: 2010 presidential elections in Ukraine, tendencies in regional differences, cultural-historical heritage.

UDK: 343.9.02(497.11)
Bibliid 0543-3657, 61 (2010)
God. LXI, br. 1139, str. 64–89
Izvorni naučni rad
Primljen: 27. jun 2010.

Mr Srđan KORAC¹

Pretnja transnacionalnog organizovanog kriminala po ekološku bezbednost Srbije

SAŽETAK

Rad predstavlja pokušaj da se analizom činilaca koji utiču na delovanje transnacionalnog ekološkog kriminala sagleda koliko je objektivna pretnja ove grane kriminalne industrije po ekološku dimenziju ljudske bezbednosti u Srbiji. Autor na početku pruža pojmovno razjašnjavanje koncepata bezbednosti, ljudske bezbednosti i organizovanog kriminala i daje kratak pregled pojavnih oblika ekološkog kriminala. Za potrebe ovog istraživanja kao činioци koji bi mogli da opredele domaće kolektivitete organizovanog kriminala da nezakonito stečena sredstva investiraju u povećanje ilegalne trgovine zaštićenim ptičjim vrstama i u razvoj ilegalnog prevoza i odlaganja opasnog otpada uzeti su: potražnja za ilegalnim robama i uslugama, upravljanje kriminalnim operacijama, efikasnost otkrivanja ekološkog kriminala, efikasnost kontrolne politike i nivo ekološke svesti. Analiza nabrojanih činilaca, posmatranih ponaosob i u međudejstvu, pokazala je da u našoj zemlji postoje relativno pogodni uslovi za razvoj transnacionalnog ekološkog kriminala i njegovo umrežavanje sa domaćim grupama organizovanog kriminala. Značajna potražnja u bogatim evropskim društvima za ilegalnim robama u vidu zaštićenih divljih ptičjih vrsta i ilegalnim uslugama prevoza i odlaganja opasnog otpada, u spoju sa visokim profitima i malim rizikom od otkrivanja i krivičnog progona, podsticajno deluju na kriminalce da se bave i ovom vrstom nezakonitih poslova. Složeno upravljanje kriminalnim operacijama zasnovano na dobroj logistici prekograničnih kriminalnih mreža, unajmljivanju potrebnih specijalizovanih ekspertiza i zloupotrebi legalnog biznisa, kao i velikoj koruptivnoj sposobnosti, smanjuje efikasnost policije u otkrivanju i pravosuđa u

¹ Mr Srđan Korać, istraživač saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. Ovaj rad predstavlja deo naučnog projekta „Srbija i savremeni svet: perspektive i putevi učvršćivanja spoljnopolitičkog, bezbednosnog i spoljnoekonomskog položaja Srbije u savremenim procesima u međunarodnoj zajednici”, koje finansira Ministarstvo nauke Vlade Republike Srbije (ev. br. 149002D), a realizuje IMPP u razdoblju 2006–2010. godine. Email: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs.

dokazivanju dela ekološkog kriminala. Ograničeni efekti kontrolne politike smanjuju „troškove“ kriminalnog poslovanja u ovom području delovanja organizovanog kriminala i dodatno podstiču pojedince da čine krivična dela protiv životne sredine. Prirodna dobra se usled niskog nivoa ekološke svesti među javnim službenicima neposredno ili posredno zaduženim da štite životnu sredinu stavljaju van okvira moralnih dilema, pa kriminalci imaju još jaču motivaciju da prisvoje nešto što naizgled nije ničije. Autor naglašava da bi transnacionalni kriminal usmeren na eksploataciju prirodnih retkosti i na zagađivanje životne sredine nepropisnim odlaganjem opasnog otpada, kao realna dugoročna pretnja ljudskoj bezbednosti u Srbiji trebalo da postane javno pitanje prvenstveno u okviru nacionalne politike borbe protiv organizovanog kriminala.

Ključne reči: transnacionalni kriminal, organizovani kriminal, ekološki kriminal, ljudska bezbednost, ekološka bezbednost, politika kontrole, Srbija.

Poglavlje u razvoju međunarodnih odnosa otvoreno nakon nestanka sveta podeljenog hladnoratovskim neprijateljstvima donelo je nove bezbednosne pretnje – raznovrsnije, manje vidljive i teže predvidljive. Etnički sukobi, tenzije zbog graničnih sporova i lošeg položaja nacionalnih manjina, ekonomski motivisane masovne ilegalne migracije ka zapadnoevropskim društvima obilja, dostupnost klasičnog i naoružanja za masovno uništavanje na crnom tržištu, politička nestabilnost tranzicionih država i religijom nadahnut terorizam – prepoznati su u javnom diskursu i stručnoj javnosti kao potencijalni izvori nebezbednosti. Kako je tradicionalno shvatanje bezbednosti pretnju definisalo isključivo kao „nešto“ što dolazi „spolja“ i pretpostavlja vojno angažovanje neprijatelja usmereno protiv suvereniteta i nezavisnosti jedne zemlje, organizovani kriminal nije bio odmah neposredno doveden u vezu sa pitanjima nacionalne bezbednosti – iako je bio poznat štetan uticaj mafije na politički život Italije i privredni razvoj njenih južnih regiona. Mada je već osamdesetih godina dvadesetog veka u razvijenim zemljama zabeleženo naglo širenje trgovine narkoticima, grupe organizovanog kriminala kao nevojni i potdržavni akteri uključene su u bezbednosna razmatranja tek kada je postala vidljiva prekogranična dimenzija njihovog delovanja, podstaknuta procesom globalizacije.² Pojedini analitičari, poput Luiz Šeli (Louise I. Shelley), čak smatraju da će ovaj globalni fenomen odrediti nacionalne javne politike u dvadeset prvom veku u meri u kojoj su to činili Hladni rat u dvadesetom i kolonijalizam u devetnaestom veku.³

² Mónica Serrano, “Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual?”, in: Monica Serrano and Mats Berdal (eds), *Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual?*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2002, pp. 23–5.

³ Navedeno prema izjavi Luiz Šeli dostupnoj na internet prezentaciji Centra za transnacionalni kriminal i korupciju Američkog univerziteta u Vašingtonu: www.american.edu/tracc.htm.

Bezbednost i organizovani kriminal: pojmovno razjašnjavanje

Bezbednost i njena ekološka dimenzija

Bezbednost se najsažetije može odrediti kao „odsustvo pretnji usvojenim vrednostima“, kako je to učinio Arnold Wolfers (Arnold Wolfers), ili kao „mala verovatnoća nanošenja štete usvojenim vrednostima“, kako je prethodnu definiciju preformulisao Dejvid Boldvin (David A. Baldwin).⁴ Navedena teorijska određenja implikuju tri elementa pojma bezbednosti: 1) postojanje referentnog objekta, odnosno nekoga ili nečega čemu se preti; 2) postojeća ili predstojeća opasnost; i 3) želja da se izbegnu štetne posledice.⁵ Valjana analiza bezbednosnih pretnji pretpostavlja razlikovanje između objektivne i subjektivne dimenzije bezbednosti, kojim se naglašava neophodnost opreznog istraživačkog pristupa u proceni da li je neka pretnja stvarna ili su je politički odlučioi preцениli/potcenili u zavisnosti od konteksta osmišljavanja i sprovođenja javne politike i proklamovanih interesa i ciljeva.⁶ Koncept bezbednosti u konkretnom vremenu zapravo nikada ne predstavlja odgovor na objektivne društvene okolnosti, već je proizvod političkih i saznavnih izbora kojima se određuje njegova sadržina.⁷ Teoretičari nisu saglasni u sagledavanju kvantitativnog elementa pojma bezbednosti odnosno mogućnosti stepenovanja bezbednosti. Premda se čini da ideja bezbednosti sama po sebi podrazumeva da je nešto ili bezbedno ili nije bezbedno, činjenica da je u praksi skoro nemoguće postići da neka vrednost bude apsolutno bezbedna od ugrožavanja ipak nameće potrebu stepenovanja prilikom procene potencijalnih pretnji.⁸

Sredinom devedesetih godina dvadesetog veka odigrala se značajna promena u shvatanju sadržine vrednosnog elementa obuhvaćenog pojmom bezbednosti. U središtu tradicionalnog koncepta bezbednosti nalazi se zaštita nacionalne države i osnovnih atributa njene suverenosti. Ona se sprovodila prvenstveno vojnim sredstvima, razradom mehanizama spoljne i odbrambene politike kako bi se sprečili i izbegli sukobi sa drugim državama i izvojevala pobjeda – ako do sukoba ipak dođe. Nacionalna država opstaje u naporima da reši tzv. bezbednosnu dilemu u sopstvenu korist, što znači da očuva bezbednost progresivnim uvećavanjem vojne moći na račun drugih država. Novi koncept – koncept ljudske bezbednosti, ne osporava značaj nacionalne države već naglašava jednaku važnost zaštite ljudi, njihovih zajednica i životnog okruženja. Bezbednosne pretnje

⁴ David A. Baldwin, “The concept of security”, *Review of International Studies*, Vol. 23, 1997, p. 13.

⁵ Ken Booth, *Theory of World Security*, Cambridge University Press, Cambridge and New York, 2007, p. 100.

⁶ Arnold Wolfers, “‘National Security’ as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, Vol. 67, December 1952, p. 485.

⁷ Keith Krause and Michael C. Williams, “Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods”, *Mershon International Studies Review*, Vol. 40, No. 2, October 1996, p. 234.

⁸ David A. Baldwin, “The concept of security”, op. cit., pp. 14–5.

više ne potiču samo od drugih država, nego i od raznovrsnih prirodnih i društvenih procesa i pojava koje prevazilaze nacionalne granice. Zbog toga politika pružanja efikasnog odgovora mora uključiti i nove nivoe delovanja – globalni, regionalni i potdržavni. Svojevrsno predskazanje složene prirode mogućih novih bezbednosnih pretnji pojavilo se pred okončanje Hladnog rata kada je 1986. godine došlo do nesreće u Černobilju, u tadašnjem SSSR-u, čije je dugogodišnje posledice trpelo stanovništvo Srednje i Severne Evrope.

Koncept ljudske bezbednosti prvi put se pojavljuje u Izveštaju o ljudskom razvoju Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) objavljenom 1994. godine, gde su kao njegove glavne karakteristike navedeni univerzalnost, međuzavisnost sastavnih elemenata, naglasak na politici prevencije i antropocentričnost.⁹ Usledila je potom višegodišnja akademska rasprava o mogućim pravcima sužavanja prvobitnog koncepta, čija širina i obuhvatnost predstavljaju značajno ograničenje za analitičke potrebe – bez rezultata. Primera radi, Horhe Nef (Jorge Nef) je ljudsku bezbednost sagledao kao sistem sačinjen od pet, na brojne načine međusobno povezanih podsistema – životne sredine, privrede, društva, političke zajednice i kulture.¹⁰ Džordž Meklin (George MacLean) ovim pojmom obuhvata bezbednost pojedinca u neposrednom okruženju, zajednici sa drugima i životnoj sredini, u vidu pristupa elementarnim životnim potrebama i lične sigurnosti od: kršenja osnovnih ljudskih i kolektivnih prava, epidemija, nasilja, prinudne migracije, političke korupcije, kriminala, terorizma, prekomerne upotrebe prirodnih resursa i zagađenja.¹¹ U pokušaju da suzi sadržinu pojma ljudske bezbednosti Tejlor Oven (Taylor Owen) kao suštinske elemente navodi zaštitu ljudi, postojanje mogućnosti za napredak i unapređenje stabilnosti, sigurnosti i održivosti.¹² Ipak, čini se da se ljudska bezbednost najjednostavnije može definisati kao zaštita fizičkog i psihološkog integriteta ljudi od kritičnih i dalekosežnih pretnji i situacija.¹³

Izmenjeno shvatanje bezbednosti i bezbednosnih pretnji nužno obuhvata životnu sredinu kao temeljnu vrednost, jer je čovek kroz čitavu istoriju bio tesno povezan sa prirodnim okruženjem u kojem živi. U dugotrajnom procesu prilagođavanja raspoloživih prirodnih resursa

⁹ "Human Development Report 1994", UNDP, 1994, http://hdr.undp.org/en/media/hdr_1994_en.pdf, 21/04/2010.

¹⁰ Gary King and Christopher J. L. Murray, "Rethinking Human Security", *Political Science Quarterly*, Vol. 116, No. 4, 2001–2, p. 591.

¹¹ Ibid.

¹² Taylor Owen, "Human Security – Conflict, Critique and Consensus: Colloquium Remarks and a Proposal for a Threshold-Based Definition", *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 3, 2004, pp. 373–87.

¹³ Tobias Debiel, "Mainstreaming Human Security?: Concepts and Implications for Development Assistance", presentation at the Conference "Human Security and Development Assistance", 28 April 2005, Berlin, Japanese German Center, http://inef.uni-due.de/page/documents/TD_JDZB-03.pdf, p. 5.

potrebama zajednice čovek je izgradio homocentričan odnos prema životnoj sredini, koji počiva na uverenju da je upravo on najveća vrednost na planeti, dok je sve ostalo vredno samo ukoliko može da posluži boljitku čovečanstva.¹⁴ Posledica izmeštanja ostatka živog i neživog sveta „s onu stranu morala” jeste visok nivo ugroženosti životne sredine – dugoročno posmatrano najveći globalni problem današnjice. Brojna naučna istraživanja uticaja industrijalizacije na funkcionisanje raznorodnih ekosistema ukazala su da je neodgovorna primena tehnoloških otkrića nanela nepopravljivu štetu životnoj sredini. Zagađenje atmosferskog omotača, površinskih i podzemnih voda i kopnenih prostranstava jesu posledica „filozofije” gomilanja materijalnih dobara radi ostvarenja što višeg životnog standarda. Utoliko je ekološka dimenzija ljudske bezbednosti nužno postala predmet akademskih rasprava i javno pitanje o kojem se odlučuje, ili bi trebalo da se odlučuje, u političkom procesu.

O aspektima ljudske bezbednosti vezanim za prirodno okruženje može se govoriti u kontekstu bezbednosti životne sredine i ekološke bezbednosti, pa je neophodno načiniti pojmovna i terminološka razjašnjenja. Pojam bezbednosti životne sredine u javnim raspravama najviše se koristi u dva značenja: 1) jednim značenjem se ukazuje na uticaj promena u životnoj sredini na nastanak socijalnih sukoba, i 2) drugim značenjem se obuhvataju načini na koje promene u životnoj sredini podrivaju ljudsku bezbednost.¹⁵ Činioci koji podstiču promene u životnoj sredini mogu biti prirodni fenomeni, poput erupcija vulkana i sl., ili pak različiti vidovi neodgovornog ljudskog ponašanja.¹⁶ U ovom radu ćemo koristiti drugo značenje navedenog pojma, uz njegovo dalje sužavanje na područje ekološke bezbednosti, odnosno isključivo rizika koji ljudske aktivnosti stvaraju po ravnotežu ekosistema. Pomenuti Izveštaj o ljudskom razvoju Programa Ujedinjenih nacija za razvoj od 1994. godine definiše ekološku dimenziju ljudske bezbednosti kao odsustvo pretnji od iscrpljivanja prirodnih bogatstava, zagađivanja i uništavanja životne sredine.¹⁷

Javna funkcija zaštite već narušene prirodne ravnoteže u životnoj sredini postala je prioritetan zadatak nacionalnih javnih politika u razvijenim zemljama od sedamdesetih godina minulog stoleća, ali je izgradnja normativnog i institucionalnog okvira i uvođenje viših ekoloških

¹⁴ O kritici homocentrizma kao isključivog proizvoda zapadnog civilizacijskog kruga detaljnije videti u: Stan Rowe, „The Living Earth and Its Ethical Priority”, *The Trumpeter*, Vol. 19, No. 2, 2003.

¹⁵ Jon Barnett, Richard A. Matthew, and Karen L. O'Brien, „Global Environmental Change and Human Security: An Introduction”, in: Richard A. Matthew, Jon Barnett, Bryan McDonald, and Karen L. O'Brien (eds), *Global Environmental Change and Human Security*, MIT Press, Cambridge (MA) and London, 2010, pp. 5-6.

¹⁶ Opširnije u: P. H. Liotta, „Introduction”, in: P. H. Liotta, David A. Mouat, William G. Kepner, and Judith M. Lancaster (eds), *Environmental Change and Human Security: Recognizing and Acting on Hazard Impacts*, Springer, Dordrecht, 2008, r. 2; P. H. Liotta and Allan W. Shearer, „Zombie Concepts and Boomerang Effects”, in: *ibid.*, pp. 17-20.

¹⁷ „Human Development Report 1994”, *op. cit.*, p. 23.

standarda izazvala neplanirane negativne efekte. Prema pojedinim analitičarima, pojačana državna regulacija u svim oblastima, pa i u zaštiti životnog okruženja i prirodnih dragocenosti, stvorila je prostor za pojavu kriminalnog delovanja tamo gde ga ranije nije bilo.¹⁸ Obimna normativna regulativa u području usmerena na zaštitu životne sredine kao opšteg dobra svih građana (i budućih pokoljenja) postavila je prepreke daljem uništavanju ekoloških sistema, ali je time posredno podstakla kriminalne strukture da razviju novu profitabilnu „granu“ kriminalne industrije. Vođen tržišnom logikom zadovoljenja postojeće tražnje za, sada nezakonitim, robama i uslugama organizovani kriminal je investirao kapital u nezakonito krčenje šuma i ribolov, trgovinu retkim biljnim i životinjskim vrstama, odlaganje opasnog otpada, šverc zabranjenih hemijskih supstanci itd. Pre razmatranja mogućih pretnji transnacionalnog kriminalnog delovanja po bezbednost životne sredine u Srbiji neophodno je ukratko sagledati strukturna obeležja savremenog organizovanog kriminala i transnacionalnu dimenziju njegovog delovanja.

Organizovani kriminal

Organizovani kriminal pripada grupi društvenih pojava čija se fenomenološka raznolikost i višedimenzionalna priroda opiru jednostavnom i preciznom pojmovnom određivanju. Tradicionalni koncept nije u potpunosti odgovarao stvarnosti jer je insistirao na uskom viđenju organizovanog kriminala zasnovanom na proučavanju delatnosti tradicionalnih, etnički homogenih, strogo hijerarhizovanih kriminalnih udruženja poput američke i sicilijanske mafije ili japanske Jakuze.¹⁹ Novo shvatanje organizovanog kriminala postepeno je preovladalo u akademskim razmatranjima i u poslednjih dvadesetak godina uporedo sa jačanjem svesti o sve većem uticaju procesa globalizacije na razvoj društvenih odnosa u okvirima nacionalnih država. Širenje primene izuma u oblasti tehnologije i komunikacija značajno je olakšalo aktivnosti grupa organizovanog kriminala, i stvorilo mogućnosti za iskorišćavanje novih područja u kriminalne svrhe.²⁰ Takođe, liberalizacija viznog režima prema istočnoevropskim zemljama i ukidanje pogranične kontrole unutar područja primene Šengenskog sporazuma dodatno su pogodovali globalizaciji kriminalnih tržišta. Pored raznovrsnosti, nove „podele rada“ i geografskog prostiranja planetarnih razmera važno obeležje organizovanog kriminala

¹⁸ Robert Cribb, "Introduction: Parapolitics, Shadow Governance and Criminal Sovereignty", in: Eric Wilson and Tim Lindsey (ed.), *Government of the Shadows: Parapolitics and Criminal Sovereignty*, Pluto Press, London and New York, 2009, pp. 6–7.

¹⁹ Klaus von Lampe, "Organized Crime Research in Perspective", in: Petrus van Duyne, Klaus von Lampe and Nikos Passas (eds), *Upperworld and Underworld in Cross-Border Crime*, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2002, p. 190.

²⁰ Više videti u: Don Liddick, "Organized Crime 2006: A Global Overview of Current Events, Recent Trends, and Emerging Patterns", in: Frank G. Shanty (ed.), *Organized Crime: From Trafficking to Terrorism*, Volume One, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2008, pp. XIV–XV.

postala je njegova transnacionalnost – umrežavanje odnosno interesno povezivanje kriminalnih struktura iz više zemalja i regiona. Nagli rast finansijske moći transnacionalnog kriminala zasnovan na višestruko uvećanim profitima čini se da je uputio izazov bezbednosti nacionalnih država i čitave međunarodne zajednice.²¹

Složenost fenomena organizovanog kriminala podstakla je interesovanje stručnjaka iz različitih disciplina – kriminologije, sociologije, antropologije, istorije, ekonomije, prava i političkih nauka – pa ne čudi da je, u nameri da se obuhvate svi analitički slojevi, sačinjen veliki broj definicija ovog pojma.²² Za potrebe ovog rada koristićemo kao pojmovni okvir zbir elemenata fenomena organizovanog kriminala koji su zajednički većini definicija datih u literaturi. Moguće je izdvojiti najmanje četiri osnovna elementa (dimenzije) fenomena organizovanog kriminala: aktivnost, strukturu, sistem i pojedinca.²³ Definicije organizovanog kriminala često naglašavaju da se radi o sistematskom izvršavanju krivičnih dela radi sticanja profita i da je stoga aktivnost kategorija koja suštinski određuje ovaj društveni fenomen. Aktivnosti obuhvataju osnovne, lukrativne, delatnosti zbog kojih su se kriminalci udružili i koje predstavljaju vidove organizovanog kriminala: proizvodnja i trgovina drogama, trgovina ljudima, ljudskim organima, konvencionalnim naoružanjem, nuklearnim materijalom, ukradenim predmetima (vozilima, kulturnim blagom), seksualna eksploatacija žena i dece, informatički kriminal, iznude i otmice. Pored osnovnih postoje i pomoćne aktivnosti čiji je cilj da osiguraju nesmetano sprovođenje osnovne delatnosti. Tu se ubrajaju upotreba psihičkog i fizičkog nasilja, izbegavanje izmirenja poreskih obaveza, pranje novca i korupcija. Organizovani kriminal moguće je sagledati kroz postojanje stabilne strukture, odnosno neke vrste kriminalnog kolektiviteta – mreže, grupe ili organizacije – sa hijerarhijskim ili neformalnim unutrašnjim odnosima koji obezbeđuju kontrolu vođa nad podređenima. Sledeća suštinska odlika organizovanog kriminala je njegovo postojanje kao posebnog socijalnog podsistema – naličja kulturnih, ekonomskih i socijalnih diferencijacija u savremenom društvu ili dela šireg socijalnog, ekonomskog i političkog sistema.²⁴ U okviru navedene odlike posebno je važna težnja organizovanog kriminala da obavlja kvazidržavne funkcije (poput pružanja usluga fizičke zaštite ili ilegalnog oporezivanja kroz „reket“) i na taj način bude surogat javne vlasti. Značajan

²¹ Opširnije o globalnoj bezbednosnoj pretnji transnacionalnog organizovanog kriminala videti u: Allan Castle, "Transnational Organized Crime and International Security", *Working Paper*, No. 19, Institute of International Relations, University of British Columbia, November 1997, www.iir.ubc.ca/pdf/files/webwp19.pdf.

²² Veoma obuhvatan pregled više od 80 definicija organizovanog kriminala sačinio je Klaus von Lampe (Klaus von Lampe). Zbirka definicija dostupna je na: www.organized-crime.de/OCDEF1.htm.

²³ Klaus von Lampe, "Critical Review of Conceptual Approaches", "Assessing Organised crime" research project, Freie Universität Berlin, 2004, www.assessingorganised-crime.net/publications/AOC-DLV04-vR1.pdf, 01/05/2010, p. 13.

²⁴ Ibid.

broj definicija naglašava ličnu sposobnost i psihološki profil pojedinca kao dela kriminalnog kolektiviteta za uspešno izvršavanje krivičnih dela.

Transnacionalnu dimenziju organizovanog kriminala možda najjasnije definiše Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala od 2000. godine. Prema odredbama Konvencije, o transnacionalnom karakteru organizovanog kriminala može se govoriti kada se krivična dela izvršavaju na teritoriji dve ili više država, kada se krivično delo priprema i upravlja iz jedne a izvršava se na teritoriji druge zemlje, kada je delo izvršeno u jednoj državi ali uz učešće grupe koja deluje u više država i kada je krivično delo izvršeno u jednoj ali se njegovi efekti osećaju u drugoj državi.²⁵

U poslednjih desetak godina primetan je razvoj ekološkog kriminala (*environmental crime*) kao novog vida ugrožavanja životne sredine, koji upravo ukazuje da delovanje organizovanog kriminala može da bude konkretna pretnja ljudskoj bezbednosti. Ekološki kriminal je „radnja počinjena sa namerom da se načini ili potencijalno prouzrokuje šteta ekološkim i/ili biološkim sistemima radi sticanja poslovnog ili privatnog preimućstva”.²⁶ Takođe, ekološki kriminal može se definisati i kao namerno, svesno, bezobzirno ili nehajno kršenje zakona i ostalih propisa u oblasti životne sredine.²⁷ Shodno važećim normama međunarodnog prava kriminalno delovanje u oblasti životne sredine uključuje nekoliko područja ilegalnih aktivnosti: seču i trgovinu šumskom građom, neprijavljeno ribarenje, trgovinu divljim biljnim i životinjskim vrstama, trgovinu materijama koje oštećuju ozonski omotač i prevoz i odlaganje opasnog otpada.

Potencijalne mete transnacionalnog ekološkog kriminala u Srbiji

Životna sredina jeste najviše zanemarena dimenzija ljudske bezbednosti u stručnim i političkim raspravama u balkanskim zemljama.²⁸ U razdoblju nakon završetka tzv. ratova za jugoslovensko nasleđe u javnosti je prevladalo stanovište da su oružani sukobi i međunarodni embargo doveli

²⁵ “United Nations Convention Against Transnational Organized Crime”, Article 3, United Nations, 2000, www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_eng.pdf. Pojam transnacionalnog organizovanog kriminala uveden je u akademske rasprave 1975. godine na konferenciji održanoj u okviru Petog kongresa UN o prevenciji kriminala i postupanju prema počiniocima krivičnog dela. U razdoblju od 1975. do danas održano je samo pod okriljem UN stotinak stručnih skupova posvećenih transnacionalnom kriminalu.

²⁶ Mary Clifford, *Environmental Crime: Enforcement, Policy, and Social Responsibility*, Aspen Publishers, Gaithersburg, 1998, p. 26.

²⁷ Arthur Holst, “Environmental Crime: The Illegal Storage and Disposal of Hazardous and Toxic Waste”, in: Frank G. Shanty (ed.), *Organized Crime: From Trafficking to Terrorism*, Volume One, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2008, pp. 284–6.

²⁸ Biljana Vankovska and Toni Mileski, “Securing Humans and/or Environment in the Post-Conflict Balkans”, in: P. H. Liotta, David A. Mouat, William G. Kepner, and Judith M. Lancaster (eds), *Environmental Change and Human Security: Recognizing and Acting on Hazard Impacts*, op. cit., p. 287.

do smanjenja saobraćaja i propasti industrije i tako doprineli da se tokom devedesetih godina značajno smanji zagađivanje životne sredine, odnosno uveća nivo ekološke bezbednosti. Doduše, nikada nije vođena stručna ili ozbiljnija javna rasprava o štetnim posledicama vojne intervencije NATO na tadašnju SRJ, niti je poznato da li je sprovedeno sistematsko istraživanje. Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije u odeljku o izazovima, rizicima i pretnjama navodi štetne efekte nekontrolisanog trošenja prirodnih resursa i ugrožavanja životne sredine. Među pretnjama koje bi se mogle svrstati u vidove ekološkog kriminala strateški dokument prepoznaje samo eksploataciju šuma i nekontrolisano odlaganje otpada, mada ih ne identifikuje kao područje delovanja grupa organizovanog kriminala.²⁹ Za razliku od tvorca strategije nacionalne bezbednosti, autori Nacionalne strategije za borbu protiv organizovanog kriminala procenjuju da u našoj zemlji nisu zastupljeni vidovi organizovanog kriminala usmereni na ugrožavanje životne sredine i ekološke dimenzije ljudske bezbednosti.³⁰ Ipak, na tragu tekućeg trenda porasta ekološkog kriminala u globalnim razmerama i slučajeva otkrivenih tokom poslednje dekade, osnovano je pretpostaviti da je globalizacija ilegalnih tržišta zahvatila i Srbiju kao postkomunističko društvo sa slabim državnim institucijama i geografskim položajem na delu Balkana na kojem se stiče više krijumčarskih kanala, koji povezuju ostale delove Evrope sa Bliskim istokom i ostatkom Azije. Čini se da biodiverzitet i mogućnost odlaganja opasnog otpada predstavljaju, dugoročno posmatrano, potencijalno najunosnije segmente delovanja transnacionalnog organizovanog kriminala u Srbiji.

Zaštićene biljne i životinjske vrste

Ilegalna trgovina zaštićenim vrstama obuhvata nabaku, transport i distribuciju biljaka i životinja zaštićenih međunarodnim konvencijama i nacionalnim zakonodavstvima, kao i njihovih delova i derivata.³¹ Ovaj vid organizovanog kriminala odvija se u rasponu od nabavke i dopremanja pojedinačnih primeraka zaštićene vrste za konkretne imućne naručioce do transfera čitavih tovara „robe“ od lokalnih dobavljača ka dilerima na svetskom tržištu. Pojedine grube procene godišnjeg globalnog profita kriminalaca na crnom tržištu divljih vrsta kreću se čak do iznosa od 20 milijardi američkih dolara.³²

²⁹ „Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije“, april 2009, www.mod.gov.rs/cir/dokumenta/strategije/usvojene/Strategija%20nacionalne%20bezbednosti%20Republike%20Srbije.pdf, str. 9.

³⁰ „Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala“, *Službeni glasnik RS*, br. 23/2009.

³¹ Liana Sun Wyler and Pervaze A. Sheikh, “International Illegal Trade in Wildlife: Threats and U.S. Policy”, 22 August 2008, Congressional Research Service Report for Congress, <http://fpc.state.gov/documents/organization/110403.pdf>, p. 1.

³² Vrednost je navedena prema statističkim podacima Međunarodnog muzeja divljih vrsta dostupnim na: <http://www.thewildlifemuseum.org/docs/BlackMarket.pdf>.

Bogatstvo nastanjenog biljnog i životinjskog sveta privlači ljubitelje prirode, ali i pojedince spremne da njene darove zloupotrebe radi sticanja lične koristi. Sa velikim brojem ekosistema u kojima su zastupljene brojne vrste flore, fungije i faune od međunarodnog značaja, teritorija Srbije pripada jednom od najznačajnijih centara raznolikosti živog sveta na evropskom kontinentu.³³ Na teritoriji naše zemlje prisutan je veoma bogat genofond divljih životinjskih vrsta i varijeteta.³⁴ Raznovrsnost faune uslovljena je geološkom starošću, geološko-morfološkim i klimatskim odlikama, a delom proističe iz funkcije pribežišta za preživljavanje brojnih vrsta koju su područja Balkanskog poluostrva i Panonske nizije imala u vreme trajanja tzv. ledenih doba. Pored toga, domaća fauna privlači kriminalce zato što je stepen njene brojnosti daleko viši nego u ostalim evropskim zemljama. Primera radi, ukupan broj sisara, ptica gnezdarica, gmizavaca i vodozemaca nastanjenih na domaćoj teritoriji čini oko 43 odsto ukupnog broja ovih grupa životinja u Evropi.³⁵

Uprkos odsustvu sistematizovanih statističkih podataka o otkrivenim i procesuiranim slučajevima, postoje jasne naznake da u našoj zemlji deluje ekološki kriminal sa transnacionalnom dimenzijom usmeren prvenstveno na nanošenje štete zaštićenim ptičjim vrstama. O tome svedoči pokretanje afere „Balkanske ptice” 2001. godine, kada je na italijansko-slovenačkoj granici otkrivena kontejnerska pošiljka sa 12 tona mrtvih ptica poreklom iz Srbije. Pored ovog, do sada najkrupnijeg zabeleženog slučaja ekološkog kriminala, carinski službenici redovno otkrivaju „sitnije” pokušaje šverca zaštićenih divljih životinjskih vrsta – samo tokom proteklih pola godine sprečeno je šest pokušaja krijumčarenja.³⁶ Za razliku od nacionalne strategije borbe protiv organizovanog kriminala, izveštaji o stanju životne sredine u Srbiji za 2006, 2007. i 2008. godinu prepoznaju nedozvoljenu trgovinu divljim vrstama kao jedan od činilaca koji deluju na gubitak biološkog i predeonog diverziteta.³⁷ Izveštaj za 2008. godinu prvi put daje podatke o korišćenju i prometu divlje flore i faune poreklom iz naše zemlje,

³³ Detaljnije videti u: „Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2006. godinu”, 2007, Agencija za zaštitu životne sredine Ministarstva zaštite životne sredine Republike Srbije, www.sepa.gov.rs/download/Izvestaj_o_stanju_zivotne_sredine_2006.pdf, str. 112–20.

³⁴ Ibid., str. 116.

³⁵ „Diverzitet ekosistema, flore i faune”, www.grida.no/enrin/htmls/yugo/serb/html/sflora/1sindex.htm.

³⁶ Podatak je sintetizovan na osnovu otkrivenih slučajeva prosleđenih inspekcijским organima Ministarstva za životnu sredinu i prostorno planiranje. Informacije su dostupne na: www.ekoplan.gov.rs/src/Kontrola-i-nadzor-29-p1-list.htm, 21/05/2010.

³⁷ Uporediti: „Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2006. godinu”, op. cit.; „Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2007. godinu”, 2008, Agencija za zaštitu životne sredine Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije, www.sepa.gov.rs/download/Izvestaj_2007_Web.pdf; „Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2008. godinu”, 2009, Agencija za zaštitu životne sredine Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije, www.sepa.gov.rs/download/Izvestaj_o_stanju_zivotne_sredine_u_Republici_Srbiji_za_2008_godinu.pdf.

uz napomenu da je porastao broj zahteva za odobrenje prometa.³⁸ Nalaz o stepenu očuvanosti biodiverziteta sadržan u Izveštaju o stanju životne sredine u Srbiji, koji je Vlada Republike Srbije usvojila juna 2001. godine pokazao je da preterano korišćenje lovne i ribolovne faune, uz odsustvo istovremenih mera na njihovom obnavljanju, predstavlja jedan od najštetnijih uticaja na raznolikosti živog sveta u našoj zemlji. Izveštaji o stanju životne sredine za 2006, 2007. i 2008. godinu takođe naglašavaju izlovljavanje i sakupljanje pojedinih vrsta kao jedan od osnovnih izvora pritisaka koji dovode do smanjenja genetičke, specijske i ekološke raznovrsnosti.³⁹

Odlaganje opasnog otpada

Prema dostupnim operativnim podacima nacionalnih vlasti članica Evropske unije za razdoblje posle 2004. godine, prevoz i odlaganje opasnog otpada – jalovine, biomedicinskog, hemijskog, elektronskog i metalnog otpada – postao je dominantan vid ekološkog kriminala.⁴⁰ Procesno posmatrano, kriminalne aktivnosti koje dovode do zagađenja (*pollution crime*) obuhvataju niz radnji – rukovanje, prevoz, trgovinu, posedovanje i odlaganje opasnog otpada ili bilo koje druge supstance koja je nacionalnim i međunarodnim normama označena kao zagađivač životne sredine.⁴¹ Rast ovog vida kriminalnog delovanja prouzrokovan je uvećanim troškovima zakonitog odlaganja rizičnog otpada i manjkom slobodnog prostora na postojećim registrovanim odlagalištima. Rezultati jedne analize sačinjene 2003. godine za prostor Evropske unije pokazuju da svake godine preostane oko 150 miliona tona visoko toksičnog otpada, od čega se samo 15 odsto reciklira ili odloži u skladu sa važećim propisima.⁴² Opravdano se nameće pitanje krajnje destinacije većeg dela otpada – od 85 odsto. Dokumentovanje upletenosti organizovanog kriminala u nezakonito odlaganje opasnog otpada seže više od dvadeset godina unazad, pretežno u razvijenim zemljama. Nalazi dveju studija Interpolove Radne grupe za kriminalne aktivnosti koje prouzrokuju zagađenje, objavljenih 2006. i 2009. godine, ukazuju na postojanje brojnih obaveštajnih ili sudski potvrđenih dokaza o umešanosti grupa organizovanog kriminala u uvoz i izvoz

³⁸ „Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2008. godinu”, op. cit., str. 77–8.

³⁹ Uporediti: „Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2006. godinu”, op. cit., str. 46; „Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2007. godinu”, op. cit., str. 80; „Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2008. godinu”, op. cit., str. 77–8.

⁴⁰ “2005 EU Organised Crime Report – Public version”, Europol, 25 October 2005, www.europol.europa.eu/publications/Annual_Reports/EuropolAnnual_Report2005.pdf, pp. 24–5.

⁴¹ “Pollution Crime”, Interpol, www.interpol.int/Public/EnvironmentalCrime/Pollution/Default.asp.

⁴² “Organised environmental crime in the EU Member States – Final Report”, 15 May 2003, Betreuungsgesellschaft für Umweltfragen, http://ec.europa.eu/environment/crime/pdf/organised_member_states.pdf, p. 682.

opasnih materijala, njihovo odlaganje, te ilegalan prevoz supstanci koje oštećuju ozonski omotač.⁴³ Radi približne slike o veličini profita navešćemo procenu vodeće italijanske ekološke nevladine organizacije *Legambiente* prema kojoj je Kamora u razdoblju od 1994. do 2004. zaradila 132 milijarde evra na kriminalnim aktivnostima ove vrste.⁴⁴

Ukoliko izuzmemo tradicionalno zagađenje životne sredine prouzrokovano neodgovarajućim upravljanjem opasnim otpadom – za šta su odgovorna domaća preduzeća iz oblasti energetike, prehrambene, farmaceutske, hemijske i industrije ambalaže – prema dostupnim informacijama nema dokaza da se domaći organizovani kriminal bavi ovom vrstom nezakonitih delatnosti. U Srbiji nema tretmana opasnog otpada, ne postoje specijalizovana skladišta i deponije, niti uslovi za njegovu termičku destrukciju, pa je izvoz ovih materija jedino što preostaje domaćim fabrikama. Budući da bi izgradnja postrojenja za skladištenje opasnog otpada, shodno propisanim ekološkim standardima, trebalo da počne 2011. godine, a cena izvoza opasnog otpada je, posebno u okolnostima opšte recesije, previsoka za većinu manjih preduzeća, održava se i dalje dugogodišnja praksa nebezbednog privremenog skladištenja u krugu fabrike ili odlaganja na komunalnim i divljim deponijama. Tokom poslednjih godinu dana mediji su izveštavali o više slučajeva otkrivanja buradi sa toksičnim materijama, nezakonito odloženih u prirodi ili pored manje prometnih lokalnih saobraćajnica.⁴⁵ Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2008. godinu naglašava da postojeću normativnu regulativu ne poštuju svi vlasnici otpada, a nedostaje jedinstven sistem informacione podrške o industriji koja stvara otpad i preduzećima koja prikupljaju, prerađuju, uvoze i izvoze otpad.⁴⁶

Činioci koji utiču na pojavu i delovanje transnacionalnog ekološkog kriminala u Srbiji

Potražnja za ilegalnim robama i uslugama

Iz teorijskih razmatranja i empirijskih podataka iz rada policije i pravosuđa opšte je poznato da u uslovima državne kontrole ili zabrane ponude neke robe ili usluge potražnja za tom robom ili uslugom ne prestaje da postoji, pa kriminalci nastoje da je kao „preduzetnici” zadovolje, ali na nezakonit način. „Ekološka” grana kriminalne industrije deluje u okvirima

⁴³ “Assessing the Links between Organised Crime and Pollution Crimes”, Interpol Pollution Crimes Working Group, June 2006, www.interpol.int/Public/EnvironmentalCrime/Pollution/organizedCrime.pdf, pp. 3-4; “Electronic Waste and Organized Crime: Assessing the Links”, Interpol Pollution Crimes Working Group, May 2009, www.interpol.int/Public/ICPO/FactSheets/Wastereport.pdf, pp. 36-8.

⁴⁴ Sophie Arie, “Toxic scandal in mozzarella country”, *The Guardian*, 14 October 2004, www.guardian.co.uk/world/2004/oct/14/italy.sophiearie, 06/04/2010.

⁴⁵ Videti slučajeve na: www.ekoplan.gov.rs/src/Kontrola-i-nadzor-29-p1-list.htm, 21/05/2010.

⁴⁶ „Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2008. godinu”, op. cit., str. 72.

višestranih mehanizama slobodne tržišne razmene koji obuhvataju složene interakcije proizvođača-nabavljača, prevoznika-krijumčara, distributera i krajnjih korisnika-kupaca.⁴⁷ Ovi tržišni mehanizmi i kriminalni poslovi formiraju se pod pritiskom potražnje za zaštićenim vrstama flore i faune. Prema procenama stručnjaka najveća potražnja postoji u SAD, Kini i razvijenim zemljama Evropske unije.⁴⁸ Posmatrano iz ugla ugrožavanja ekološke bezbednosti Srbije, na razvoj nezakonitih poslova transnacionalnog organizovanog kriminala podsticajno deluje velika potražnja na legalnom i „crnom” tržištu Evropske unije za pojedinim jestivim a retkim vrstama koje se mogu pronaći na teritoriji naše zemlje. Budući da visoka cena krajnjeg proizvoda u zemljama odredišta uslovljava visoku otkupnu cenu ilegalnim sakupljenjem ili lovom faune, moguće je ostvariti ogromnu zaradu. Zarada koju kriminalne grupe svake godine ostvare na krivolovu i krijumčarenju zakonom zaštićenih divljih ptičjih vrsta iz naše zemlje procenjuje se na više miliona evra.

Pored zadovoljenja potražnje za ilegalnim robama i uslugama, organizovani kriminal teži nelegalnom sticanju profita obavljanjem kvazi javnih funkcija, odnosno postaje surogat javne vlasti tamo gde legalne institucije države nisu sposobne da pružanjem javnih usluga zadovoljavaju potrebe preduzeća ili građana. Gomilanje opasnog otpada usled povećane industrijske proizvodnje u Srbiji, u okolnostima nepostojanja odgovarajućeg skladištenja, može pogodovati razvijanju organizovanog kriminala - na šta ukazuju ranije opisani primeri razvijenih zemalja. Takođe, na nastanak i razvoj ilegalnog tržišta opasnog otpada moglo bi da utiče pooštavanje ekoloških standarda u ovoj oblasti, kao deo procesa usklađivanja domaćih propisa sa pravnim nasleđem Evropske unije i međunarodnim konvencijama. Upravo se to desilo u članicama Evropske unije koje su imale propisane niže standarde od nadnacionalnih. Na primer, u Italiji su mafijaške organizacije sa juga zemlje spremno odgovorile na potrebu kompanija da izbegnu povećanje troškova uklanjanja otpada, ponudivši usluge svojih kompanija za prikupljanje, prevoz i odlaganje raznih vrsta otpada.⁴⁹ U ciklusu privrednog rasta koji će uslediti nakon globalne recesije, „potražnja” domaće industrije za oslobađanjem od opasnog otpada verovatno će porasti, a veća medijska pažnja i inspeksijska kontrola učiniće potpuno neprihvatljivom ideju da se sama preduzeća

⁴⁷ Gavin Hayman and Duncan Brack, “International Environmental Crime: The Nature and Control of Environmental Black Markets”, Royal Institute of International Affairs, 2002, http://ec.europa.eu/environment/docum/pdf/02544_environmental_crime_workshop.pdf, p. 6.

⁴⁸ Katalin Kecse-Nagy, Dorottya Papp, Caroline Raymakers, Attila Steiner and Stephanie Theile (eds), “Proceedings of the International Expert Workshop on the Enforcement of Wildlife Trade Controls in Central Eastern Europe”, 3-4 June 2004, Budapest, TRAFFIC Europe, www.traffic.org/general-reports/traffic_pub_trade7.pdf, p. 3.

⁴⁹ Opširnije u: Monica Massari, “Ecomafias and Waste Entrepreneurs in the Italian Market”, the paper presented at the 6th Cross-border Crime Colloquium, 3-4 September 2004, Berlin, www.sprinxdata.com/CCC/pdf/CCC-2004-Massari.pdf, p. 2.

neposredno bave ilegalnim skladištenjem. Postojanje kritičnog nivoa volje i slabe korporativne etike utiće na rukovodstvo industrijskog preduzeća da proizveden opasan otpad ukloni po nižoj ceni, a tako stvorena „potražnja” onda bi mogla da motiviše pojedince sklone brzoi i lakoj zaradi.

Dva navedena oblika ekološkog kriminala koji najviše prete bezbednosti životne sredine Srbije potvrđuju valjanost definicija organizovanog kriminala koje kao njegovo suštinsko obeležje naglašavaju sistematsko izvršavanje krivičnih dela radi sticanja ogromnih prihoda.⁵⁰ Prema zavisnosti od kretanja ponude i potražnje na ilegalnim tržištima i logici koju slede u nameri da maksimalizuju profit, kolektiviteti organizovanog kriminala podsećaju na preduzeća. Osnovna razlika je što kriminalci ne poštuju propise i spremni su da upotrebe širok raspon nedozvoljenih sredstava kako bi zaštitili nesmetano odvijanje procesa reprodukcije uloženog „kapitala”. Utoliko je tačna tvrdnja da organizovani kriminal predstavlja „nastavak poslovanja kriminalnim sredstvima”.⁵¹

Smer u kojem teče krijumčarenje nezakonitih tovara jeste jedno od strukturnih obeležja transnacionalnog ekološkog kriminala i predstavlja potencijalnu pretnju ekološkoj dimenziji ljudske bezbednosti u Srbiji. Nedozvoljena trgovina zaštićenim biljnim i životinjskim vrstama i ilegalan prevoz i odlaganje opasnog otpada odvijaju se u smeru od industrijski razvijenih društava sa strogim propisima u ovoj oblasti ka manje razvijenim ili siromašnim zemljama, poput Srbije, koje često hronično pate od manjka kvalitetno normiranih ekoloških standarda, nedovoljne izgrađenosti javnih institucija, administrativnog deficita i visokog nivoa prisustva korupcije u javnim službama zaduženim za kontrolu uvoza robe i očuvanje životne sredine.

Upravljanje kriminalnim operacijama

Odsustvo čvrste strukturisane organizacije kod ekološkog kriminala pogrešno može da navede na zaključak da je pretnja po bezbednost životne sredine manja nego kada bi delovala jedna hijerarhijski uređena kriminalna grupa. Potencijalna opasnost malih kriminalnih grupa da ugroze opstanak zaštićene faune potiče od težnje za ostvarivanjem što veće zarade, usled koje nastaje takmičenje ko će više primeraka određene vrste uloviti ili sakupiti.⁵² Umerena eksploatacija divljih životinjskih vrsta najčešće je zastupljena u slučajevima postojanja monopola jedne kriminalne grupe,

⁵⁰ O definicijama organizovanog kriminala više videti u: Klaus von Lampe, „Critical Review of Conceptual Approaches”, Assessing Organised Crime Research Project, Freie Universität Berlin, 2004, www.assessingorganisedcrime.net/publications/AOC-DLV04-vR1.pdf, p. 13.

⁵¹ Phil Williams, „Cooperation Among Criminal Organizations”, in: Monica Serrano and Mats Berdal (eds), *Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual?*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2002, p. 68.

⁵² Gavin Hayman and Duncan Brack, „International Environmental Crime: The Nature and Control of Environmental Black Markets”, op. cit., p. 7.

tipa mafije, i proizvod je planskog pristupa razvijanju „poslova”. Protivzakonito iskorišćavanje živog sveta, bez obzira na karakter unutrašnje organizacije kriminalnih grupa, ne može da opstane ukoliko nisu uspostavljene stabilne veze sa kriminalnim grupama iz inostranstva. Međunarodni lanac dobro organizovanog ekološkog kriminala obuhvata više nacionalnih mreža naručioca, prevoznika, ilegalnih trgovaca i lovaca-sakupljača. Tipični akteri ilegalne trgovine divljim vrstama jesu: 1) neposredni izvršioci, odnosno lokalni lovci ili stanovnici lokalne zajednice u čijoj blizini žive zaštićene vrste; 2) stručnjaci za divlje vrste, najčešće iz zemlje porekla divljih vrsta koje su na meti kradljivaca; 3) kriminalni entitet (kriminalci, teroristi, pobunjenici) koji otkupljuje ilegalnu robu od lokalnih nabavljača, prevozi je i dalje preprodaje ili krijumčari; 4) preduzeće čija se legalnost koristi za maskiranje krijumčarenja ili falsifikovanja dokumentacije; 5) korumpirani javni službenici koji omogućavaju prekogranični promet ilegalne robe; i 6) kupci-kolekcionari voljni da plate za nezakonito stečenu robu. Na primer, glavno ilegalno tržište puževa je u zapadnoevropskim zemljama, u susednoj Bosni i Hercegovini postoje fabrike za njihovu preradu, dok se prikupljanje obavlja u Srbiji.

Slično ilegalnoj trgovini zaštićenim vrstama, kriminalni posao prevoza i ilegalnog odlaganja opasnih materija može biti organizovan u saradnji sa inostranim kriminalnim organizacijama radi odlaganja na teritoriji Srbije otpada iz razvijenih zemalja. Glavni akteri ove vrste ekološkog kriminala mogu, po modelu labavih mreža, da koordinišu kriminalne radnje angažovanjem registrovanih drumskih prevoznika koji zakonito posluju, a samo se povremeno uključuju u kriminalne projekte. Kriminalci mogu zakonito posedovati firme za reciklažu otpada, ali odlagati opasan otpad protivno propisima tako što ga lažnom dokumentacijom predstave kao običan komunalni otpad. Ne treba smetnuti sa uma da kriminalne mreže ne bi bilo bez spremnosti fabrika da, kao legalna pravna lica, posredstvom rukovodilaca – uglednih osoba visokog društvenog položaja bez kriminalnog dosijea, ulaze u nezakonite transakcije kako bi smanjile troškove poslovanja i pretekle konkurentna preduzeća. Analiza delovanja italijanskih ekokriminalaca otkriva da je njihova organizaciona struktura često veoma jednostavna, sa najviše tri ili četiri osobe koje se potom umrežavaju sa pojedincima specijalizovanim kriminalcima, legalnim firmama različitih delatnosti i korumpiranim javnim službenicima zaduženim za nadzor primene ekoloških standarda i kontrolu izvoza i uvoza.⁵³ Opisan model delovanja u spoju sa velikim profitom, malim početnim ulaganjem kapitala u kriminalni poduhvat i malom verovatnoćom zatvorskih sankcija, čini se da idealno odgovara psihološkom i „preduzetničkom” profilu domaćih kriminalaca, koji vole brzu, laku i veliku zaradu bez mnogo truda i deobe plena na mnogo delova.

⁵³ Monica Massari, “Ecomafias and Waste Entrepreneurs in the Italian Market”, op. cit., pp. 4-5.

Logistički posmatrano, čini se da za organizovano bavljenje prevozom i nezakonitim odlaganjem opasnog otpada u našoj zemlji nisu potrebna velika ulaganja. Neophodno je pronaći ambalažu, organizovati utovar, prevoz i istovar, te pronaći skrovito mesto gde se neopaženo može ostaviti toksičan materijal. Depopulacija seoskih područja sa brojnim napuštenim domaćinstvima ide na ruku kriminalcima, jer je mala verovatnoća da će u kratkom vremenu neko primetiti štetno dejstvo na ljudima. Navedeni činilac bi mogao posebno da bude značajan za nesmetano odlaganje opasnih materija prokrijumčarenih iz inostranstva. Imajući u vidu višegodišnju uspešnu saradnju italijanskih i crnogorskih grupa organizovanog kriminala, te saradnju potonjih sa kriminalnim miljeom Srbije, nije nemoguće da se postojećim krijumčarskim kanalima počne tajno prevoziti opasan otpad kao nova unosna „roba“.

Efikasnost otkrivanja ekološkog kriminala

Kriminalno delovanje u oblasti životne sredine olakšava zanemarljiva mogućnost otkrivanja ove vrste krivičnih dela koja proističe iz više razloga. Za razliku od vidova tzv. klasičnog kriminala gde su na meti počinitelaca građani ili njihova imovina, u slučajevima ekološkog kriminala nema eventualnih svedoka niti žrtava koji bi mogli da pomognu u pronalaženju izvršilaca. Prikupljanje i ulov zaštićenih vrsta odvijaju se u prirodi, često daleko od naselja ili van vidokruga članova lokalne zajednice. Zbog toga su do sada registrovani slučajevi ovog vida ekološkog kriminala zapravo bili otkriveni tek u fazi transporta, odnosno pri pokušaju da se ulov tajno preko granice iznese iz Srbije. Takođe, tajna odlagališta opasnog otpada mogu biti smeštena u zabačenim geografskim oblastima, pa je time verovatnoća efikasnog nadzora i otkrivanja nezakonite radnje mala. To znači da se organizovani kriminal ove vrste može odvijati godinama neopaženo, odnosno nesmetano, sve dok nivo zagađenja ne postane tehnički merljiv ili se pojave fizičke posledice po ekosistem i ljude.

Uspešno vođenje kriminalnih poslova zahteva podmićivanje osoba iz privatnog sektora koje su spremne da stručno znanje i veštine koriste protivno zakonima i pravilima profesionalnog kodeksa, kako bi zauzvat olakšale sticanje kriminalnih profita.⁵⁴ Na primer, korumpirani vlasnici, rukovodioci ili osoblje špediterskih ili preduzeća za reciklažu mogu da pribave neophodnu dokumentaciju kako bi lažno prikazali sadržaj opasnog tovara i omogućili nesmetano kretanje i skladištenje. Za to je nužna „saradnja“ laboratorija koje treba da na osnovu navodno sprovedene hemijske analize sastava odgovarajućim propisanim dokumentom potvrde da je reč o otpadu koji nije opasan. Zbog opšteprihvaćenog ekološkog

⁵⁴ Opširnije o tzv. kriminalu belog okovratnika u: Cathelijne van der Schoot, “‘Red flags’ and the measures presented in the national reports”, in: Henk van de Bunt and Cathelijne van der Schoot (eds), *Prevention of Organised Crime*, Boom Juridische uitgevers, Justitie and Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatiecentrum, 2003, www.minjust.nl:8080/b_organ/wodc/publications/ob215_all.pdf, p. 28.

načela da otpad valja preraditi u sekundarnu sirovinu kada je god to moguće, u pojedinim razvijenim zemljama otkriveni su slučajevi nezakonite reciklaže opasnog otpada u visoko toksične materijale koji su potom prodavani u vidu goriva za sisteme grejanja, korišćeni za gradnju kuća i asfaltiranje ulica ili za đubrenje zemljišta.⁵⁵ U slučaju ilegalne trgovine zaštićenim divljim vrstama za uspeh kriminalnog biznisa neophodno je koruptivno angažovanje biologa odgovarajuće specijalnosti koji će dati potrebne ekspertize o ulovu, kao i zloupotreba registrovanih preduzeća koja se legalno bave trgovinom flore i faune radi krivotvorenja izvozne dokumentacije.

Problem u praćenju i sprečavanju ekološkog kriminala mogla bi da predstavlja eventualna spremnost nadležnih javnih službenika da uz pozamašnu novčanu nadoknadu poverena javna ovlašćenja i pravo diskrecionog odlučivanja stave u službu kriminalaca. Reč je o činovnicima i rukovodiocima delova javne uprave u rasponu od lovočuvarske do carinske službe. Navedeni scenario nije hipotetički jer se odigrao u više uređenih društava sa niskom stopom prisustva korupcije. U domaćim okolnostima visoke koruptivne responzivnosti činovnika, manjka integriteta javne službe, slabog krivičnog progona uslovljenog politizacijom javne uprave i blage kaznene politike, opisana situacija bi bila pre verovatna nego hipotetička.

Korupcija može da bude jedna od prepreka efikasnom nadzoru nad zaštićenim vrstama, ali se kao značajno ograničenje pojavljuju nedovoljna tehnička opremljenost inspeksijskih i lovočuvarskih službi, manjak ljudstva i prostorna zastupljenost vrste koja se štiti. Nadzor živog sveta u reci ili jezeru jednostavnije je sprovesti pošto se radi o prostoru jasno definisanom fizičkom granicom vode i kopna. Problem se javlja kada treba zaštititi vrste široko rasprostranjene duž kopnenog dela teritorije, jer su zbog pristupačnosti u većoj meri izložene kriminalcima. O tome svedoči praksa masovnog sakupljanja puževa prisutna poslednjih nekoliko godina u Vojvodini. Iako je shodno važećim propisima sakupljanje dozvoljeno samo u letnjim mesecima (u junu, julu i avgustu), puževi su na meti građana i u vreme lovostaja čime je njihov opstanak u prirodi ugrožen. Uprkos uspešnim akcijama nadležnih državnih organa usmerenih na zatvaranje ilegalnih otkupnih stanica posmatrano na duži rok nije moguće suzbiti ilegalnu trgovinu puževima. Ograničenje se ogleda u činjenici da samo dva pokrajinska inspektora sprovode kontrolu poštovanja propisa u oblasti zaštite životne sredine i održivog razvoja na čitavoj teritoriji Vojvodine. Nezakonito sakupljanje puževa ukazuje na još jednu specifičnost koja otežava otkrivanje počilaca krivičnih dela protiv životne sredine. Rasprostranjenost puževa omogućuje pojedinačno sakupljanje ili rad u malim labavo povezanim grupama i može se istovremeno odvijati na velikom broju mesta raspoređenih po čitavoj teritoriji Srbije.

⁵⁵ "Assessing the Links between Organised Crime and Pollution Crimes", op. cit., p. 6.

Efikasnost kontrolne politike

U većini razvijenih zemalja još uvek su predviđene male zatvorske ili samo prekršajne kazne, pa je čest slučaj da izvršioci troškove odbrane na sudu i iznos kazne uračunaju u „budžet“ predviđen za izvršenje krivičnih dela. Kriminalne grupe koje su se specijalizovale za nezakonitu eksploataciju zaštićenih vrsta i prevoz i odlaganje opasnog otpada unapred računaju na plaćanje simboličnih novčanih kazni u slučaju da ih inspekcija ili čuvarske službe uhvate u prekršaju. Na taj način prekršajne kazne postaju svojevrsni troškovi poslovanja i nadoknađuju se uključivanjem u strukturu otkupne cene.

Uprkos tome što ne poznaje ekološki kriminal kao vid organizovanog kriminala sa značajnim stepenom opasnosti po javni interes i ljudsku bezbednost, domaće krivično zakonodavstvo sadrži dovoljan broj kaznenih odredbi za njegov valjan progon. U Krivični zakon Republike Srbije usvojen 2005. godine ugrađene su posebne odredbe kojima su sankcionisani pustošenje šuma (član 274), šumska krađa (član 275), nezakonit lov (član 276) i nezakonit ribolov (član 277).⁵⁶ Za teže oblike navedenih krivičnih dela, koji bi mogli da budu pokazatelj delovanja organizovanog kriminala u ovoj oblasti, predviđen je raspon zatvorskih kazni od tri meseca do tri godine. Članom 265 Krivičnog zakona posebno su sankcionisani protivpravan izvoz ili iznošenje u inostranstvo prirodne retkosti ili posebno zaštićene biljke ili životinje, a predviđen je jednak raspon zatvorskih kazni – od tri meseca do tri godine. Čini se ipak da je zakonodavac mogao da propiše višu gornju granicu zatvorske kazne za ilegalnu trgovinu zaštićenim vrstama, na primer pet godina, i da istovremeno podigne donji prag sa tri meseca na jednu godinu. Zakonski osnov za suzbijanje ekološkog kriminala pruža i Uredba o zaštiti prirodnih retkosti usvojena 1993. godine.⁵⁷ Mada predviđa prekršajne kazne, Uredba jasno zabranjuje hvatanje, zarobljavanje, ubijanje, pribavljanje, prerađivanje i nuđenje za prodaju zaštićenih vrsta životinja.

Kaznenim odredbama Zakona o upravljanju otpadom najviša predviđena novčana sankcija za pravna lica jeste u vrednosti od tri miliona dinara (oko 30 000 evra), dok se pojedinci mogu maksimalno kazniti sa 500 000 dinara (oko 5 000 evra), odnosno 30 dana zatvora.⁵⁸ U odnosu prema dobiti koja se na godišnjem nivou može meriti desetinama ili stotinama miliona evra, predviđene kazne zaista deluju kao usputni poslovni trošak. Krivičnim zakonikom je za protivpravno unošenje radioaktivnih ili drugih opasnih materija ili otpada, i njihov prevoz, preradu, odlaganje, sakupljanje ili skladištenje predviđena zatvorska kazna u rasponu od šest meseci do pet godina (uz novčanu kaznu), odnosno za organizatora od tri do deset godina (uz novčanu kaznu).⁵⁹ Maksimalne zaprećene kazne deluju strogo u

⁵⁶ „Krivični zakon Republike Srbije”, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005 i ispravka br. 72/2009.

⁵⁷ „Uredba o zaštiti prirodnih retkosti”, *Službeni glasnik RS*, br. 50/93, br. 93/93.

⁵⁸ „Zakon o upravljanju otpadom”, članovi 88 i 90, *Službeni glasnik RS*, br. 36/2009.

⁵⁹ „Krivični zakonik”, član 266, op. cit.

poređenju sa drugim evropskim zemljama. Ipak, budući da je u domaćem sudstvu tradicionalno prisutna praksa izricanja blagih kazni čak i za prvostepena ubistva, u spoju sa veoma elastičnom primenom mogućnosti ublažavanja kazne, malo je verovatno da će biti izricane sankcije bliže gornjoj granici.⁶⁰

(Ne)Efikasnost represivne politike usmerene na ekološki kriminal u Srbiji povoljno utiče na postojanje pravnih praznina ili loših rešenja sadržanih u zakonima i propisima kojima je uređena zaštita životne sredine. Prema jednoj od loše osmišljenih odredbi ekološki inspektor nema zakonsko ovlašćenje da, na primer, zapleni puževe koje zatekne kod krivolovaca ukoliko utvrdi da je došlo do povrede propisa. Ekološki inspektor dužan je da u tom slučaju obavesti nadležnog tržišnog inspektora koji potom izlazi na uviđaj i oduzima ilegalno stečen ulov. U međuvremenu, moguće je različitim manipulacijama sakriti deo ulova.

Ma koliko da su valjano napisani, zakoni koji se ne primenjuju u praksi teško da mogu da dovedu do rezultata. Mogući uzrok odsustva sprovođenja propisa u oblasti očuvanja životne sredine je nizak nivo svesti policajaca i nosilaca pravosudnih funkcija o stvarnoj društvenoj opasnosti ekološkog kriminala po ljudsku bezbednost, kao i uopšte o postojanju transnacionalne dimenzije ove profitabilne grane kriminalne industrije. Solidna tehničko-tehnološka opremljenost, poznavanje ekološke problematike i angažovanje stručnjaka u postupku veštačenja neophodni su preduslovi za efikasno sprovođenje istrage i procesuiranje ove vrste krivičnih dela. Ukoliko navedene preduslove nije moguće obezbediti mala je verovatnoća da će u toku istražnih radnji biti prikupljeni sudski validni dokazi. Na planu jačanja institucionalnog okvira za efikasno suzbijanje ekološkog kriminala jedno jeftinijih rešenja za prenapregnuti recesioni budžet bilo bi uspostavljanje zajedničkih timova sastavljenih od specijalistički obrazovanih policijskih inspektora, tužilaca, naučnika, forenzičara, te službenika resornog ministarstva i relevantnih javnih preduzeća i agencija.

Izostanak odgovarajuće reakcije nadležnih organa kada postoje brojni dokazi i podnete krivične prijave može da ukaže na pristrasnost u primeni krivično-procesnih normi. Pristrasnost u odlučivanju može biti naznaka prisustva korupcije u radu javne uprave i sudstva. Zabrinjavajuća činjenica koja ukazuje na odsustvo krivičnog progona učesnika afere „Balkanske ptice“ rađa osnovanu sumnju javnosti u pristrasnost rada policije i pravosudnih organa u tretiranju slučajeva nezakonitog iskorišćavanja zaštićenih životinjskih vrsta. Sumnju je svojevremeno dodatno pojačala tvrdnja predstavnika Društva za zaštitu divljih ptica Jugoslavije da je u stotinak slučajeva prijavljivanja ekoloških kriminalnih dela, potkrepljenih relevantnim dokazima i svedočenjima, usledilo odbacivanje krivičnih

⁶⁰ Upporediti prekršajne i krivične sankcije u: "Study on environmental crime in the 27 Member States", 5 April 2007, http://ec.europa.eu/environment/legal/crime/pdf/crime_annex3.pdf.

prijava od strane tužilaštva kao neosnovanih ili odugovlačenje krivično-procesnih radnji.

Jedina do sada pravosnažna presuda za ovu vrstu organizovanog kriminala izrečena je juna 2009. godine u Opštinskom sudu u Šidu dvojici državljana Italije. Markoni Alfredo i Politi Paolo osuđeni su zbog krijumčarenja zaštićenih vrsta ptica na kaznu zatvora u trajanju od po šest meseci, uslovno na dve godine, a utvrđena im je i novčana kazna od po 400 000 dinara (oko 4 000 evra).⁶¹ Italijanski državljani su u putničkom automobilu decembra 2007. godine pokušali da iz Srbije iznesu 56 jedinki mrtvih ptica, koje su zaštićene kao prirodne retkosti pod prvim stepenom zaštite. Preostaje nada da će nakon sprovedene reforme pravosuđa tužioc i sudije imati jasniju predstavu o ozbiljnosti i visokom stepenu organizovanosti krivičnih dela protiv životne sredine.

Nivo ekološke svesti

Tradicionalno nizak nivo ekološke svesti u našem društvu svakako predstavlja činilac koji posredno olakšava delovanje transnacionalnog organizovanog kriminala u oblasti životne sredine. Prevlast homocentričnog stava posledica je ubrzane industrijalizacije u razdoblju posle Drugog svetskog rata, ideološki utemeljene u doktrini razvoja socijalističkog društva. Privredni napredak i ostvarenje komunističkog koncepta društva blagostanja mereni su isključivo stepenom razvoja tzv. teške industrije i ekstenzivnim korišćenjem prirodnih resursa. Kako zvanična ideologija usled mesijanskog karaktera nije dopuštala mogućnost postojanja „greške u sistemu“, poput značajnog nivoa zagađenosti životne sredine, briga o očuvanju ekološke ravnoteže teško da je mogla da postane prioritet javne politike. Slabo interesovanje građana za pitanja zaštite životne sredine dodatno je opalo u godinama urušavanja starog i izgradnje novog poretka, kada su građani pod teretom ekonomske i socijalne krize bili zaokupljeni obezbeđenjem elementarne egzistencije. Usled niskog životnog standarda najveći broj građana je i dalje usmeren na svakodnevno preživljavanje, pa ne čudi što i organizacije građanskog društva koje zastupaju pitanje zaštite životne sredine poseduju ograničen demokratski kapacitet. Malobrojno članstvo i oskudni finansijski resursi u spoju sa malom sposobnošću pokretanja javnih kampanja i vršenja pritiska na državne institucije, imaju za posledicu mali značaj ekoloških nevladinih organizacija kao društvenih aktera u procesu osmišljavanja i nadzora sprovođenja javne politike u oblasti zaštite životne sredine. Njihovi prioriteti su određenoj meri definisani prioritetima inostranih donatora, a često ekološke organizacije podležu međusobnom rivalstvu kako bi se izborile na konkursima za strane ili vladine donacije. Utoliko građansko društvo u Srbiji još uvek ne može da igra značajnu ulogu u nekoj budućoj nacionalnoj politici sprečavanja delovanja ekološkog organizovanog kriminala.

⁶¹ „Presuda za krivično delo krijumčarenja zaštićenih vrsta ptica“, arhiva vesti Lige za ornitološku akciju Srbije, www.ptica.org/novosti/arhiva.htm, 09/05/2010.

Na drugoj strani, za vladajuću elitu problem ugrožavanja bezbednosti životne sredine ima isključivo instrumentalnu vrednost, odnosno postoji samo u kontekstu procesa ispunjavanja standarda neophodnih za buduće članstvo u Evropskoj uniji. Jednako važan činilac mogućeg nastanka i razvoja kriminalnog biznisa vezanog za zaštićene vrste flore i faune i opasan otpad jeste nedovoljno razvijena ekološka svest javnih službenika kojima je u nadležnosti da se neposredno ili posredno staraju o ljudskoj bezbednosti – pripadnika policije, nosilaca pravosudnih funkcija, službenika zaduženih za zaštitu prirode, inspekcijских službi i šire javnosti. Utoliko se kao prepreka može pojaviti odsustvo volje da se uloži veći napor u otkrivanje, prijavljivanje i krivični progon ove vrste dela organizovanog kriminala, te da se dosledno štite ekološki propisi. Objektivna slabost jeste manjak specijalizovanog znanja i kadra u policiji i pravosudnim organima u pogledu krivičnih dela iz oblasti životne sredine, koji će u narednom periodu premošćen dodatnom obukom koju sada sprovode resorna ministarstva.

Zaključak

Složene promene u funkcionisanju ekosistema prouzrokovane transnacionalnim ekološkim kriminalom predstavljaju novu pretnju ljudskoj bezbednosti, prevashodno u siromašnim i tranzicionim društvima gde je ekološka svest slabo razvijena ili uopšte ne postoji. Budući da je zbog dugotrajnosti ovih promena i globalne uzajamne povezanosti pojedinačnih ekosistema krajnji ishod neizvestan, nije moguće egzaktno i pouzdano proceniti stepen bezbednosne pretnje proistekle iz degradacije životne sredine.⁶² Ono što je sigurno jeste da problem ekološkog kriminala jasno otkriva čvrstu povezanost između bezbednosti pojedinaca i društvenih zajednica i bezbednosti i održivosti ekosistema i biljnih i životinjskih vrsta. Stoga ovaj vid transnacionalnog kriminalnog delovanja jeste i pitanje o tome da li je savremena država u dovoljnoj meri sposobna da efikasno odgovori na nove, manje vidljive bezbednosne izazove i zaštititi buduća pokoljenja.

Transnacionalni organizovani kriminal jeste tek jednu dekadu unazad prioritet javnih politika i međunarodnih inicijativa u oblasti bezbednosti, ali nisu sva područja delovanja međunarodnih kriminalnih mreža prepoznata kao ozbiljne pretnje ljudskoj bezbednosti. Selektivnost u međunarodnom tretiranju pojedinih pojava oblika transnacionalnog kriminala izraz je političke odluke, zasnovane na procenama objektivnosti konkretne pretnje po prevashodno privredne interese ili prema kriterijumu vidljivosti. Tako se, na primer, veća pažnja poklanja saradnji na planu suzbijanja i sprečavanja trgovine narkoticima ili kriminalnog delovanja koje može da destabilizuje globalne tržišne mehanizme, protok finansijskog kapitala ili

⁶² Opširnije u: Richard A. Matthew, Jon Barnett, Bryan McDonald, and Karen L. O'Brien (eds), *Global Environmental Change and Human Security*, MIT Press, Cambridge (MA) and London, 2010.

važne saobraćajne komunikacije, nego ekološkog kriminala pošto on ne proizvodi kratkoročne i vidljive posledice po ljudsku bezbednost.⁶³

Transnacionalni kriminal usmeren na eksploataciju prirodnih retkosti i na zagađivanje životne sredine nepropisnim odlaganjem opasnog otpada, čini se da bi kao realna dugoročna pretnja ljudskoj bezbednosti trebalo da postane javno pitanje prvenstveno u okviru politike borbe protiv organizovanog kriminala u Srbiji. Analiza činilaca koji utiču na pojavu i delovanje transnacionalnog ekološkog kriminala pokazala je da u našoj zemlji postoje relativno pogodni uslovi za razvoj ove grane kriminalne industrije. Značajna potražnja u bogatim evropskim društvima za ilegalnim robama u vidu zaštićenih divljih ptičjih vrsta i ilegalnim uslugama prevoza i odlaganja opasnog otpada, u spoju sa visokim profitima i malim rizikom od otkrivanja i krivičnog progona, podsticajno deluju na kriminalce da se bave i ovom vrstom nezakonitih poslova. Složeno upravljanje kriminalnim operacijama zasnovano na dobroj logistici prekograničnih kriminalnih mreža, unajmljivanju potrebnih specijalizovanih ekspertiza i zloupotrebi legalnog biznisa, kao i velikoj koruptivnoj sposobnosti, smanjuje efikasnost policije u otkrivanju i pravosuđa u dokazivanju dela ekološkog kriminala. Utoliko su više izraženi ograničeni efekti represivne politike, što smanjuje „troškove“ kriminalnog poslovanja u ovom području delovanja organizovanog kriminala i dodatno ohrabruje pojedince da čine krivična dela protiv životne sredine. Za razliku od klasičnog kriminala gde postoje konkretne žrtve sa imenom i prezimenom, prirodna dobra se usled niskog nivoa ekološke svesti prisutnog u našem društvu stavljaju van okvira moralnih dilema, pa kriminalci imaju još jaču motivaciju da prisvoje nešto što naizgled nije ničije. Nizak nivo ekološke svesti među javnim službenicima neposredno ili posredno zaduženim da štite životnu sredinu dodatno umanjuje mogućnost objektivne procene stvarne ugroženosti prirodnog okruženja i otvara slobodan prostor za nesmetano delovanje organizovanog kriminala.

Ukoliko bi se i dalje nesmetano nastavila, ilegalna trgovina zaštićenim divljim vrstama flore, fungije i faune neposredno, ili posredno u spoju sa nestankom staništa, mogla bi da dovede do drastičnog opadanja brojnosti ugroženih živih vrsta, a na duži rok i do njihovog izumiranja u Srbiji. Nema valjanih dokaza da u našoj zemlji organizovani kriminal prevozi i odlaže opasan otpad, ali imajući u vidu sve navedene činioce i njihovo međudejstvo može se očekivati pojava ovog vida ekološkog kriminala. Zbog toga bi policija i tužilaštvo trebalo da iz predostrožnosti buduće otkrivene slučajeve nezakonitog odlaganja opasnog otpada sagledavaju ne kao izolovane incidente, već kao deo aktivnosti neke kriminalne mreže. Za razliku od ilegalne trgovine divljim ptičjim vrstama, delovanje organizovanog kriminala koje bi dovelo do zagađenja životne sredine

⁶³ Mark Findlay, "Governing Through Globalised Crime", in: Eric Wilson and Tim Lindsey (eds), *Government of the Shadows: Parapolitics and Criminal Sovereignty*, Pluto Press, London and New York, 2009, p. 82.

opasnim otpadom predstavljalo bi jasnu pretnju ekološkoj dimenziji ljudske bezbednosti u Srbiji. Zagađenje tla, voda, podzemnih voda i vazduha toksičnim materijalima proizvodi štetne posledice po zdravlje ljudi, a posredno značajno remeti funkcionisanje lokalnog ekosistema. Na taj način se podrivaju ekonomske aktivnosti i snižavaju cene nepokretnosti u zagađenim geografskim područjima, čime se dugoročno smanjuje opšti kvalitet života u lokalnoj zajednici. Praksa nezakonitog odlaganja opasnog otpada stvara visoke troškove zdravstvene zaštite (posebno kod lečenja raka), sanacije zemljišta i voda – što sve ide na teret poreskih obveznika.

Svaka degradacija životne sredine, ma koliko se po trenutnom obimu ili dometu činila beznačajnom, predstavlja na duži rok realnu pretnju opstanku ljudi i drugih oblika života na planeti, jer ne postoje pouzdana saznanja o eventualnim načinima vraćanja prirode u ravnotežu. Iako se analizirana krivična dela protiv životne sredine često odigravaju van naseljenih mesta, njihovo uporno ponavljanje i širenje imalo bi dugoročne posledice u vidu trajnog poremećaja lokalnog ekosistema koji potencijalno može naškoditi životu, zdravlju ili blagostanju ljudi.

Bibliografija

1. Baldwin, David A., "The concept of security", *Review of International Studies*, Vol. 23, 1997.
2. Booth, Ken, *Theory of World Security*, Cambridge University Press, Cambridge and New York, 2007.
3. Castle, Allan, "Transnational Organized Crime and International Security", *Working Paper*, No. 19, Institute of International Relations, University of British Columbia, November 1997, www.iir.ubc.ca/pdffiles/webwp19.pdf.
4. Clifford, Mary, *Environmental Crime: Enforcement, Policy, and Social Responsibility*, Aspen Publishers, Gaithersburg, 1998.
5. Cribb, Robert, "Introduction: Parapolitics, Shadow Governance and Criminal Sovereignty", in: Eric Wilson and Tim Lindsey (ed.), *Government of the Shadows: Parapolitics and Criminal Sovereignty*, Pluto Press, London and New York, 2009.
6. Debiel, Tobias, "Mainstreaming Human Security?: Concepts and Implications for Development Assistance", presentation at the Conference "Human Security and Development Assistance", 28 April 2005, Berlin, Japanese German Center, http://inef.uni-due.de/page/documents/TD_JDZB-03.pdf.
7. "Electronic Waste and Organized Crime: Assessing the Links", Interpol Pollution Crimes Working Group, May 2009, www.interpol.int/Public/ICPO/FactSheets/Wastereport.pdf.
8. Findlay, Mark, "Governing Through Globalised Crime", in: Wilson, Eric, and Lindsey, Tim (eds), *Government of the Shadows: Parapolitics and Criminal Sovereignty*, Pluto Press, London and New York, 2009.
9. Hayman, Gavin, and Brack, Duncan, "International Environmental Crime: The Nature and Control of Environmental Black Markets", Royal Institute of International Affairs, 2002, http://ec.europa.eu/environment/docum/pdf/02544_environmental_crime_workshop.pdf.

10. Holst, Arthur, "Environmental Crime: The Illegal Storage and Disposal of Hazardous and Toxic Waste", in: Shanty, Frank G. (ed.), *Organized Crime: From Trafficking to Terrorism*, Volume One, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2008.
11. "Human Development Report 1994", UNDP, 1994, http://hdr.undp.org/en/media/hdr_1994_en.pdf.
12. „Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2006. godinu“, 2007, Agencija za zaštitu životne sredine Ministarstva zaštite životne sredine Republike Srbije, www.sepa.gov.rs/download/Izvestaj_o_stanju_zivotne_sredine_2006.pdf.
13. „Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2007. godinu“, 2008, Agencija za zaštitu životne sredine Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije, www.sepa.gov.rs/download/Izvestaj_2007_Web.pdf.
14. „Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2008. godinu“, 2009, Agencija za zaštitu životne sredine Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije, www.sepa.gov.rs/download/Izvestaj_o_stanju_zivotne_sredine_u_Republici_Srbiji_za_2008_godinu.pdf.
15. Kecse-Nagy, Katalin, Papp, Dorottya, Raymakers, Caroline, Steiner, Attila, and Theile, Stephanie (eds), "Proceedings of the International Expert Workshop on the Enforcement of Wildlife Trade Controls in Central Eastern Europe", 3–4 June 2004, Budapest, TRAFFIC Europe, www.traffic.org/general-reports/traffic_pub_trade7.pdf.
16. King, Gary, and Murray, Christopher J. L., "Rethinking Human Security", *Political Science Quarterly*, Vol. 116, No. 4, 2001–2.
17. Krause, Keith, and Williams, Michael C., "Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods", *Mershon International Studies Review*, Vol. 40, No. 2, October 1996.
18. „Krivični zakon Republike Srbije“, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005 i ispravka br. 72/2009.
19. Lampe, Klaus von, "Critical Review of Conceptual Approaches", Assessing Organised Crime Research Project, Freie Universität Berlin, 2004, www.assessingorganisedcrime.net/publications/AOC-DLV04-vR1.pdf.
20. Lampe, Klaus von, "Organized Crime Research in Perspective", in: Duyne, Petrus van, Lampe, Klaus von, and Passas, Nikos (eds), *Upperworld and Underworld in Cross-Border Crime*, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2002.
21. Liana Sun Wyler and Pervaze A. Sheikh, "International Illegal Trade in Wildlife: Threats and U.S. Policy", 22 August 2008, Congressional Research Service Report for Congress, <http://fpc.state.gov/documents/organization/110403.pdf>, r. 1.
22. Liddick, Don, "Organized Crime 2006: A Global Overview of Current Events, Recent Trends, and Emerging Patterns", in: Shanty, Frank G. (ed.), *Organized Crime: From Trafficking to Terrorism*, Volume One, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2008.
23. Liotta, P. H., Mouat, David A., Kepner, William G., and Lancaster, Judith M. (eds), *Environmental Change and Human Security: Recognizing and Acting on Hazard Impacts*, Springer, Dordrecht, 2008.
24. Massari, Monica, "Ecomafias and Waste Entrepreneurs in the Italian Market", the paper presented at the 6th Cross-border Crime Colloquium, 3–4 September 2004, Berlin, www.sprinxdata.com/CCC/pdf/CCC-2004-Massari.pdf.

25. Matthew, Richard A., Barnett, Jon, McDonald, Bryan, and O'Brien, Karen L. (eds), *Global Environmental Change and Human Security*, MIT Press, Cambridge (MA) and London, 2010.
26. „Nacionalna strategija za borbu protiv organizovanog kriminala”, *Službeni glasnik RS*, br. 23/2009.
27. “Organised environmental crime in the EU Member States – Final Report”, 15 May 2003, Betreuungsgesellschaft für Umweltfragen, http://ec.europa.eu/environment/crime/pdf/organised_member_states.pdf.
28. Owen, Taylor, “Human Security – Conflict, Critique and Consensus: Colloquium Remarks and a Proposal for a Threshold-Based Definition”, *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 3, 2004.
29. Schoot, Cathelijne van der, “‘Red flags’ and the measures presented in the national reports”, in: Henk van de Bunt and Cathelijne van der Schoot (eds), *Prevention of Organised Crime*, Boom Juridische uitgevers, Justitie and Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatiecentrum, 2003, www.minjust.nl:8080/b_organ/wodc/publications/ob215_all.pdf.
30. Serrano, Mónica, “Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual?”, in: Monica Serrano and Mats Berdal (eds), *Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual?*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2002.
31. „Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije”, april 2009, www.mod.gov.rs/cir/dokumenta/strategije/usvojene/Strategija%20nacionalne%20bezbednosti%20Republike%20Srbije.pdf.
32. “Study on environmental crime in the 27 Member States”, 5 April 2007, http://ec.europa.eu/environment/legal/crime/pdf/crime_annex3.pdf.
33. “United Nations Convention Against Transnational Organized Crime”, United Nations, 2000, www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_eng.pdf.
34. „Uredba o zaštiti prirodnih retkosti”, *Službeni glasnik RS*, br. 50/93, br. 93/93.
35. Vankovska, Biljana, and Mileski, Toni, “Securing Humans and/or Environment in the Post-Conflict Balkans”, in: Liotta, P. H., Mouat, David A., Kepner, William G., and Lancaster, Judith M. (eds), *Environmental Change and Human Security: Recognizing and Acting on Hazard Impacts*, Springer, Dordrecht, 2008.
36. Williams, Phil, “Cooperation Among Criminal Organizations”, in: Serrano, Monica, and Berdal, Mats (eds), *Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual?*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2002.
37. Wolfers, Arnold, “‘National Security’ as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, Vol. 67, December 1952.
38. „Zakon o upravljanju otpadom”, *Službeni glasnik RS*, br. 36/2009.

Mr. Srđan Korać

**THE THREAT OF TRANSNATIONAL ORGANISED CRIME
TO ENVIRONMENTAL SECURITY OF SERBIA**

ABSTRACT

The paper discusses the factors relating to environmental crime that could provide opportunities in Serbia for cooperation of transnational and local organised crime entities. The analysis focuses on illegal trade in endangered species and illegal trafficking and disposal of hazardous waste as most profitable types of environmental crime in Serbia. The increasing demand in rich societies for illicit ecosystem goods, low risk of detection of environmental crime, inefficient control policy of organised crime and low level of environmental awareness, all reduce the risks for organised crime groups and generate enormous criminal profits. The author concludes that the emergence of environment-related criminal business in Serbia may pose serious and long-term threat to the environmental aspect of human security, and it ought to be urgently included in the security policy agenda.

Key words: transnational crime, organised crime, environmental crime, human security, environmental security, control policy, Serbia.

UDK: 321.01+339.13
Bibliid 0543-3657, 61 (2010)
God. LXI, br. 1139, str. 90–101
Izvorni naučni rad
Primljen: 14. jul 2010.

Dr Vladimir VUČKOVIĆ¹

Država i tržište: ratovi zvezda

SAŽETAK

Globalna ekonomska kriza promenila je odnose između države i tržišta. Izgledalo je da je postignut optimalan odnos između regulacije i slobodnog tržišnog mehanizma, ali se u poslednje dve godine iščekuje nova arhitektura finansijske regulacije. Nakon velikih potresa u jesen 2008. godine, država je nezabeleženim merama reanimirala tržište i uspela da podstakne privredni oporavak. Ipak, u tom procesu javne finansije su se drastično pogoršale, pa se tržište ponovo pažljivo osluškuje pri koncipiranju mera ekonomske politike.

Ključne reči: Država, tržište, regulacija, ekonomska kriza.

Uvod

Dinamike u odnosu između državnih administracija i tržišnih aktera u poslednje dve godine ne bi se postidele ni latinoameričke TV novele. Pređen je put od sjaja do očaja, od zaklinjanja u tržište do potpunog negiranja njegovih mehanizama, od spasavanja do odmazde tržišta. U periodu krize nije lako definisati i redefinisati odnose između regulacije i nesputanih ekonomskih mehanizama, tj. između države i tržišta. Najveća opasnost preči od mogućnosti da se sklizne u (bilo koju) krajnost. U radu razmatramo različite faze u odnosima između države i tržišta tokom aktuelne ekonomske krize, da bi, na kraju, pokušali da razmotrimo budući razvoj događaja u ovoj oblasti.

Nulta tačka: „Veliko obuzdavanje“

U višegodišnjem periodu pre globalne ekonomske krize izgledalo je da je pronađen način za uspešno upravljanje privrednim ciklusima.

¹ Dr Vladimir Vučković, vanredni profesor, Fakultet za međunarodnu ekonomiju, Megatrend univerzitet Beograd, e-mail: vvuckovic@megatrend.edu.rs.

Ekonomski potresi dešavali su se u zemljama u razvoju (kriza u Aziji i Argentini na prelazu između dva veka), što je tumačeno kao kažnjavanje loših makroekonomskih politika u institucionalno, društveno i civilizacijski neizgrađenom svetu. Razvijene zemlje imale su sporadične probleme, kao što su korporativni skandali i velika bankrotstva u SAD i Evropi početkom 21. veka, ali su njihove posledice bile ograničene i prihvaćene kao manji otkazi tržišta na zagarantovanoj dugoročnoj putanji rasta. Ekonomisti su smatrali da najveće opasnosti za svetsku stabilnost proističu iz budžetskog deficita i javnog duga SAD, sporog rasta japanske privrede, slabljenja konkurentnosti i sve starijeg stanovništva Evropske unije, ekonomskih i političkih implikacija debalansa između američkih deficita i kineskih suficita. Sve nabrojano nije, međutim, dovodilo u pitanje osnovne principe ekonomskog uređenja sveta. U neku ruku je zaista izgledalo da doživljavamo Fukujamin „kraj istorije” i da su sitna prilagođavanja savremenog kapitalizma i globalizacije u razvijenim zemljama, sa jedne strane, i beskompromisna izgradnja ovakvog sistema u manje razvijenim zemljama, sa druge strane, ono čemu ljudsko društvo treba da teži. Ključni argument za podršku ovakvim stavovima bilo je mišljenje da je ostvareno „veliko obuzdavanje” (*great moderation*) privrednih ciklusa. Ovu kovanicu smislili su profesori sa Harvarda i Prinstona, Džejms Stok (*James Stock*) i Mark Votson (*Mark Watson*), pošto su izračunali da je standardna devijacija godišnjih promena bruto domaćeg proizvoda SAD (kao mera privrednih oscilacija) u periodu 1984–2001. gotovo upola manja nego u periodu 1960–1983.² Uz to, inflacija je bila niska i manje volatilna nego ranije. Najznačajniji doprinos ovim uspesima, prema računicama Stoka i Votsona, dali su uspešna makroekonomska politika, porast produktivnosti i stabilnost (tj. izostanak šokova) na strani cena primarnih proizvoda, mada se veliki uticaj (oko polovine) nije mogao objasniti navedenim faktorima i ostao je u domenu „sticaja okolnosti”.

Možda rad profesora Stoka i Votsona ne bi bio toliko uticajan da ideju o „velikom obuzdavanju” nisu dalje promovisali najveći svetski autoriteti, među kojima i Ben Bernanki (*Ben Bernanke*), tada član odbora guvernera američke centralne banke (FED) i, kasnije, guverner FED-a. U svetlu aktuelne krize posebno zanimljivo zvuče sledeće reči Bernankija iz 2004. godine: „Povećana „dubina” i sofisticiranost finansijskih tržišta, deregulacija mnogih oblasti, prelaz sa industrije na usluge i povećana otvorenost za trgovinu i međunarodne tokove kapitala primeri su strukturnih promena za koje je moguće da su povećali makroekonomsku fleksibilnost i stabilnost”.³ Problem sa „velikim obuzdavanjem” nije bio u

² James Stock and Mark Watson, “Has the Business Cycle Changed and Why?” NBER Working Paper No. W9127, 2002, Internet, <http://www.nber.org/papers/w9127.pdf>, 16.6.2010.

³ Ben Bernanke, “The Great Moderation”, Remarks by Governor Ben S. Bernanke at the meetings of the Eastern Economic Association, Washington, DC, February 20, 2004, Internet, <http://www.federalreserve.gov/BOARDDOCS/SPEECHES/2004/20040220/default.htm>, 16.6.2010.

uočavanju dobrih strana ekonomske politike i pojedinih strukturnih promena – među kojima monetarna politika usmerena na cenovnu stabilnost i razvoj finansijskih tržišta svakako zaslužuju mesto – već u pre naglašavanju ekstremno liberalne orijentacije ekonomske politike i doprinosa sofisticiranih i nesputanih segmenata finansijskih tržišta. Zaboravljeno je da se „sticaju srećnih okolnosti“ duguje veliki deo boljih ekonomskih rezultata u poslednjih nekoliko decenija, a usvojena je jedino poruka da se tržištu ne sme stati na put. Nažalost po svetsku privredu, „sticaj okolnosti“ se 2007. godine promenio.

I faza: Napad tržišta

Kriza se efektira od 2007. godine, iako je, kako je kasnije postalo jasno, seme krize posejano znatno ranije. Događaji tokom 2007. godine predstavljali su uvod u krizu širih razmera, iako to u početku nije bilo očigledno.⁴ Nakon porasta referentne kamatne stope u SAD (sa oko 1% u 2004. godini na više od 5% u 2006. godini) i rasta tržišnih kamatnih stopa, sve veći broj ljudi nije bio u stanju da vraća stambene kredite. Federalna korporacija za hipoteke na stambene kredite u SAD (poznata kao Freddie Mac) u februaru 2007. objavljuje da više neće otkupljivati tzv. drugorazredne hipoteke (*subprime mortgages*), tj. hipoteke na nekretnine koje su kupovali ljudi sa lošim kreditnim rejtingom (drugorazredni krediti). Započinje trend koji će obeležiti 2007. i 2008. godinu: veliki broj bankrotstava građana, pad cena nekretnina, srozavanje vrednosti hipotekarnih kredita i finansijskih instrumenata čija vrednost zavisi od ovih kredita. Samim tim, na gubitku su i svi oni koji u svom portfoliju drže bilo hipotekarne kredite, bilo instrumente izvedene iz njih. Aprila 2007. godina vodeća kompanija za odobravanje drugorazrednih kredita – New Century Financial Corporation – objavljuje bankrotstvo. Investiciona banka Bear Sterns obznanjuje da će zabeležiti gubitke po osnovu investiranja u hartije od vrednosti zasnovane na hipotekarnim kreditima, a slično čini i BNP Paribas.⁵ Tokom leta rejting agencije (Standard and Poors i Moody's) srozavaju rejting hartija od vrednosti emitovanih na osnovu drugorazrednih hipoteka, čime ih proglašavaju izuzetno rizičnom investicijom. Međubankarsko tržište postaje izuzetno oprezno, banke zaziru jedna od druge i ne žele da odobravaju kredite, ne znajući u kojoj meri su druge banke opterećene lošim plasmanima. Problem nelikvidnosti se pogoršava paničnim podizanjem depozita građana iz banaka. Kamatne stope rastu, pa se povećavaju i troškovi privrede i stanovništva. U jesen

⁴ Na Internetu se mogu naći tzv. vremenske linije aktuelne krize. Na primer: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7521250.stm#table> ili <http://timeline.stlouisfed.org/pdf/CrisisTimeline.pdf>, 16.6.2010.

⁵ Finansijske institucije koje su odobravale drugorazredne kredite prodavale su potraživanja drugim zainteresovanim investitorima. Nisu, dakle, zadržavale kreditna potraživanja, već su ih „pakovale“ u hartije od vrednosti koje su prodavale na tržištu. Time je rizik odobrenih rizičnih kredita prebacivan sa banke na investitore.

2007. centralna banka Engleske finansijskom injekcijom spasava od bankrotstva banku Northern Rock, a do kraja godine nekoliko finansijskih giganta (Citigroup, Merrill Lynch) objavljuje gubitke koji su se merili desetinama milijardi dolara.

Tokom 2008. godine se, u suštini, nastavlja trend započet u 2007. godini. Razlika je u tome što se otkriva da je sve veći broj finansijskih institucija pogođen gubicima i da je vrednost promašenih plasmana sve veća. Banka Northern Rock je nacionalizovana (pošto bez državnog novca ne bi mogla normalno da posluje), gotovo propali Bear Sterns je pripojen JP Morgan Chase-u (za 240 miliona dolara, a godinu ranije kompanije je vredela 18 mlrd. dolara), a Royal Bank of Scotland, UBS i Barclays, u nemogućnosti da likvidnosne probleme reše na međubankarskom tržištu, dolaze do svežeg novca emisijom akcija. Tokom septembra dva događaja predstavljaju okidač za razbuktavanje krize: prvi je spasavanje dve kvazi-državne američke korporacije za hipotekarne kredite (Fannie Mae i Freddie Mac), a drugi je bankrotstvo gigantske banke Lehman Brothers, koja nije mogla da odgovori obavezama, niti da pronade sredstva na tržištu ili kupca, tj. novog vlasnika. Drugi gigant – Merrill Lynch imao je više sreće, pošto ga je otkupila Bank of America, kao i Washington Mutual koji je preuzeo JPMorgan Chase i Wachovia Corporation koji preuzima Citigroup. Pakleni septembar 2008. godine, najgori mesec za finansijski sektor još od Velike depresije, završen je nizom nacionalizacija posrnutih finansijskih institucija u Evropi (belgijske Fortis i Dexia, islandski Glitnir, britanski Bradford & Bingley).

Postalo je jasno da se finansijski sistemi ruše kao kule od karata. Zašto je do toga došlo, bilo je manje bitno. Kada izbije požar, prvo se gasi vatra, a nakon toga se traže uzroci požara.

II faza: Pomoć države

Tokom 2007. i sve do jeseni 2008. godine državna intervencija se pretežno preduzimala od slučaja do slučaja.⁶ To znači da je ugroženim institucijama povećavana likvidnost državnim novcem (kreditima), kao što je prvobitno bio slučaj sa Northern Rock u Velikoj Britaniji, nacionalizacijom institucija koje bi se našle pred bankrotom (Northern Rock u drugoj fazi i niz drugih evropskih nacionalizacija), subvencionisanjem ili kreditiranjem privatnih finansijskih institucija pri preuzimanju drugih ugroženih finansijskih institucija (kao u slučaju preuzimanja Bear Sterns od strane JP Morgan Chase).

Kada je reč o opštim, linearnim merama, centralne banke su uspostavile između sebe svop linije (privremeno ustupanje likvidnih sredstava u određenoj valuti) i, što je važnije, intenzivno su smanjivale referentne kamatne stope (gotovo do nule), ne bi li podstakle uzajmljivanje banaka i,

⁶ CNN daje detaljan pregled državnih mera za rešavanje krize, <http://money.cnn.com/news/storysupplement/economy/bailouttracker/index.html>, 16.6.2010.

sledstveno, privrede i građana. Novčana masa je povećavana i niskim eskontnim stopama, tj. kamatnim stopama po kojima se poslovne banke kratkoročno zadužuju kod centralnih banaka. Kreirani su i specijalni fondovi pri centralnim bankama za kreditiranje zdravih banaka (kao što je TAF – Term Auction Facility u SAD).

Privreda i građani su u SAD početkom 2008. neposredno potpomognuti poreskim olakšicama (*Economic Stimulus Act*), a država je posredovala u refinansiranju stambenih kredita ugroženih dužnika. Povećani su i garantovani iznosi depozita građana u bankama, čime je sprečen “juriš” na banke, dodatno povlačenje novca iz bankarskog sistema i zaoštavanje nelikvidnosti. Posebno su državnim kreditima i garancijama podržane velike kompanije iz auto industrije.

Investiciona banka Lehman Brothers nije pronašla pomoć ni na tržištu ni u državnoj intervenciji. Institucija je bankrotirala, a reakcije tržišta su bile burne. Kamatne stope naglo rastu, kreditno tržište se zamrzava, berze tonu. Bilo je potrebno da se, umesto intervencije od slučaja do slučaja, tržište uveri sistemskim merama da država može i hoće da sačuva finansijski sistem i da spreči krah privrede. U SAD je osmišljen TARP program (*Troubled Asset Relief Program*), kojim je predviđeno da se u poseban državni fond izdvoji čak 700 mlrd. dolara za kupovinu ili osiguranje problematične (nenaplative) aktive finansijskih institucija. Poruka je bila jasna: država neće dozvoliti (dalja) bankrotstva važnih finansijskih institucija i poremećaje u finansijskom sistemu. Budžetskim novcem spasavaće se privatne banke, koje su zapale u probleme zbog rizičnog investiranja u drugorazredne hipotekarne hartije od vrednosti.

Posledice krize se još uvek osećaju, ali su i dosadašnji efekti izuzetno veliki: cene nekretnina u SAD su opale za 25% u 2008. godini; procenjeni gubici finansijskih institucija izneće oko 2.300 mlrd. dolara; oko 7 miliona ljudi u SAD i oko 20 miliona ljudi u svetu ostalo je bez posla; privredna aktivnost u svetu u 2009. godini opala je prvi put od Drugog svetskog rata; budžetski deficiti razvijenih zemalja su povećani sa 2% bruto domaćeg proizvoda u 2007. na 10% BDP u 2009. godini; svetska trgovina robom i uslugama opala je za 10% u 2009. godini; neto prilivi privatnog kapitala u zemlje u razvoju opali su sa 700 mlrd. dolara u 2007. na 180 mlrd. dolara u 2009. godini; indeks vrednosti berzi zemalja u razvoju (MSCI) izgubio je 55% vrednosti u 2008, a razvijenih zemalja 42%.⁷ Može se navesti još mnogo pokazatelja udara krize na svetsku privredu, ali zaključak je isti: od Velike depresije iz perioda 1929-1933. svet nije bio ekonomski toliko ugrožen.

III faza: Nova nada

Državne intervencije su u celom svetu bile intenzivne, raznovrsne i odlučne. Naučena je lekcija iz Velike depresije, kada je (pogrešno) smatrano

⁷ Podaci navedeni prema publikacijama Međunarodnog monetarnog fonda: *World Economic Outlook i Global Financial Stability Report*, različiti brojevi.

da tržište može samo da se izbori sa privrednim i finansijskim zastojeom. Cena koja je plaćena za državnu intervenciju jeste velika – deficit budžeta i javni dugovi dostigli su nezapamćene visine – ali je sprečen kolaps privrede i još veći rast nezaposlenosti od registrovanog.

U poslednjem kvartalu 2009. godine počeli su da pristižu ohrabrujući podaci. Svetska privreda je počela da se oporavlja, a finansijska tržišta su se stabilizovala. Očekuje se da na tom talasu oporavka svetski privredni rast u 2010. bude oko 4% i da 2009. godina bude jedina u kojoj je registrovana recesija. To bi bio veoma važan rezultat, pošto bi se pokazalo da su masovne državne intervencije bile ispravan potez. Zaustavljeni su i negativni trendovi u porastu nezaposlenosti, kretanju kapitala, kamatnim stopama, trgovini. Naravno, oporavak je spor i proći će godine da se zaposle svi koji su tokom krize izgubili posao.

Druga činjenica koja je ublažila razmere krize i državne intervencije jeste povraćaj dela sredstava koje su banke i privreda dobili iz interventnih fondova tokom kriznog perioda. Tako su u SAD kompanije iz auto industrije i neke banke vratile kredite koje su dobile od države, dok deo sredstava iz TARP programa nije ni bio korišćen. Konkretnije, od 700 mlrd. dolara odvojenih u poseban fond, povučena je polovina novca, a već je u njega vraćeno 120 mlrd. dolara.⁸

Država se nije povukla tokom 2009. godine. Nastavljeni su tzv. fiskalni stimulusi, što je značilo da se budžetskim deficitima finansiraju javni radovi i drugi vidovi državne intervencije u privredi. Predsednik Obama je u februaru 2009. promovisao plan obnove i investiranja (*American Recovery and Reinvestment Act of 2009*). Vrednost plana iznosi 787 mlrd. dolara, a obuhvata poreske olakšice, socijalnu pomoć, pomoć nezaposlenima, investiranje u infrastrukturu, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu. Ni monetarne politike nisu zaoštrene, pa su kamatne stope ostale na istorijskim minimumima. Finansijske institucije su objavljivale pozitivne rezultate poslovanja.

Predah koji se osetio pri kraju 2009. godine iskorišćen je za analizu i početak rešavanja ključnog pitanja: zašto je došlo do finansijske i ekonomske krize? Objasnjenja ima mnogo i sigurno je da se ekonomisti nikada neće složiti oko uzročnika. S obzirom na način izbivanja krize, logično je da su finansijske institucije okarakterisane kao glavni krivci. Banke su neoprezno odobravale kredite i onim zajmotražiocima koji nisu za to kvalifikovani, uključujući i ilegalne imigrante (drugorazredni krediti). Potom su složenim finansijskim instrumentima sakrivala pravu prirodu tih kredita i preprodavale ih na finansijskom tržištu neopreznim investitorima. Svoj deo krivice nose i rejting agencije koje su visokim ocenama ovih emisija podsticale investitore na ulaganja. Banke su se slabo bavile tradicionalnim bankarskim poslovima (prihvatanje depozita i odobravanje kredita), a sve

⁸ CNN prati tokove novca iz interventnih fondova: <http://money.cnn.com/news/story/supplement/economy/bailouttracker/index.html>, 16.6.2010.

više tzv. investicionim bankarstvom – kupovinom i prodajom hartija od vrednosti. U želji da ostvare što veći profit, finansijske institucije su zanemarile principe stabilnog i odgovornog poslovanja. Verujući da će država da im pritekne u pomoć ukoliko zatreba – zbog sprečavanja opšteg kolapsa – upuštale su se u rizične poslove.⁹ Osnovna poruka ovakvih stavova, danas dominantnih, jeste da je neophodno regulisati i reformisati finansijske institucije.

Ima, ipak, i razmišljanja koja ukazuju na to da je država, a ne tržište, glavni krivac za izbijanje krize. Ona je ta koja je neoprezno deregulisala finansijsko poslovanje u celini, sa jedne strane, i preterano regulisala pojedine segmente bankarskog poslovanja, sa druge strane, podstičući time banke da se bave poslovima izvan svog tradicionalnog opsega. Politikom jeftinog novca od početka 21. veka centralne banke su držale kamatne stope na niskom nivou, što je umanjivalo profite od klasičnih kreditno-depozitnih poslova i stimulisalo širenje finansijskih institucija na nova tržišta i na nove klijente. Država je eksplicitno i implicitno podsticala banke da odobravaju kredite „šakom i kapom“, pošto je administracija SAD još od devedesetih promovisala ideju da svako može da priušti kupovinu kuće. Dve agencije pod državnim patronatom garantovale su i otkupljivale hipoteke koje su banke imale. Zašto onda ne bi banke masovno odobravale stambene kredite?¹⁰ Proizlazi da je regulacija finansijskog sektora, iako primamljiva u periodu nestabilnosti, kontraproduktivna i potencijalno opasna i, stoga, nepotrebna.

IV faza: Država uzvraća udarac

Nezadovoljstvo, pa i ogorčenje tržištem kao generatorom krize, a pre svega ponašanjem finansijskih institucija, dovelo je do uobličavanja nove finansijske regulative u SAD. „Kap u punoj čaši“ nezadovoljstva predstavljale su informacije da su finansijske institucije u SAD novac dobijen iz budžeta koristile za isplatu bonusa menadžmentu, istim onim rukovodiocima koji su institucije uveli u gubitke i prouzrokovali potrese širih razmera.

Evropa i drugi delovi sveta u ovoj oblasti kasne. U Evropi se na nivou EU reforma tek nazire, a pojedine države vuku određene poteze, usmerene protiv tržišne samovolje. U Nemačkoj je zabranjena špekulativna trgovina (tzv. prodaja na kratko – prodaja akcija koje investitori trenutno nemaju u portfelju) akcijama deset najvećih finansijskih institucija, kao i trgovina finansijskim instrumentima pod nazivom CDS (credit default swap). Ovo je izolovana i ograničena mera i više govori o brzopletoj reakciji nego o

⁹ Videti, na primer, Olivier Blanchard, „The Crisis: Basic Mechanisms, and Appropriate Policies“, IMF Working Paper No. 80, 2009.

¹⁰ O ulozi države u izbijanju krize videti: Jeffrey Friedman, „The Crisis of Politics, not Economics: Complexity, Ignorance, and Policy Failure“, *Critical Review Vol 32, No. 2-3, pp. 127-183*, 2009. i John Taylor, „The Financial Crises and Policy Responses: An Empirical Analysis on What Went Wrong“, NBER Working Paper No. 14631, 2009.

osmišljenoj strategiji promene finansijske regulacije. U EU predloženo je osnivanje nadnacionalnih finansijskih supervizora koji bi trebalo da rade na usvajanju zajedničkih principa regulacije u EU.¹¹ Oprhvana nestabilnošću u evrozoni i različitim nacionalnim preferencijama u pogledu finansijske regulacije, EU kasni sa prilagođavanjem regulative u ovoj oblasti. Izbijaju u prvi plan i neke razlike između pogleda SAD i EU (prvenstveno Nemačke) na promene u finansijskoj regulaciji, iako je na samitima G20 dogovoreno da se različite regulative što je moguće više usaglase. Tako su SAD oprezne kada je reč o oporezivanju finansijskih transakcija i pristaju da se eventualno opterete špekulativne transakcije, dok se Nemačka zalaže za oporezivanje svih transakcija. Sa druge strane, EU ima mnogo blaži tretman bankarskih plasmana i ne želi da se sa njima "razračuna" kao što je to učinjeno u SAD, verovatno i zbog toga što banke drže znatan deo javnog duga država EU.¹²

U ovom trenutku je, dakle, u SAD jasniji put ka reformi državnog regulisanja finansijskog tržišta. Predstavnički dom Kongresa u decembru prethodne godine i Senat u maju ove godine usvojili su verzije zakona o finansijskoj stabilnosti (*Restoring American Financial Stability Act of 2010*). Potrebno je usaglasiti ova dva teksta i nakon toga će zakon stupiti na snagu. Već sada je jasno da će se zakon regulisati sledeće oblasti.¹³ Prvo, namera je da se spreči pojava „preveliki da bi propali“, što je bio slučaj u aktuelnoj krizi. Reč je o tome da je država primorana da priskoči u pomoć ugroženim finansijskim institucijama, kako efekti jednog bankrotstva ne bi postali problem čitave privrede. Sada se određuje postupak postepene likvidacije u kome bi teret gubitaka trebalo da podnesu vlasnici i poverioci finansijske institucije, a ne poreski obveznici. Drugo, predviđa se zaštita građana pri uzimanju hipotekarnih kredita i korišćenju kreditnih kartica. Umesto nekoliko manjih agencija, formiraće se jedna institucija koja će građane više štiti od nekorektnih finansijskih institucija. Treće, izvedeni finansijski instrumenti (finansijski derivati), do sada neregulisani, moraću da se presele na berze i da berzanskim pravilima budu kontrolisani. Četvrto, biće osnovano regulatorno telo za nadgledanje sistemskog rizika (rizika potresa celine finansijskog sistema), a činiće ga predstavnici regulatornih agencija za pojedine delove finansijskog tržišta; novi regulatorni savet će imati moć da rasformira finansijsku instituciju koja predstavlja veliki rizik za finansijski sistem. Peto, pooštriće se zahtevi u vezi sa sopstvenim kapitalom finansijskih institucija, kako se ne bi desilo da rizično posluju tuđim novcem, ne izlažući riziku sopstveni kapital, tj. kapital svojih vlasnika. Šesto, akcionarima finansijskih institucija se omogućava da kontrolišu plate i bonuse

¹¹ Na Internet stranici: http://ec.europa.eu/internal_market/finances/committees/index_en.htm mogu se pratiti inicijative EU u oblasti finansijske regulacije.

¹² Videti: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/05/27/AR2010052705352.html>, 16.6.2010.

¹³ Na adresi: <http://www.opencongress.org/bill/111-s3217/show> mogu se preuzeti puna i skraćena verzija zakona koju predlaže Senat.

menadžera. Sedmo, uvodi se regulacija investicionih fondova, čime će se nadgledati oblast koja je do sada bila nepokrivena regulacijom. Osmo, uvodi se kontrola rada rejting agencija, kako bi se sprečilo da agencije odobravaju dobar rejting i onima koji to ne zaslužuju i kako bi se povećala transparentnost u njihovom radu. Deveto, limitiraju se provizije koje kompanije koje izdaju kreditne kartice naplaćuju od trgovaca.

Još uvek se ne zna da li će novi zakon u SAD primorati finansijske institucije da u potpunosti razdvoje tradicionalne poslove (kreditno-depozitnu funkciju) od investicionog bankarstva. Ovo je, inače, bila praksa sve do 1999. godine, kada je ukinuta obaveza razdvajanja komercijalnog od investicionog bankarstva, uvedena nakon Velike depresije. Moguće je da bude omogućeno da banke trguju hartijama od vrednosti samo za račun klijenata, a ne i u cilju ostvarivanja profita. U svakom slučaju, bilo koja promena u ovoj oblasti značiće tektonske i do skoro nezamislive poremećaje u finansijskom sistemu SAD.

V faza: Povratak tržišta

Iz novog američkog odnosa prema tržištu i tržišnim institucijama vidi se da se finansijskim kompanijama ograničava sloboda u poslovanju. Na kratak rok, njihovi troškovi će biti uvećani, a profitabilnost umanjena. Nesumnjivo je, takođe, da će na duži rok one naći način da zaobiđu regulativu i pronađu nove poslove i nove finansijske instrumente. Sasvim je moguće da nova regulativa poseje seme neke nove krize, ali je to sada nemoguće predvideti. U svakom slučaju, na prvi pogled izgleda da će država zauzdati tržište. Da ovaj odnos ipak nije tako jednostavan pokazuju dešavanja sa druge strane okeana. U Evropi se država, nakon pomoći finansijskim institucijama, privredi i građanima, i sama našla u problemima.

Kako piše u britanskom časopisu *The Economist* države su bile rešenje za ekonomsku krizu, a sada su problem.¹⁴ Uz to, zanimljivo je da sada države zavise od tržišta, baš kao što su tržišta tokom 2008. i 2009. godine zavisila od države. Kako je nastao ovaj obrt?

Krajem 2009. godine, uporedo sa dobrim vestima o privrednom oporavku sveta, u prvi plan izbijaju informacije o ogromnim budžetskim deficitima i javnim dugovima država. Delom su oni proistekli iz masovnih budžetskih subvencija finansijskom i realnom sektoru, ali, u nekim slučajevima, postalo je jasno da su ranije skrivani podaci o pravim razmerama krize javnih finansija. Grčka je najdrastičniji primer. Ispostavilo se da je, objektivno meren, njen fiskalni deficit oko 13% bruto domaćeg proizvoda, a javni dug 130% bruto domaćeg proizvoda. Ovoliki minusevi višestruko prevazilaze gornje dozvoljene granice u evrozoni, utvrđene kriterijumima iz Mastrihta (budžetski deficit 3% BDP, a javni dug 60% BDP). Fiskalni deficit i javni dug se finansiraju na finansijskom tržištu, emisijom

¹⁴ *World Economy: Fear Returns*, The Economist, May 28th, 2010.

državnih obveznica i njihovom prodajom privatnim investitorima. Odjednom je postalo jasno da će održivost javnih finansija i koliko-toliko normalno funkcionisanje države u Grčkoj i u još nekoliko zemalja (Portugal, Španiji, Irskoj, Italiji) zavisiti od volje tržišta da dalje apsorbuje hartije od vrednosti nekredibilnih emitenata. Ova neizvesnost je pokazala da je virus krize mutirao: pogađao je pojedine delove finansijskog tržišta i privatne finansijske institucije, da bi u kasnijoj fazi zarazio države, tj. njihove javne finansije. Kamatne stope po kojima se države zadužuju naglo rastu (grčki dug je za čak sedam procentnih poena skuplji od nemačkog), rejting agencije srozavaju ocene i kredibilitet država kao dužnika (sredinom juna grčke obveznice su svedene na *junk* kategoriju), berze opadaju, evro slabi, kriza u evrozoni dobija i političke dimenzije i govori se o realnoj mogućnosti raspada unije jedinstvene valute unutar EU. Sve ovo pretilo da ugrozi ionako nejak globalni privredni oporavak.

Za odnose između države i tržišta bitne su dve činjenice. Prvo, uporedo sa zaoštavanjem regulacije finansijskih tržišta, države moraju da uvažavaju potrebe i interese finansijskih institucija – deficiti, makar se i smanjivali, opstajajući i sledećih godina, a jedini način za njihovo finansiranje će biti prikupljanje sredstava na tržištu. Dakle, uprošćeno, države će zavisiti od onih koje treba da disciplinuju i koje, kako javnost očekuje, treba da kazne. Drugo, bankrot fiskalnog deficita i javnog duga kruži Evropom. Opasnost od grčkog scenarija i strah da će tržište kazniti države ukoliko ne povedu računa o svojim finansijama (odbijanjem da kupe državne obveznice, što bi dovelo do bankrota država) stvara pritisak da se započne oštra štednja i smanjenje javnih rashoda. U Nemačkoj je, tako, objavljen plan štednje vredan 80 mlrd. evra za četiri godine, a širom Unije pripremaju se i sprovode slične mere (kasniji odlazak u penziju, rezanje raznih javnih izdataka). Dok ovakve mere izgledaju logične i poželjne, naročito nakon raskalašnog državnog trošenja u jeku finansijske krize, čini se da je prerano da se krene u fiskalnu uzdržanost (*fiscal austerity* je novi omiljeni termin i zagovornika i protivnika fiskalnog disciplinovanja). Privrede nisu sigurnim korakom izašle iz recesije i sada im je najmanje potrebno da se smanjuju javni rashodi i povećavaju porezi. Može se ispostaviti da u strahu od tržišne reakcije na visoke deficite države isprovociraju novu krizu realnog sektora. Nobelovac Paul Krugman (*Paul Krugman*) oštro kritikuje predloge da se odmah povede računa o deficitu u državnoj kasi, pošto smatra da je to samo izraz želje pojedinih organizacija (OECD) i ekonomista da se prikažu mudrim i obazrivim, a ne i stvarna potreba privreda i finansijskih tržišta.¹⁵ Pogrešna je, naime, teza da se tržište sprema da kazni države (odbijanjem da apsorbuje državne obveznice ili zahtevanjem visoke kamatne stope na obveznice) ukoliko se ne krene sa oštrim redukovanjem budžetskog deficita; da je tako, Španija bi sada plaćala veću cenu na svoj dug od Irske, pošto sporije i neodlučnije umanjuje svoje javne rashode.

¹⁵ Paul Krugman, "The Pain Caucus", *The New York Times*, May 30th, 2010, <http://www.nytimes.com/2010/05/31/opinion/31krugman.html?partner=rssnyt&emc=rss>, 16.6.2010

Zaključak

Globalna ekonomska kriza poremetila je ravnotežu koja je postojala između države i tržišta. Smatralo se da je postignut optimalan odnos između regulacije i tržišnih mehanizama. Ublažavanje privrednih ciklusa i privredni rast bez većih potresa, uz nisku inflaciju, nakon osamdesetih godina dvadesetog veka uverili su kreatore ekonomskih politika i regulatore finansijskog sistema da je pronađen način da se ostvari opšte blagostanje. Potresi na finansijskim tržištima i kriza realnog sektora nakon 2007. godine pokazali su da je svet ponovo bio u zabludi. Stav države prema tržištu se u poslednje dve godine izmenio više puta nego za poslednjih nekoliko decenija.

Nakon otkaza tržišta u 2007. godini država je bogatim arsenalom mera intervenisala i dala podstrek posustaloj tražnji, finansijskom sistemu i privredi. Većina tih mera je bila potpuno opravdana, jer bi, kako je iskustvo Velike depresije pokazalo, alternativa bila bolnija – tržišno razrešavanje krize bilo bi dugotrajnije. Kako se situacija stabilizovala, administracije vodećih država sveta postavljaju temelje novog okvira za finansijsku regulaciju. U ovoj fazi vodeći princip je sputavanje tržišta i „vezivanje ruku“ finansijskim institucijama, kako bi se izbeglo rizično i neodgovorno ponašanje koje je u velikoj meri odgovorno za izbijanje ekonomske krize. Međutim, nova ravnoteža još uvek nije postignuta. Pokazalo se da je i država bila neodgovorna i da nije previše razmišljala o „crnim danima“. Cena za takvo ponašanje, uvećana po osnovu intervencija u doba krize, jesu enormni deficiti budžeta i javni dugovi. Time su tržište i finansijske institucije ponovo dospeli u žižu javnosti. Od njih zavisi u kojoj meri će dostizanje novog održivog stanja u javnim finansijama imati karakteristike mekog ili tvrdog prizemljenja.

I pored toga što su mnogi smatrali da će kriza označiti kraj savremenog kapitalizma, do toga nije došlo. Ovo tvrđenje je jasno ako se uzme u obzir činjenica da odnosi u vlasništvu, procesu reprodukcije, načinu funkcionisanja države i tržišnih učesnika nisu suštinski izmenjeni. Regulacija finansijskih tržišta će biti pojačana, ali se ne dešava prvi put da se ovim prilagođavanjima kapitalistički sistem (samo) koriguje. Zato će i u budućnosti odnosi između države i tržišta biti više odnosi međuzobne zavisnosti, nego odnosi međusobnog konflikta. Već sada ulazimo u fazu kada je tržište ponovo važnije od države i kada je država talac tržišta. Prethodne dve godine će ostati upamćene kao kratak i redak period u kome je tržište bilo u senci države.

Bibliografija

1. Ben Bernanke, “The Great Moderation”, Remarks by Governor Ben S. Bernanke at the meetings of the Eastern Economic Association, Washington, DC February 20, 2004, <http://www.federalreserve.gov/BOARDDOCS/SPEECHES/2004/20040220/default.htm>.

2. International Monetary Fund, *World Economic Outlook*, različiti brojevi, <http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=29>.
3. International Monetary Fund, *Global Financial Stability Report*, različiti brojevi, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/GFSR/index.htm>.
4. James Stock and Mark Watson, "Has the Business Cycle Changed and Why?", NBER Working Paper No. W9127, 2002, <http://www.nber.org/papers/w9127>.
5. Jeffrey Friedman, "The Crisis of Politics, not Economics: Complexity, Ignorance, and Policy Failure", *Critical Review Vol 32, No. 2-3*, 2009.
6. John Taylor, "The Financial Crises and Policy Responses: An Empirical Analysis on What Went Wrong", NBER Working Paper No. 14631, 2009, <http://www.nber.org/papers/w14631>.
7. Olivier Blanchard, "The Crisis: Basic Mechanisms, and Appropriate Policies", IMF Working Paper No. 80, 2009, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp0980.pdf>.
8. Paul Krugman, "The Pain Caucus", *The New York Times*, May 30th, 2010, <http://www.nytimes.com/2010/05/31/opinion/31krugman.html?partner=rssnyt&emc=rss>, 16.6.2010.
9. The Economist, *World Economy: Fear Returns*, May 28th, 2010.

Dr. Vladimir Vučković

THE STATE AND MARKET: STAR WARS

ABSTRACT

The global economic crisis has changed the relations between the state and the market. It seemed that there had been an optimal relation between regulation and free market mechanism, but in the last two years new architecture of financial regulation has been waited for. After the great shocks in autumn 2008. the state took unprecedented measures to revitalize markets and managed to foster economic recovery. However, in this process, public finance has worsened dramatically, so the market is again carefully eyed upon when implementing measures of economic policy.

Key words: Government, market, regulation, economic crisis.

UDK: 339.5(497.11:6)“2001-“
Bibliid 0543-3657, 61 (2010)
God. LXI, br. 1139, str. 102-124
Izvorni naučni rad
Primljen: 15. jul 2010.

Ratko VUKANIĆ¹

Srpski spoljnotrgovinski odnosi sa afričkim državama od 2001. godine

SAŽETAK

U radu je data analiza glavnih osobina trgovinskih odnosa Srbije sa afričkim državama. Ona se odnosi na obim, vrednosti, geografske i proizvodne strukture i ekonomske opravdanosti unapređenja trgovinskih odnosa sa afričkim državama, kao i na dopunu Strategije o povećanju izvoza, koju je Vlada Srbije usvojila u junu 2008. godine. Afričke države od 2001. godine imaju mali udeo u ukupnoj spoljnoj trgovini Srbije, u proseku 1-2% godišnje. Republika Srbija do sada nije zaključila trgovinski sporazum ni sa jednom afričkom državom, niti sa nekom od afričkih regionalnih ekonomskih zajednica, Afričkom unijom ili Afričkom ekonomskom zajednicom, ali postoje dugoročni sporazumi o trgovinskoj i ekonomskoj saradnji, koje je sa pojedinim afričkim državama zaključila bivša Jugoslavija. Pomenuti sporazumi još uvek su na snazi i garantuju ugovornim stranama tretman najpovlašćenije nacije. Najznačajniji trgovinski partneri Srbije su Egipat, Libija, Tunis, Maroko i Alžir u severnoafričkom regionu; Kenija, Tanzanija, Uganda i Sejšeli u istočnoafričkom; Ekvatorijalna Gvineja, Kongo, DR Kongo i Kamerun u centralnoafričkom; Nigerija, Gana i Obala Slonovače u zapadnoafričkom; i Južnoafrička Republika i Angola u južnoafričkom regionu. U strategiji Vlade predviđeno je povećanje izvoza samo u države severne Afrike, mada postoji ekonomska opravdanost uvećanja izvoza u države svih pet afričkih regiona.

Ključne reči: spoljna trgovina Srbije, afrička tržišta, analiza izvoznih tržišta, srpski izvoznici u Afriku, srpski uvoznici iz Afrike, strategija Vlade Srbije za povećanje izvoza.

¹ Ratko Vukanić, istraživač-pripravnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. Rad predstavlja deo naučnog i istraživačkog angažovanja istraživača na projektu „Srbija i savremeni svet: perspektive i putevi učvršćivanja spoljnopolitičkog, bezbednosnog i spoljnoekonomskog položaja Srbije u savremenim procesima u međunarodnoj zajednici“, koje finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije, ev br: 149002D, a realizuje se u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2006-2010. E-mail: ratko@diplomacy.bg.ac.rs.

Uvod

Predmet ovog rada su trgovinski odnosi Srbije sa afričkim državama od 2001. godine, što podrazumeva glavne odlike spoljne trgovine Srbije i mesto afričkih država u njoj, analizu afričkih tržišta i strategiju unapređenja trgovinskih odnosa sa njima.

U radu su postavljena tri cilja. Prvi cilj se odnosi na identifikovanje glavnih osobina trgovinskih odnosa Srbije sa afričkim državama u pogledu obima, vrednosti, geografske i proizvodne strukture. Drugi cilj podrazumeva utvrđivanje ekonomske opravdanosti unapređenja trgovinskih odnosa sa afričkim državama. Treći cilj obuhvata predloge dopuna Strategije povećanja izvoza koju je Vlada Srbije usvojila u junu 2008.

Glavne pretpostavke rada su: a) afričke države od 2001. imaju mali udeo u ukupnoj spoljnoj trgovini Srbije, ali postoji ekonomska opravdanost unapređenja trgovinskih odnosa Srbije i afričkih država, i b) potrebno je preduzeti mere radi povećanja izvoza na tržišta svih pet afričkih regiona, a ne samo severnoafričkog, kako je predviđeno strategijom Vlade.

Rad je podeljen na četiri dela.

U prvom delu rada su analizirani glavni pokazatelji spoljne trgovine Srbije u pogledu obima i vrednosti, geografske i proizvodne strukture izvoza i uvoza. Drugi deo je posvećen analizi tržišta afričkih država. Na početku drugog dela dat je pregled naznačajnijih afričkih regionalnih ekonomskih zajednica, koje predstavljaju okosnicu ekonomskog razvoja i integracija na afričkom kontinentu. Nakon toga je data analiza najvažnijih ekonomskih pokazatelja za države pet afričkih regiona: severnoafričkog, istočnoafričkog, centralnoafričkog, zapadnoafričkog i južnoafričkog. Prvi važan pokazatelj je broj stanovnika Afrike, pri čemu će biti ukazano na tendencije rasta afričkog stanovništva u periodu 2001-09. i date procene do 2014. Pri tome će biti analiziran broj stanovnika u celoj Africi, po regionima i pojedinačnim državama, kao i udeo pojedinačnih država u regionu, regiona u Africi, i Afrike u svetu. Drugi pokazatelj koji će biti analiziran je bruto društveni proizvod (BDP), izražen u američkim dolarima na osnovu tekućih cena. Kao i u slučaju broja stanovnika, biće upoređeni BDP pojedinačnih država, regiona, Afrike i sveta. Treći pokazatelj je BDP po stanovniku, izražen takođe u američkim dolarima na osnovu tekućih cena, uz uporednu analizu kao i kod prethodna dva pokazatelja. Četvrti pokazatelj je stopa privrednog rasta, izražena u procentima, na osnovu stalnih cena. Analiza ovog pokazatelja će obuhvatiti one afričke države koje doprinose sa više od 1% BDP regiona kom pripadaju, a biće data i uporedna analiza afričke prosečne godišnje stope rasta u odnosu na svetsku. Treći deo rada obuhvata analizu trgovinskih odnosa Srbije sa afričkim državama u periodu 2001-09. Ta analiza obuhvata četiri faktora: 1) postojanje trgovinskih sporazuma između Srbije i afričkih država; 2) obim i vrednost izvoza u afričke države i uvoza iz njih; 3) proizvodna struktura izvoza i uvoza; 4) glavni izvoznici i uvoznici. Četvrti deo rada obuhvata strategiju za povećanje izvoza u afričke države, pri čemu je polazna osnova Strategija povećanja izvoza, koju je usvojila

Vlada Srbije u junu 2008. Na početku ovog dela dat je prikaz ciljeva, glavnih tržišta i mera, koje je vlada definisala radi unapređenja izvoza. Nakon toga je ukazano na glavne nedostatke strategije u vezi sa tržištima afričkih država. Na kraju je dat predlog za diplomatsko delovanje na nivou afričkih država i regiona, kao i na nivou cele Afrike, u cilju unapređenja trgovinskih odnosa Srbije sa afričkim državama.

I Opšta obeležja spoljne trgovine Srbije od 2001.

U pogledu obima i vrednosti spoljne trgovine Srbije u periodu 2001-09. izdvajaju se tri bitna obeležja: 1) uvećanje ukupne spoljnotrgovinske razmene u periodu 2001-08, 2) pad obima spoljnotrgovinske razmene u 2009. godini kao posledice smanjenja ukupne privredne aktivnosti Srbije, za šta je glavni razlog svetska ekonomska kriza, i 3) postojanje visokog spoljnotrgovinskog deficita.²

Spoljna trgovina Srbije ima neravnomernu geografsku strukturu. U godišnjoj vrednosti izvoza Srbije, roba koja se plasira na tržišta evropskog kontinenta učestvuje u proseku sa 90-95%, na tržišta Azije sa 2-3%, Severne i Južne Amerike sa 1-2%, Afrike sa 1-2%, i Australije i Okeanije sa manje od 1%. Od izvoza na evropska tržišta, najviše se plasira na tržište Evropske unije, u proseku 60%, na drugom mestu je tržište država CEFTA sa 30-35%, a na trećem Rusija i ostale članice Zajednice nezavisnih država (ZND) sa 5-7%. Što se tiče azijskog tržišta, oko 90% izvoza se plasira u zemlje Bliskog i Srednjeg istoka, najviše u Iran, Siriju i Izrael. Glavno tržište u Severnoj Americi su SAD, gde se plasira oko 80% izvoza. Glavna pojedinačna tržišta, na koja Srbija plasira više od 2/3 robe su Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija, Italija, Nemačka i Rusija.³

Najveće učešće u uvozu robe u Srbiju imaju države evropskog kontinenta, u proseku 45-50%. Azijske države su u periodu 2001-03. učestvovala sa 8-10% u srpskom uvozu, a od 2004. učestvuju u proseku sa 11-13% godišnje. Države Severne i Južne Amerike su tokom 2001-03. u srpskom uvozu učestvovala prosečno sa 4,5% godišnje, 2004-05. sa po 5%, a od 2006. sa 3,5-4%. Prosečno učešće Afrike u srpskom uvozu je iznosilo 0,5-0,7% u periodu 2001-07, a od 2008. je preko 1%. Australija i Okeanija u srpskom uvozu učestvuju sa manje od 1%. Najveći deo srpskog uvoza iz Evrope, oko 70%, dolazi iz Evropske unije, na drugom mestu su Rusija i ostale članice ZND sa 13-15%, a na trećem mestu države CEFTA sa 8-10%. U uvozu iz Azije dominira roba iz Kine, sa 60% učešća, a iz Severne i Južne Amerike, roba iz SAD, sa 75-80%. Države iz kojih Srbija ukupno uvozi više od 2/3 robe su Rusija, Nemačka, Italija, Kina i Slovenija.⁴

² Pogledati podatke u: „Statistički godišnjak Srbije 2001-09“, Republički zavod za statistiku Srbije, Internet, <http://webzrs.stat.gov.rs/axd/god.htm,10/8/2010>.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

Spoljna trgovina Srbije se odlikuje neravnomernom i nepovoljnom proizvodnom strukturom. U izvozu dominira materijal za reprodukciju sa prosečnim učešćem oko 60-65%, roba široke potrošnje čini 25-30%, a sredstva za rad 7-10% izvoza.⁵ Sa druge strane, u srpskom uvozu, materijal za reprodukciju učestvuje sa oko 60%, a sredstva za rad i roba široke potrošnje sa po 15%.⁶

II Glavni ekonomski pokazatelji afričkih država od 2001.

A. Afričke regionalne ekonomske zajednice

U Africi postoji osam regionalnih ekonomskih zajednica koje su okosnica (predstavljaju okosnicu) ekonomskog razvoja i integracionih procesa država iz svih pet afričkih regiona. Regionalna ekonomska zajednica iz severne Afrike je Unija arapskog Magreba (Union du Maghreb arabe – UMA) sa sedištem u Rabatu (Maroko) i 5 država-članica. U regionu centralne Afrike postoji Ekonomska zajednica centralnoafričkih država (Communauté Économique des États d’Afrique Centrale – CEEAC), sa sedištem u Libervilu (Gabon) i 11 država-članica. U istočnom delu Afrike, postoje dve zajednice, Istočnoafrička zajednica (East African Community – EAC) sa sedištem u Aruši (Tanzanija) i 5 država-članica i Međuvladina uprava za razvoj (Intergovernmental Authority on Development - IGAD), sa sedištem u Džibutiju i 6 država-članica. Region zapadne Afrike je obuhvaćen Ekonomskom zajednicom zapadnoafričkih država (Economic Community of West African States – ECOWAS), koja ima sedište u Abudži (Nigerija) i 14 država-članica. U regionu južne Afrike postoji Južnoafrička zajednica razvoja (Southern African Development Community – SADC), sa sedištem u Gaboroneu (Bocvana) i 14 država-članica. Preostale dve regionalne ekonomske zajednice obuhvataju države iz nekoliko afričkih regiona. Prva je Zajedničko tržište istočne i južne Afrike (Common Market for East and South Africa – COMESA), sa sedištem u Lusaki (Zambija) i 19 država-članica. Najveća afrička regionalna ekonomska zajednica je Zajednica sahelsko-saharskih država (Community of Sahel-Saharan States – CEN-SAD), sa sedištem u Tripoliju, i 29 država-članica. Afričke regionalne ekonomske zajednice se ne nalaze na istom nivou ekonomske integracije. Zonu slobodne trgovine još uvek nisu stvorile Unija arapskog Magreba, Međuvladina uprava za razvoj i Zajednica sahelsko-saharskih država, dok ih ostalih pet regionalnih ekonomskih zajednica imaju. Carinska unija za sada postoji samo u delovima Ekonomske zajednice centralnoafričkih država i delovima Ekonomske zajednice zapadnoafričkih država (frankofonske države). U okviru Zajedničkog tržišta istočne i južne

⁵ Prvih pet grupa proizvoda, koji čine oko 35% izvoza su već godinama: gvožđe i čelik, voće i povrće, obojeni metali (uglavnom ruda i poluproizvodi), gume i tekstil.

⁶ Prvih pet grupa proizvoda koje u uvozu učestvuju sa preko 30% su: nafta i njeni derivati, gas, drumska vozila, industrijske mašine i gvožđe.

Afrike postoje planovi o osnivanju carinske unije do kraja 2010. godine, ali su izgledi da se ti planovi ispune u predviđenom roku neizvesni.⁷

B. Glavni ekonomski pokazatelji afričkih država

Postoje tri tendencije vezane za glavne ekonomske pokazatelje afričkih država. Prva tendencija je povećanje učešća stanovništva Afrike u ukupnom svetskom stanovništvu, sa 13%, koliko je bilo 2001. godine, na 16%, koliko se procenjuje za 2014. Između učešća afričkog stanovništva u ukupnom stanovništvu sveta i učešća afričkog BDP u svetskom postoji nesrazmera, s obzirom na to da je BDP Afrike 2001. činio svega 1,4% svetskog. Ipak, to učešće se uvećavalo, tako da je 2008. premašilo 2%, a očekivanja su da će do 2014. dostići i 2,5%.⁸

Druga bitna tendencija je rast afričkog BDP po stopi koja je dva puta viša u odnosu na stopu rasta svetskog BDP. U 2009. godini, kada je pad svetskog BDP bio veći od 1%, afrički BDP je rastao po stopi od blizu 2%. Do 2014. se očekuje rast afričkog BDP po stopi koja će biti bar dva puta viša od prosečne stope rasta u svetu.⁹

Treća tendencija je smanjenje razlike između prosečnog BDP po stanovniku u svetu i Africi. U 2001. prosečan afrički BDP po stanovniku je bio gotovo 10 puta niži od svetskog proseka, 2005. je bio 7,6 puta niži, 2008. je bio 6,7 puta niži, dok je 2009. bio oko 5 puta niži od svetskog proseka. Procene su da će afrički BDP po stanovniku biti oko 5,5 do 6 puta niži od svetskog proseka do 2014.¹⁰

1) Ekonomski pokazatelji država severnoafričkog regiona

Severnoafrički region čini 7 država: Alžir, Egipat, Zapadna Sahara, Libija, Maroko, Mauritanija i Tunis.¹¹

U ovom regionu je 2001. živelo 17% ukupnog afričkog stanovništva, 2009. je živelo 16%, a procenjuje se da će to učešće do 2014. opasti na oko 15%. Severnoafričke države su najviše doprinosile afričkom BDP – oko 50-55% (2001-02), oko 40% (2003-09), a do 2014. se očekuje učešće 45-50%. Prosečan BDP po stanovniku severnoafričkog regiona je oko 3 puta viši u odnosu na afrički prosek.

Po kriterijumu visine ukupnog BDP, najjača ekonomska sila ovog regiona je Egipat, koji regionalnom BDP doprinosi sa 35%, uz tendenciju

⁷ Ratko Vukanić, „Osnovne odlike stvaranja, ustrojstva i delovanja Afričke unije“, *Međunarodna politika*, Godina LX, br. 1135, juli-septembar 2009, str. 84.

⁸ „World Economic Outlook Database“, International Monetary Fund, April 2010, Internet, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/weodata/index.aspx>, 5/8/2010.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Sve države regiona, osim Zapadne Sahare, su članice Zajedničkog tržišta istočne i južne Afrike i Sahelsko-saharske zajednice, dok Uniji Magreba pripadaju sve države regiona, osim Egipta i Zapadne Sahare.

povećanja na 40%. Egipatski BDP po stanovniku je blizu proseka za severnoafrički region, i oko 2,5 puta viši od afričkog proseka. Drugi po ekonomskoj snazi je Alžir, u kom živi petina stanovništva regiona, i koji regionalnom BDP doprinosi prosečno sa 25-30% godišnje. Alžirski BDP po stanovniku je blizu prosečne vrednosti za region i oko 3 puta viši od afričkog proseka. Na trećem mestu je Maroko, čiji je doprinos oko 20% severnoafričkog BDP, što je srazmerno udelu marokanskog stanovništva u regionu. Marokanski BDP po stanovniku je nešto niži od regionalnog proseka, ali je 2 puta viši od afričkog. Učešće libijske ekonomije u regionalnom BDP je u proseku 15-17%, ali stanovništvo ove zemlje čini manje od 5% stanovništva regiona. Ova razlika čini da je libijski BDP po stanovniku 3-4 puta viši od regionalnog i gotovo 10 puta puta viši od afričkog proseka. Jedina država koja po ekonomskim pokazateljima odudara od ostalih je Mauritanija, koja regionalnom BDP doprinosi sa manje od 1%, i čiji je BDP po stanovniku 3-4 puta niži od proseka za region, i 1,3 puta niži od afričkog.¹²

Najviši prosečan godišnji rast privrede u periodu 2001-08. su imali Libija - 5,2% i Egipat - 5%. Tokom 2009. je zabeležen rast egipatskog BDP od oko 3,5%, dok se do 2014. procenjuje prosečan godišnji rast od 5-6%. Prosečna stopa privrednog rasta Libije je bila iznad 7% godišnje u periodu 2001-08, u 2009. godini očekivana stopa rasta je bila 1%, što je najviše posledica smanjene tražnje za naftom, ali su procene da će do 2014. godine libijski BDP rasti 7-8%, zbog očekivanog povećanja tražnje za naftom. Alžirska privreda je rasla prosečno 3,6% godišnje, uz oscilacije godišnje stope od 2,7% u 2001. godini, do gotovo 7% u 2003. i oko 4% u 2005. U 2009. godini alžirska ekonomija je zabeležila rast od oko 2%, a procene su da će stopa rasta do 2014. biti oko 4%. Marokanski BDP je rastao u proseku 4,5% godišnje uz oscilacije stope rasta, a procene su da će u narednom periodu rast biti 4-6%. Tuniska privreda je u periodu 2001-08. imala ravnomeran godišnji rast od oko 4-4,5%, kakav se očekuje i do 2014. Mauritanija je u istom periodu imala prosečan rast od oko 4%, ali uz velike oscilacije stope rasta, što je povezano sa političkom nestabilnošću ove države.¹³

2) *Ekonomski pokazatelji država istočnoafričkog regiona*

Istočnoafrički region čini 11 država: Eritreja, Etiopija, Kenija, Komori, Madagaskar, Mauricijus, Sejšeli, Somalija, Sudan, Uganda i Džibuti.¹⁴

¹² "African Statistical Yearbook/ Annuaire Statistique pour l'Afrique 2009", African Union, Internet, <http://www.africa-union.org/root/ua/Annonces/African%20Statistical%20Yearbook%202009%20-%202000.%20Full%20Volume.pdf>, 2/8/2010.

¹³ "World Economic Outlook Database", Op. cit.

¹⁴ Sve države regiona, osim Somalije, su članice Zajedničkog tržišta istočne i južne Afrike. Sudan, Eritreja, Komori, Somalija i Džibuti su članice Sahelsko-saharske zajednice. Etiopija, Kenija, Somalija, Sudan, Uganda i Džibuti su članice Međunarodne uprave za razvoj. Kenija, Tanzanija i Uganda su članice Istočnoafričke zajednice, a Madagaskar i Mauricijus su članice Južnoafričke zajednice.

Stanovništvo država ovog regiona čini oko $\frac{1}{4}$ ukupnog afričkog stanovništva, a privrede ovih država su u periodu 2001-09. doprinosile sa 12-14% ukupnom afričkom BDP. Procenjuje se da bi taj doprinos do 2014. mogao da poraste na 15%. Prosečan regionalni BDP po stanovniku je 1,5 puta niži od afričkog proseka.

Na osnovu visine BDP, u ovom regionu se izdvajaju četiri države za koje se može reći da su regionalne ekonomske sile, a to su Kenija, Tanzanija, Uganda i Sudan. Kenija, Tanzanija i Uganda, koje čine Istočnoafričku zajednicu, zajedno učestvuju u regionalnom BDP sa 45%, a u njima živi oko 35% stanovništva regiona. Pojedinačno, na prvom mestu po ekonomskoj snazi je Kenija, koja regionalnom BDP doprinosi sa 18-20%, a u kojoj živi 13% stanovništva regiona. Kenijski BDP po stanovniku je 4 puta niži od regionalnog proseka, ali je u nivou afričkog proseka. Tanzanija, u kojoj živi 16% stanovništva regiona, je u periodu 2001-05. godine regionalnom BDP doprinosila 15-17%, a od 2005. doprinos je 11-12%. Tanzanijski BDP po stanovniku je 6-7 puta niži od regionalnog proseka i 2,5 puta niži od afričkog proseka. Uganda, u kojoj živi 13% stanovništva regiona, doprinosi sa 10% BDP istočne Afrike, a njen BDP po stanovniku je osam puta niži od regionalnog proseka i 3,5 puta niži od afričkog. Učešće sudanske ekonomije u BDP istočnoafričkog regiona je 2001. iznosilo nešto više od 20%, da bi 2008. poraslo na 33%. Glavni razlog ovakvog rasta sudanske ekonomije su kineske investicije u energetske sektor ove države i povećan izvoz nafte, a procene su da će i do 2014. ona zadržati ovako visoko učešće. Sudanski BDP po stanovniku je od 2005. dva puta niži od regionalnog proseka, i kreće se u nivou afričkog proseka, s tendencijom da ga prevaziđe. Od značaja za istočnoafrički region, kada je u pitanju visina BDP, su i Etiopija, Madagaskar i Mauricijus. U Etiopiji živi oko $\frac{1}{3}$ stanovništva regiona, a ekonomija ove države regionalnom BDP doprinosi sa 12-14%. Etiopski BDP po stanovniku je oko 8 puta niži od regionalnog, i 4 puta niži od afričkog proseka. Madagaskar, u kom živi oko 7% stanovništva istočnoafričkog regiona, doprinosi sa 4-5% regionalnom BDP, a BDP po stanovniku u ovoj državi je oko 8 puta niži od regionalnog proseka i 4 puta niži od afričkog. Na Mauricijusu živi 0,5% stanovništva regiona, ali ekonomija ove države regionalnom BDP doprinosi sa 6-7%, tako da je BDP po stanovniku 2 puta viši od regionalnog proseka i nešto viši od afričkog. Ostale države doprinose sa po manje od 1% regionalnom BDP. Posebno mesto među njima zauzimaju Sejšeli, sa BDP po stanovniku koji je 14 puta viši od regionalnog proseka i gotovo 10 puta viši od afričkog, ali je doprinos ekonomije ove države ukupnom regionalnom BDP oko 0,01%.¹⁵

Sudan postaje pojedinačno najjača ekonomska sila istočnoafričkog regiona, o čemu svedoči veoma visok prosečan godišnji rast BDP od 7,5% u periodu 2001-08. Tokom 2009. i pored smanjene tražnje za naftom u svetu, sudanska ekonomija je zabeležila rast od 4%, a procenjuje se da će do 2014. taj rast biti preko 5%. Visoku prosečnu stopu rasta su u periodu 2001-09.

¹⁵ "African Statistical Yearbook/ Annuaire Statistique pour l'Afrique 2009", Op. cit.

zabeležile i ekonomije Ugande, Tanzanije i Etiopije. Prosečan rast ekonomije Ugande je bio oko 8%, a do 2014. se očekuje rast od 6-7%. Tanzanijska ekonomija je imala prosečan godišnji rast od oko 7%, a do 2014. se očekuje rast od 6-7%. U Etiopiji je prosečna stopa rasta BDP u periodu 2001-09. bila oko 8%, s tim što je od 2004. bila 10-12% godišnje, a procenjuje se da će do 2014. biti 6-7% godišnje. Kenija je u periodu 2001-09. zabeležila privredni rast od oko 4%, kakav se očekuje i u narednim godinama. Na Madagaskaru je u periodu 2001-08. prosečna godišnja stopa privrednog rasta iznosila 3,5%, s tim što je do 2004. bilo i rasta i pada, a od 2005. beleži se samo rast, i to po stopi od 5%. Ipak, Madagaskar je 2009. godinu završio sa stopom rasta nižom od 1%, a do 2014. se prognozira rast od 2-3%. Ekonomija Mauricijusa je prosečno rasla 3,5%, a takav rast se očekuje i narednih godina.¹⁶

3) *Ekonomski pokazatelji država centralnoafričkog regiona*

Centralnoafrički region čini 10 država: Burundi, Gabon, Kamerun, Kongo, DR Kongo, Ekvatorijalna Gvineja, Ruanda, Sao Tome i Principe, Centralnoafrička Republika (CAR) i Čad.¹⁷

U državama ovog regiona živi 12% stanovništva Afrike, a one afričkom BDP prosečno doprinose sa 6-7% godišnje. Prosečan BDP po stanovniku u ovom regionu je 1,8 puta viši od afričkog proseka.

Najjača ekonomska sila regiona je Kamerun, koji je u periodu 2001-05. doprinosa sa gotovo 1/3 regionalnog BDP, a od 2006. učestvuje sa 24-26%. Stanovništvo Kameruna čini oko 16% ukupnog stanovništva regiona, a kamerunski BDP po stanovniku je oko prosečne vrednosti za region, i malo iznad afričkog proseka. Drugu poziciju drži Gabon sa 15-17% učešća u regionalnom BDP. S obzirom da u Gabonu živi oko 2% stanovništva regiona, BDP po stanovniku u ovoj državi je četiri puta viši od regionalnog proseka i gotovo 7 puta viši od afričkog. Najmnogoljudnija država regiona, DR Kongo, u kom živi 52% stanovnika regiona, doprinosi regionalnom BDP 15-17% godišnje. Zbog ovako nesrazmernog odnosa broja stanovnika i učešća u BDP regiona, BDP po stanovniku u DR Kongu je 8 puta niži od regionalnog proseka, i gotovo 7 puta niži od afričkog. Regionalna ekonomska sila u usponu je Ekvatorijalna Gvineja, u kojoj živi oko 1% stanovnika regiona, ali doprinos njene ekonomije regionalnom BDP stalno raste, tako je 2001. bio oko 6%, a 2008. se povećao na čak 19%, čime je ova država postala druga po ekonomskoj snazi u regionu. Procenjuje se da bi do 2014. Ekvatorijalna Gvineja mogla da zadrži drugu poziciju u regionu sa prosečnim učešćem od 13-14% u regionalnom BDP. Usled povećanja učešća u regionalnom BDP, u Ekvatorijalnoj Gvineji je BDP po stanovniku 4 puta

¹⁶ "World Economic Outlook Database", Op. cit.

¹⁷ Sve države regiona su članice Centralnoafričke zajednice, DR Kongo i Ruanda su članice Zajedničkog tržišta istočne i južne Afrike, Centralnoafrička Republika i Čad su članice Sahelsko-saharske zajednice, a Ruanda i Burundi su članice Istočnoafričke zajednice.

viši od regionalnog proseka i gotovo 8 puta viši od afričkog. Značajan udeo u ekonomiji regiona ima Kongo u kom živi oko 3% stanovništva regiona, a u proseku doprinosi regionalnom BDP sa 10% godišnje. U Kongu je BDP po stanovniku oko proseka za region, a od afričkog je viši gotovo 2 puta. Regionalnom BDP Čad doprinosi sa 8%, ali je BDP po stanovniku u ovoj državi 4 puta niži od regionalnog i 2 puta od afričkog proseka. Ruanda doprinosi sa 5%, uz gotovo 5 puta niži BDP po stanovniku od regionalnog i 2 puta niži od afričkog proseka. Burundi doprinosi sa oko 2%, uz desetak puta niži BDP po stanovniku od regionalnog i 7 puta niži od afričkog proseka. Doprinos regionalnom BDP manji od 1% imaju Centalnoafrička Republika sa 5 puta nižim BDP po stanovniku od regionalnog proseka i Sao Tome i Principe, sa 2 puta nižim BDP po stanovniku.¹⁸

Najjača ekonomska sila regiona, Kamerun, je u periodu 2001-09. godine imao prosečan godišnji rast od 3,6%, a procene su da će do 2014. imati rast 2-3%. Gabon je imao prosečan rast nešto viši od 2%, kakav se očekuje i narednih godina. Relativno visok rast od oko 5% godišnje je zabeležio DR Kongo, a procenjuje se da će ovakvu stopu zadržati i do 2014. Prosečan godišnji rast privrede Konga je bio oko 3,6%, ali uz velike oscilacije godišnjih stopa rasta. Procenjuje se da će do 2014. u ovoj zemlji prosečan privredni rast biti oko 2% godišnje. Najvišu prosečnu stopu privrednog rasta u regionu, ali i čitavoj Africi, od 22,3% godišnje je zabeležila Ekvatorijalna Gvineja, a procenjuje se da će do 2014. imati stopu rasta od oko 3%, ali da će i sa takvom stopom zadržati visoku poziciju u regionu. Čad je u periodu 2001-09. zabeležio visok prosečan privredni rast od 9,5% godišnje, ali uz velike oscilacije godišnjih stopa. Procene su da će do 2014. privreda ove zemlje imati rast od oko 2-3%. U Ruandi je prosečan godišnji rast bio preko 7%, a do 2014. se procenjuje rast od 5-6% godišnje. Privreda države Sao Tome i Principe je prosečno rasla preko 6% godišnje, a takva stopa rasta se očekuje i narednih godina.¹⁹

4) *Ekonomske pokazatelji država zapadnoafričkog regiona*

Zapadnoafrički region čini 15 država: Benin, Burkina Faso, Gambija, Gana, Gvineja, Gvineja Bisao, Zelenortska Ostrva, Liberija, Mali, Niger, Nigerija, Obala Slonovače, Senegal, Sijera Leone i Togo.²⁰

U ovom regionu živi oko 28% ukupnog stanovništva Afrike, a države ovog regiona afričkom BDP prosečno doprinose sa 20-23% godišnje. Prosečan BDP po stanovniku u zapadnoafričkom regionu je 1,7 puta niži od afričkog proseka.

Regionalni ekonomski džin je Nigerija, najmnogoljudnija država regiona i cele Afrike, u kojoj živi 52% stanovništva regiona i 15%

¹⁸ "African Statistical Yearbook/ Annuaire Statistique pour l'Afrique 2009", Op. cit.

¹⁹ "World Economic Outlook Database", Op. cit.

²⁰ Sve države regiona su članice Zapadnoafričke zajednice, i sve, osim Zelenortskih ostrva, su članice i Sahelsko-saharske zajednice.

stanovništva Afrike. Nigerija učestvuje sa oko 2/3 u regionalnom BDP, dok je njen BDP po stanovniku oko 1,5 puta viši od regionalnog proseka, a kreće se oko vrednosti afričkog. Među preostalim državama regiona, izdvajaju se samo tri koje doprinose regionalnom BDP sa više od 5%. Prva je Obala Slonovače, čije je učešće u regionalnom BDP bilo 11-13% do 2004. godine i od 2005. se smanjilo na 7-8%. U Obali Slonovače živi oko 7% stanovništva regiona, a BDP po stanovniku u ovoj državi je 1,5-2 puta viši od regionalnog proseka i nešto je niži od afričkog. Na drugom mestu je Gana, koja zapadnoafričkom BDP doprinosi prosečno sa 6-7% godišnje, a u kojoj živi oko 8% stanovništva regiona. U Gani je BDP po stanovniku oko proseka za zapadnoafrički region, a 1,5 puta niži od afričkog proseka. Treća država je Senegal, čija privreda doprinosi sa oko 5% godišnje zapadnoafričkom BDP, i u kojoj živi oko 5% stanovništva regiona. U Senegalu je BDP po stanovniku nešto viši od regionalnog proseka, a 1,2 puta niži od afričkog proseka. Doprinos od 2-3 odsto regionalnom BDP imaju Benin, Burkina Faso, Gvineja, Mali i Niger, dok ostale države doprinose sa manje od 1 odsto.²¹

Nigerija je u periodu 2001-2009. imala prosečan godišnji rast od 9%, uz promenljivu godišnju stopu, a procene su da će stopa rasta u narednim godinama biti oko 4%. Ekonomija Obale Slonovače je do 2004. godine, zbog građanskog rata, beležila i rast i pad, da bi od 2005. prosečna stopa rasta bila 3-4%, kakva se očekuje i narednih godina. Gana je u periodu 2001-09. beležila rast sa ujednačenom stopom koja se kretala oko 5,5% godišnje, kakva se očekuje i do 2014. Privredni rast Senegala je bio u proseku 4% godišnje, sa neujednačenom stopom, a procene su da bi do 2014. privreda ove države mogla da raste stopom od 3-4% godišnje. Mali i Niger su zabeležili prosečan godišnji rast veći od 5,5%, ali sa neujednačenom godišnjom stopom. Za obe države se u narednim godinama očekuje rast od 4-5%. Burkina Faso je takođe zabeležila prosečan godišnji rast veći od 5,5% a do 2014. se očekuje dalji rast po stopi 4-5% godišnje. Benin je zabeležio privredni rast od oko 4% godišnje, a takva stopa rasta se očekuje i narednih godina. Godišnja stopa rasta gvinejske ekonomije je neujednačena, i u periodu 2001-09. se kretala od 1% do 4%. Od preostalih država regiona visoku stopu rasta u poslednjih nekoliko godina beleže Liberija i Sijera Leone. Liberija posle 2004. beleži rast koji dostiže 10% godišnje, a očekuje se da bi tako visoka stopa mogla da se zadrži i narednih godina. Sijera Leone od 2005. beleži privredni rast od 6-7% godišnje, a procenjena stopa rasta je 5-6% godišnje do 2014.²²

5) *Ekonomski pokazatelji država južnoafričkog regiona*

Južnoafrički region čini 11 država: Angola, Bocvana, Zambija, Zimbabve, Južnoafrička Republika (JAR), Lesoto, Malavi, Mozambik, Namibija i Svazilend.²³

²¹ "African Statistical Yearbook/ Annuaire Statistique pour l'Afrique 2009", Op. cit

²² "World Economic Outlook Database", Op. cit.

²³ Sve države regiona su članice Južnoafričke zajednice, a Zambija, Zimbabve, Malavi i Svazilend su članice Zajedničkog tržišta istočne i južne Afrike.

U južnoafričkom regionu živi oko 14% ukupnog stanovništva Afrike, a države koje mu pripadaju daju gotovo 1/3 ukupnog afričkog BDP. Prosečan BDP po stanovniku južnoafričkog regiona je 2,5 puta viši od afričkog proseka.

Najjača ekonomska sila regiona, ali i cele Afrike je Južnoafrička Republika u kojoj živi 40% stanovništva regiona, i koja regionalnom BDP prosečno doprinosi sa 65-70% godišnje, uz procene da bi taj doprinos mogao da bude i preko 70%. U JAR, BDP po stanovniku je 1,5 puta viši od regionalnog proseka i 5 puta viši od afričkog. Druga država u regionu po ekonomskoj snazi je Angola, u kojoj živi oko 12% stanovništva regiona, a čiji doprinos regionalnom BDP raste, od 6-7% godišnje, koliki je bio do 2004. godine, preko 10% u 2005. i 15% u periodu 2006-07, do čak 20% u 2008. Procenjuje se da bi učešće angolske privrede u BDP regiona moglo biti i iznad 20% do 2014. U Angoli je BDP po stanovniku oko regionalnog proseka ili nešto viši, a od afričkog proseka je viši 2 puta sa tendencijom povećanja. Među ostalim državama regiona sa natprosečnim BDP po stanovniku, izdvajaju se Bocvana i Namibija, koje regionalnom BDP doprinose sa po 3-4%, uz tendenciju smanjenja učešća zbog budućeg povećanja učešća JAR i Angole. Zambija i Mozambik takođe doprinose regionalnom BDP sa 3-4%, ali imaju znatno niži BDP po stanovniku od regionalnog proseka. Mozambik, u kom živi oko 15% stanovništva južne Afrike, ima 6-7 puta niži BDP po stanovniku od regionalnog proseka i 3 puta niži od afričkog, a Zambija, u kojoj živi oko 10% stanovništva regiona, ima oko tri puta niži BDP po stanovniku od regionalnog proseka i 1,5 puta niži od afričkog s tendencijom da mu se približi. Sve ostale države doprinose sa manje od 1% regionalnom BDP.²⁴

Najjača ekonomska sila regiona imala je prosečnu stopu rasta 3,5-4,5% godišnje, kakva se očekuje i do 2014. Privredni rast Angole je u proseku bio oko 13% godišnje, s tim što je stopa rasta od 2005. između 18% i 20%. Nakon minimalnog rasta od samo 0,2% u 2009. godini, zbog smanjene tražnje za naftom na svetskom tržištu, očekuje se novi privredni rast Angole po stopi od blizu 10%, nakon što se od 2010. tražnja za ovim energentom poveća. Bocvana je zabeležila prosečan rast od oko 5%, ali sa neujednačenim godišnjim stopama, koje su se kretale od 1% do gotovo 7%. Nakon pada u 2009. godini od 10%, u narednim godinama se očekuje rast ekonomije Bocvane po stopi od 4-5%. Namibija je u periodu 2001-08. zabeležila privredni rast u proseku oko 5% godišnje, ali uz neujednačenu stopu. Nakon pada od gotovo 1% u 2009. godini, procena je da će namibijska ekonomija imati rast po prosečnoj stopi od 2-3% godišnje. U Zambiji, prosečna i prilično ujednačena godišnja stopa rasta je bila iznad 5,5%, kakva se očekuje i narednih godina. Ekonomija Mozambika je u periodu 2001-09. godine imala prosečan godišnji rast viši od 8%, a procenjuje se da bi u narednim godinama mogla da raste preko 6% godišnje.²⁵

²⁴ "African Statistical Yearbook/ Annuaire Statistique pour l'Afrique 2009", Op. cit.

²⁵ "World Economic Outlook Database", Op. cit.

III Karakteristike spoljne trgovine Srbije sa afričkim državama od 2001.

A. Opšte karakteristike

Republika Srbija do sada nije zaključila trgovinski sporazum ni sa jednom afričkom državom, niti sa nekom od afričkih regionalnih ekonomskih zajednica, Afričkom unijom ili Afričkom ekonomskom zajednicom. Međutim, postoje dugoročni sporazumi o trgovinskoj i ekonomskoj saradnji, koje su sa pojedinim afričkim državama zaključile Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ), Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) i Državna zajednica Srbija i Crna Gora (SCG), koji su još uvek na snazi. Ovim sporazumima strane su jedna drugoj dodelile tretman najpovlašćenije nacije u međusobnoj trgovini robom i uslugama koje potiču sa teritorije njihovih zemalja. Ovaj tretman se, međutim, ne odnosi na prednosti koje je bilo koja ugovorna strana odobrila ili može odobriti susednim zemljama u cilju olakšavanja trgovine; prednosti koje nastaju iz postojećeg ili mogućeg učešća bilo koje ugovorne strane u zoni slobodne trgovine ili carinskoj uniji; i prednosti koje su odobrene ili mogu biti odobrene bilo kojoj trećoj zemlji u okviru bilateralnog ili multilateralnog sporazuma koji ima za cilj ekonomsku integraciju.

U ukupnoj spoljnoj trgovini Srbije, afričke države imaju izuzetno mali udeo. U periodu 2001-09. izvoz u afričke države je činio u proseku 1,5% ukupne godišnje vrednosti izvoza iz Srbije, dok je uvoz iz afričkih država u proseku činio 0,7% godišnje vrednosti uvoza u Srbiju. Učešće izvoza u afričke države u ukupnoj vrednosti srpskog izvoza je 2001. iznosilo 1,7%, da bi već 2002. palo na 1,4%. Najveće učešće, od čak 4%, je postignuto 2003. godine, ali onda ponovo sledi njegov pad. Tokom 2004-05. učešće je bilo oko 1,2%, a od 2006. je opalo na 0,7-0,8%. Tokom 2009. učešće izvoza u Afriku je iznosilo oko 1,7% ukupne vrednosti srpskog izvoza. Učešće uvoza iz afričkih država u ukupnoj vrednosti srpskog uvoza je 2001. iznosilo 0,7%, da bi tokom 2002-03. došlo do pada na 0,6%, i novog pada na 0,5% od 2005. U 2008. je zabeležen porast učešća uvoza iz Afrike na 1,4%, koliko se zadržalo i 2009.²⁶

U 2001. godini je zabeležen suficit u trgovini sa afričkim državama od oko 1 milion dolara, ali je već 2002. zabeležen deficit od 7 miliona, pri čemu je pokrivenost vrednosti uvoza vrednošću izvoza bila 80%. U 2003. godini je napravljen veliki pomak u obimu trgovine sa afričkim državama, pa je ostvaren suficit od čak 69 miliona dolara. Već 2004. je ostvaren deficit od 1 milion dolara, a 2005. Srbija je ponovo bila u suficitu, ali samo u vrednosti od 1 milion dolara. Od 2006. Srbija beleži povećanje uvoza iz afričkih država, samim tim i povećanje deficita, iako je učešće uvoza iz Afrike u ukupnoj vrednosti srpskog uvoza opadalo. U 2006. godini deficit je iznosio 22 miliona dolara, uz pokrivenost uvoza izvozom od 68%, u 2007. godini je

²⁶ „Statistički godišnjak Srbije 2001-09“, Op. cit.

iznosio 47 miliona, uz pokrivenost od 53%. Tokom 2008. uvoz je uvećan gotovo tri puta, pre svega zbog velikog uvoza nafte iz Libije, a pokrivenost je bila svega 20%. Tokom 2009. je ostvaren deficit od 73 miliona dolara, uz pokrivenost uvoza od 63%.²⁷

B. Trgovinska razmena sa severnoafričkim regionom

Sa svim državama severnoafričkog regiona, bivša Jugoslavija je zaključila trgovinske sporazume, a sa Marokom je SCG zaključila trgovinski sporazum 2004. koji je ratifikovan tek u maju 2009. u parlamentu Republike Srbije.²⁸ Mešoviti komiteti ili komisije, formirani ovim sporazumima, i dalje funkcionišu sa svim državama regiona, osim sa Mauritanijom. Tokom 2010. je intenziviran rad mešovitog komiteta sa Egiptom.

Obim i vrednost trgovine Srbije sa državama severnoafričkog regiona su veći nego sa svim ostalim regionima Afrike zajedno. Srpski izvoz u države severnoafričkog regiona je tokom 2001-02. iznosio oko 70% izvoza u Afriku, a od 2004. se učešće povećalo na blizu 80%. U 2009. ovo učešće je iznosilo preko 60%, zbog povećanog plasmana na zapadnoafrička tržišta. Jedini izuzetak je bila 2003. godina, kada je učešće bilo samo 16%, zbog povećanog izvoza u zapadnoafričke države Nigeriju i Ganu. Učešće uvoza iz severnoafričkog regiona u ukupnom uvozu iz Afrike je veoma neujednačeno. Tokom 2001-02. je bilo oko 14%, 2003. je palo na 11%, tokom 2004-05. je poraslo na oko 17%, nakon čega se nastavlja trend rasta, 25% u 2006, 35% u 2007. godini, a 2008. i 2009. oko 80%, zbog uvoza velikih količina nafte iz Libije.²⁹

Glavni spoljnotrgovinski partner Srbije u ovom regionu je Egipat, u koji je Srbija plasirala 40-45% vrednosti ukupnog izvoza u Afriku u periodu 2001-08. godine, sa izuzetkom 2003. U 2009. je učešće opalo na nešto više od 20% zbog povećanog plasmana na druga tržišta, pre svega libijsko. Sa druge strane uvoz iz Egipta ne učestvuje u tolikoj meri u ukupnom uvozu iz Afrike, tako da je 2001. učestvovao sa 11%, u periodu 2002-05. je učestvovao sa 8-9%, tokom 2006-07. učešće je poraslo na 16-17%, da bi 2008. palo na 6%, a 2009. na 4%. U izvozu u Egipat preovlađuju proizvodi crne i obojene metalurgije, bukova građa, putnička vozila i delovi, traktori i delovi, automobilske gume, mašine i uređaji. Najveći izvoznici u Egipat su *US Steel* iz Smedereva, *Valjaonica bakra* iz Sevojna, *Trajal* iz Kruševca, *Zastava* iz Kragujevca, i *IMR, Loral, Nelt, ITM-Industrokomerc* i *Industrija precizne mehanike* iz Beograda. Kad je reč o uvozu iz Egipta, u proizvodnoj strukturi dominiraju pirinač, voće i povrće, proizvodi hemijske i

²⁷ Ibid.

²⁸ Sporazumi o trgovinskoj i ekonomskoj saradnji su zaključeni sa Alžirom (1964. i 1975), Egiptom (1957. i 1961), Libijom (1971), Marokom (1977, zamenjen 2004), Mauritanijom (1965) i Tunisom (1964).

²⁹ „Statistički godišnjak Srbije 2001-09“, Op. cit.

petrohemijske industrije, a glavni uvoznici iz Egipta su *Van Drunen farms* iz Banatskog Karađorđeva, *Kozmetik plus* iz Niša, *Hemofarm* iz Vršca, i *Neochimiki*, *Jeep Komerc*, *Enmon* i *Galenika* iz Beograda.³⁰

Sa Alžirom je obim robne razmene do 1992. iznosio oko 100 miliona dolara godišnje, a onda je trgovina praktično obustavljena. Posle osmogodišnjeg zastoja u razvoju ekonomske saradnje, došlo je do intenziviranja kontakata između privrednika dveju država, nakon što su juna 2000. predstavnici nekoliko preduzeća iz tadašnje SRJ učestvovali na velikom međunarodnom sajmu u Alžiru.³¹ Unapređenje ukupnih ekonomskih odnosa uticalo je na povećanje trgovinske razmene, a posebno izvoza u Alžir. U 2001. izvoz u Alžir je činio oko 20% ukupnog izvoza u Afriku, a 2002. učešće se povećalo na 38%, 2003. je opalo na 7%, zbog povećanog izvoza u zapadnoafričke države, 2004. se ponovo povećalo na 25%, da bi tokom 2006-07. bilo oko 14%, a 2008. i 2009. oko 18%.³² U proizvodnoj strukturi izvoza u Alžir su najzastupljeniji transformatori i njihovi delovi, prikolice i poluprikolice, farmaceutski proizvodi, gotovi lekovi, proizvodi crne metalurgije, kosačice, točkovi za motorna vozila, traktori, sadnice voća, električni izolatori, rastavljači i prekidači. Najveći izvoznici u Alžir su *ABS Minel-trafo* iz Mladenovca, *Lohr* iz Zrenjanina, *Hemofarm* iz Vršca, *US Steel* iz Smedereva, *Goša FOM* iz Smederevske Palanke, *Motins* iz Novog Sada i *FKL* iz Temerina. Ukupan uvoz iz Alžira za ceo period 2001-09. godina je bio manji od 1 milion dolara. Glavni uvozni proizvodi su helijum, kiseonik i sveže urme, a uvoznici su *Linde Gas* iz Bečeja, i *M-Rodić* iz Novog Sada.³³

Izvoz proizvoda iz Srbije u Maroko tek je od 2003. premašio vrednost od milion dolara, i od tada raste. Dostigao je više od 7 miliona 2008, što je bilo učešće od gotovo 10% ukupne vrednosti izvoza u Afriku. U proizvodnoj strukturi izvoza dominiraju rezanci od šećerne repe, toplovaljani proizvodi, teksturirano predivo od najlona, žice od legura bakra i cinka, ploče, limovi i trake od rafinisanog bakra, pšenično brašno i mešalice za beton, a glavni izvoznici su *US Steel* iz Smedereva, *Fabrika šećera - Šajkaška* iz Žablja, *Invest-Import* i *Dunav AD* iz Beograda i *TNT Komerc* iz Čantavira. Uvoz iz Maroka je u periodu 2001-05. godina učestvovao sa 4-5% u ukupnom uvozu iz Afrike, 2006. sa 10%, a 2007. sa čak 15%. Za vreme bivše Jugoslavije, glavni uvozni proizvod iz Maroka su bili sirovi fosfati, korišćeni za proizvodnju veštačkih đubriva, ali od 2001. glavni proizvodi su elektrolitički proizvodi, celuloza, ekstrakti, esencije i koncentрати kafe,

³⁰ Podaci dobijeni iz Odbora za ekonomske odnose sa inostranstvom Privredene komore Srbije.

³¹ Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, *Srbija-Alžir: Ekonomska saradnja*, Internet, <http://www.mfa.gov.rs/Srpski/Foreinframe.htm>, 4/08/2010.

³² Izvoz u Alžir: 6 miliona dolara (2001), 11 miliona (2002), 8 miliona (2003), 6 miliona (2004), 13 miliona (2005), 7 miliona (2006), 7 miliona (2007), 13 miliona (2008), 22 miliona (2009).

³³ Podaci dobijeni iz Odbora za ekonomske odnose sa inostranstvom Privredene komore Srbije.

pantalone od teksasa i pamuka, smrznuta i konzervisana riba i riblje brašno. Glavni uvoznici robe iz Maroka su *Interlemind* iz Leskovca, i *Delta stil, MPC Holding, Belgravia* i *Nestle Adriatic Foods* iz Beograda.³⁴

Obim i vrednost trgovine sa Tunisom bili su veoma neujednačeni u periodu 2001-09. Do 2003. izvoz je bio manji od 1 milion dolara, 2004. je iznosio oko 4 miliona,³⁵ da bi 2005-06. pao na nešto više od 1 milion, a 2007-09. se ponovo vratio na oko 4 miliona. U proizvodnoj strukturi izvoza u Tunis dominiraju toplovaljani limovi, hladnovaljane trake, konstrukcije za hidrogradnju od gvožđa ili čelika, beli lim, mašine za preradu papira i obrađeno bukovo drvo, a glavni izvoznici su *US Steel* iz Smedereva, *Goša FOM* iz Smederevske Palanke, *Atlas Wood* iz Kraljeva, *Stančić DOO* iz Bora, i *TDT Komerc, Hidrotehnika-Hidroenergetika* i *Čeda-pres* iz Beograda. Tokom 2001-02. uvoz iz Tunisa je bio manji od milion dolara, tokom 2003-04. je bio nešto veći od milion, zatim sledi povećanje na 3 miliona 2005-06. i na blizu 7 miliona 2007. da bi 2008. vrednost uvoza pala na 3 miliona. U 2009. zabeležen je porast na 10 miliona. Glavni proizvodi koji se uvoze iz Tunisa su proizvodi od teksasa i pamuka, filteri za gorivo ili ulje, amortizeri, sveže urme i obuća, a glavni uvoznici su *Fashion Co, Beocolor-Chemco, Lutton, New Mazel Tov, Luj Dor* i *Sportina* iz Beograda i *Promo* iz Novog Sada.³⁶

Libija je bila jedan od najznačajnijih privrednih partnera bivše Jugoslavije u Africi i među državama u razvoju do 1990. a samo izvoz je dostizao vrednost do 200 miliona dolara godišnje.³⁷ U periodu 2001-03. godina izvoz u Libiju vredeo je oko 1 milion dolara godišnje, a od 2004. oko 4-5 miliona. Tokom 2009. zabeležen je značajan porast, na preko 25 miliona. U proizvodnoj strukturi izvoza u Libiju dominiraju pšenica, mleko u prahu, delovi za motore, proizvodi namenske industrije, pocinkovane rešetke, mreže i ograde od žice, elektronski instrumenti i aparati, unutrašnje gume i delovi aviona ili helikoptera, a glavni izvoznici su *Jugoimport SDPR, Metal Steel, Pessing Co. Ltd, Galenika, Geološki institut Srbije, Industrija precizne mehanike* i *Jomil DOO* iz Beograda, *Trajal* i *Flory* iz Kruševca i koncern *Farmakoma* iz Šapca i *Fabrike akumulatora* iz Sombora. Uvoz iz Libije je u periodu 2001-05. bio manji od milion dolara godišnje, da bi 2006. prešao milion, a 2007. je bio oko 2 miliona. Najveći izvoz iz Libije, ali i čitave Afrike je postignut 2008. kada je iz Libije uvezena roba u vrednosti od 210 miliona dolara, od čega je 202 miliona bila sirova nafta. Velike količine sirove nafte, u vrednosti oko 120 miliona, su uvezene i 2009. Pored nafte, iz Libije su uvezene i polimeri etilena, delovi za motore, vafl i oblande, mašine za pranje, beljenje i bojenje tkanina i aparati za zaštitu strujnih kola. Glavni uvoznici robe iz Libije su *NIS* i *Bi-Commerce* iz Novog Sada, *Moto-plast* iz

³⁴ Ibid.

³⁵ „Statistički godišnjak Srbije 2001-09“, Op. cit.

³⁶ Podaci dobijeni iz Odbora za ekonomske odnose sa inostranstvom Privredene komore Srbije.

³⁷ Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, *Srbija-Libija: Ekonomska saradnja*, Internet, <http://www.mfa.gov.rs/Srpski/Foreinframe.htm>, 4/08/2009.

Nove Pazove, *Zlatarplast* iz Nove Varoši, *Neochimici* i *Jugoimport SDPR* iz Beograda, *Osmor Co.* iz Hajdukova i *Comex* iz Šapca.³⁸

C. Trgovina sa ostalim afričkim regionima

U istočnoafričkom regionu, bivša Jugoslavija je tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka zaključila trgovinske sporazume sa Etiopijom, Kenijom, Madagaskarom, Tanzanijom, Somalijom, Sudanom i Ugandom, a mešoviti komiteti/komisije, koji su tada formirani, danas ne funkcionišu.

Trgovina sa državama istočnoafričkog regiona je u periodu 2001-09. bila vredna nekoliko miliona dolara godišnje. Najznačajnija tržišta za robu iz Srbije u istočnoafričkom regionu su Kenija, Uganda i Sejšeli, gde je vrednost izvoza bila u proseku oko milion dolara godišnje. U proizvodnoj strukturi izvoza u Keniju dominiraju provodnici, limovi, traktori i montažne zgrade. U strukturi izvoza u Ugandu glavni proizvodi su smart-kartice, proizvodi namenske industrije, mašine za prijem, konverziju i prenos glasa, slike i drugih podataka, vozila sa ugrađenim betonskim mešalicama, instrumenti i aparati konstruisani za telekomunikacije, a glavni izvoznici su *Energoprojekt-niskogradnja*, *Iritel*, *Sphere* i *Focus Computers* iz Beograda, *Krušik* iz Valjeva i *Provi partizan* iz Užica. U strukturi izvoza na Sejšele dominiraju delovi za razne mašine. Države istočnoafričkog regiona iz kojih Srbija najviše uvozi su Uganda i Tanzanija. Vrednost uvoza iz Tanzanije se kreće oko milion dolara godišnje, a glavni proizvod je duvan. Vrednost uvoza iz Ugande je do 2004. bila manja od milion dolara, 2005. i 2006. je dostigla 5 miliona, a zatim je dodatno rasla za po dva miliona 2008-09. U proizvodnoj strukturi uvoza iz Ugande su najviše zastupljeni kafa, duvan i smrznuta riba, a glavni uvoznici su *Grand-prom* i *Frimac* iz Beograda, *Stratuss Adriatic* iz Šimanovaca, *British American Tobacco South-East Europe* i *Lovo-promet* iz Niša i *Amigos-kafa* iz Kruševca.³⁹

U centralnoafričkom regionu, bivša Jugoslavija je tokom sedamdesetih godina prošlog veka zaključila trgovinske sporazume sa Burundijem, Gabonom, Kamerunom, Kongom, nekadašnjim Zairom (danas DR Kongo), Ruandom i Centralnoafričkom Republikom, a mešoviti komiteti/komisije, koji su tada osnovani, više ne funkcionišu.

Od zemalja centralnoafričkog regiona, Srbija je najviše izvozila u Ekvatorijalnu Gvineju, ukupno oko 15 miliona dolara u periodu 2001-09. godina, a glavni proizvodi su bili gume, ulja i maziva. Što se tiče ostalih država ovog regiona, prosečnu vrednost izvoza od oko milion dolara Srbija je uspela da ostvari jedino u Kamerunu i DR Kongu, u koje izvozi prehrambene proizvode. Tokom 2007. Srbija je uspela i u Čad da izvede robu u vrednosti više od milion dolara, a dominirali su proizvodi namenske

³⁸ Podaci dobijeni iz Odbora za ekonomske odnose sa inostranstvom Privredne komore Srbije.

³⁹ Ibid.

industrije. Centralnoafričke države iz kojih Srbija najviše uvozi su Kamerun i Kongo, odakle se uglavnom uvozi tropsko drvo u vrednosti oko milion dolara godišnje.⁴⁰

U regionu zapadne Afrike, bivša Jugoslavija je u periodu 1960-1985. zaključila trgovinske sporazume sa Beninom, Ganom, Gvinejom, Gvinejom Bisao, Liberijom, Malijem, Nigerom, Nigerijom, Sao Tome i Principe, Senegalom, Sijera Leoneom i Togom, a mešoviti komiteti/komisije, koji su tada osnovani, više ne funkcionišu.

U periodu 2001-09. godina, izvoz u države zapadnoafričkog regiona je uglavnom iznosio nekoliko miliona dolara godišnje. Izuzetak je 2003. godina, kada je Srbija u ovaj region, pre svega u Nigeriju i Ganu izvezla robu u vrednosti od 75 miliona dolara, što je doprinelo ostvarenju visokog suficita sa afričkim državama, i povećanju učešća izvoza u Afriku na 4% vrednosti ukupnog izvoza. Izvoz u Nigeriju je do 2006. sa izuzetkom 2003. bio oko milion dolara, a od 2007. je oko dva miliona. U 2003. godini izvoz u Nigeriju je dostigao 45 miliona, a glavni proizvodi su bili delovi za avione i helikoptere.⁴¹ Posebno značajno za razvoj ukupnih ekonomskih odnosa sa Nigerijom je poslovanje srpskih kompanija *JAT Airways*, koji iznajmljuje avione sa posadama i tehnikom lokalnim avio-kompanijama i servisira nigerijske avione, i *Energoprojekt*, koji je sa lokalnim partnerima 2006. dobio posao u oblasti energetike, vredan oko 200 miliona dolara.⁴² Obe kompanije uvoze opremu iz Srbije čime pospešuju izvoz u zapadnoafrički region. Glavni trgovinski partneri Srbije u ovom regionu kada je u pitanju uvoz su Nigerija, Gana i Obala Slonovače. Uvoz iz Nigerije je u periodu 2001-09. vredeo u proseku milion dolara, u proizvodnoj strukturi su najviše zastupljeni kakao-masa, kaučuk, stolarija od tropskog drveta, seme susama i đumbir, a glavni uvoznici su *Pionir*, *Agropak*, *Strajko* i *Ergo Management Group* iz Beograda, *Vulkan* iz Niša, *Ep-Belt* iz Loznice, *Geneza* iz Kanjiže i *Candy* iz Subotice. Uvoz iz Gane od 2002. prelazi vrednost od 10 miliona dolara, sa tendencijom da dostigne i 20 miliona. U proizvodnoj strukturi uvoza iz Gane sa više od 90% je zastupljen kakao, a glavni uvoznici su *Pionir* i *Swisslion-Takovo* iz Beograda i *Fabrika biskvita - Jaffa* iz Crvenke. Uvoz iz Obale Slonovače je u periodu 2001-04. bio manji od milion dolara, 2005. je dostigao vrednost od 3 miliona, u 2006. i 2007. godini je vredeo po 5 miliona, da bi 2008 dostigao 8 miliona, 2009. gotovo 10 miliona. Glavni proizvodi koji se uvoze iz Obale Slonovače su kakao, ananas i kaučuk.⁴³

U južnoafričkom regionu, bivša Jugoslavija je u periodu 1976-1981. zaključila trgovinske sporazume sa Angolom, Bocvanom, Zambijom,

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, *Srbija-Nigerija: Ekonomska saradnja*, Internet, <http://www.mfa.gov.rs/Srpski/Foreinframe.htm>, 4/08/2010.

⁴³ Podaci dobijeni iz Odbora za ekonomske odnose sa inostranstvom Privredene komore Srbije.

Zimbabveom, Lesotom i Mozambikom, a mešoviti komiteti/komisije, koji su tada osnovani, više ne funkcionišu.

Najznačajniji trgovinski partner Srbije u južnoafričkom regionu je Južnoafrička Republika, u koju je Srbija u periodu 2001-09. izvezila robu u vrednosti 1,5-2 miliona dolara godišnje, sa izuzetkom 2005. kada je vrednost izvoza dostigla blizu 5 miliona. U proizvodnoj strukturi izvoza u JAR dominiraju sredstva za lepljenje na bazi kaučuka i plastičnih masa, sanitarni proizvodi od plastičnih masa, delovi za motore, mešalice za beton ili malter, obrađeno bukovo drvo, klipni motori za poljoprivredne ili šumske traktore, delovi karoserija, registar-kase i cigarete. Glavni izvoznici na tržište JAR su *Tigar* iz Pirota, *DIB* iz Bujanovca, *Goša* iz Simićeva, *ATB Sever* iz Subotice, *Cummins* i *Visual Impact* iz Beograda i *FAP* iz Priboja. Uvoz Srbije iz JAR nekoliko puta je veći od izvoza, i zauzima visoko mesto u uzvozu Srbije iz afričkih država. Uvoz iz JAR je 2001. sa 9 miliona dolara obuhvatao □ ukupne vrednosti uvoza iz Afrike, a 2002. sa 8 miliona, oko 20%. Porast vrednosti uvoza na 13 miliona dolara u 2003. je uzrokovalo da se učešće ponovo vrati na nivo od □. Tokom 2004-05. vrednost uvoza je bila 10-11 miliona što je bilo oko 20%. U 2006. godini vrednost uvoza je bila oko 14 miliona, što je bilo učešće nešto manje od 14%. Od 2007. vrednost uvoza iz JAR je viša od 20 miliona dolara, tako da je ova država izbila na prvo mesto po vrednosti uvoza u Srbiju iz afričkih država. U proizvodnoj strukturi uvoza iz JAR dominiraju granit, katode, pomorandže i grejfrut, automobili, štamparska boja, rude i koncentracije hroma i pelene, a glavni uvoznici su *Valjaonica bakra* iz Sevojna, *International Granites* iz Arandjelovca, *Delta*, *Tojota Srbija*, *Sibecs Line* i *Digital Printing* iz Beograda, *US Steel* iz Smedereva i *Automobilska industrija* iz Kikinde.⁴⁴

Drugi spoljnotrgovinski partner Srbije u južnoafričkom regionu je Angola, u koju Srbija od 2006. izvozi robu u vrednosti većoj od milion dolara. Glavni proizvodi koje Srbija izvozi u Angolu su štampani materijali, mašine, kalupi za mineralne materije, kancelarijski stolovi i gumena obuća, a glavni izvoznici su *Geokarta* iz Beograda, *Trajal* iz Kruševca i *Četrnaesti oktobar* iz Niša. Uvoz iz Angole za čitav period 2001-09. je bio manji od milion dolara, a glavni uvozni proizvod je bio granit.⁴⁵

Što se tiče ostalih država južnoafričkog regiona, u periodu 2001-09, Srbija je uspela da izveze robu u vrednosti većoj od milion dolara jedino u Zimbabve. Gotovo jedina stavka na listi robe u izvozu bili su transformatori, koji su činili 99% ukupne vrednosti izvoza. U istom periodu ukupna vrednost uvoza iz Zimbabvea je bila oko 2 miliona, a glavni proizvodi su duvan, granit i južno voće. Srbija od 2005. ima povećan uvoz iz Malavija, sa prosečnom vrednošću od 2 miliona dolara, a jedini proizvod koji se uvozi iz ove zemlje je duvan.⁴⁶

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

IV Strategija Srbije za povećanje izvoza u afričke države

U cilju rešavanja problema neravnomerne geografske strukture i nepovoljne proizvodne strukture srpske spoljne trgovine, kao i problema visokog spoljnotrgovinskog deficita, Vlada Republike Srbije je juna 2008. usvojila posebnu strategiju za povećanje izvoza u periodu 2008-11.⁴⁷ U vladinoj strategiji, Srbija je definisana kao relativno mala zemlja sa skromnim resursima koja ne može da ostvari ekonomske ciljeve bez rasta izvoza. Imajući to u vidu, kao glavni zadatak ekonomske politike u periodu 2008-11. je postavljeno povećanje izvoza kako bi se povećala proizvodnja, a time i zaposlenost i životni standard građana, obezbedila makroekonomska stabilnost i omogućilo uredno servisiranje spoljnog duga.⁴⁸ Strategijom su kao ključni izazovi u narednom periodu označeni povećanje stepena finalizacije proizvoda i geografska diversifikacija izvoznog programa.⁴⁹

Radi uspešnog suočavanja sa tim izazovima, strategijom su postavljena četiri osnovna cilja: 1) rast izvoza od najmanje 25% prosečno godišnje do 2011; 2) promena strukture izvoza, od dominacije proizvoda niže faze prerade ka dominaciji proizvoda više faze prerade sa 43% u 2007. godini na 65% u 2011. godini; 3) optimalna geografska diversifikacija izvoza osvajanjem novih tržišta; 4) dupliranje broja preduzeća koja izvoze preko 10 miliona evra godišnje. Ostvarenje ovih ciljeva će biti zasnovano na dva principa. Prvi princip je saradnja sektora privrede i države sa jasno definisanim nadležnostima, odgovornostima i zadacima u pogledu formulisanja i primene strategije. Drugi princip je formulisanje sistema podrške izvozu u skladu sa dinamikom priključenja STO i EU. Izgradnja tog sistema, podrazumeva jačanje kapaciteta malih i srednjih preduzeća za izvoz, i uspostavljanje sistema podsticaja za priliv stranih direktnih investicija koje su izvozno orijentisane.⁵⁰

Strategijom su predviđena dva principa za ulazak na nova tržišta, a to su da tržište ima veliki potencijal rasta i/ili veliku kupovnu moć, i da su tržišta bila tradicionalni partneri bivše SFRJ. Prema potencijalu rasta, tj. privrednom rastu, sva tržišta su podeljena na brzorastuća (preko 5,5% prosečan rast BDP-a u periodu 2000-07), umerenorastuća (od 3-5,5%) i spororastuća (ispod 3%). Sa druge strane, prema veličini tržišta napravljena je podela na velika (BDP u 2006. godini preko 330 milijardi dolara), srednja (BDP između 45 i 330 milijardi dolara) i mala (BDP ispod 45 milijardi dolara).

Kombinovanjem ovih principa, grupisane su i afričke države, tako da su u srednje brzorastuće svrstane Nigerija, Angola i Libija, u srednje umerenorastuće su svrstane Južna Afrika, Alžir, Egipat i Maroko, a Tunis je

⁴⁷ „Strategija povećanja izvoza Srbije za period od 2008. do 2011.“ Vlada Republike Srbije, Internet, http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/89063/strategija_povecanja_izvoza0083_lat.zip, 6/08/2010.

⁴⁸ Ibid, str. 3.

⁴⁹ Ibid, str. 12.

⁵⁰ Ibid, str. 19.

označen kao mala umerenorastuća.⁵¹ U strategiji Vlade je izostavljen veliki broj malih brzorastućih tržišta, kao što su Etiopija, Sudan, Tanzanija i Uganda iz istočnoafričkog regiona; DR Kongo, Ekvatorijalna Gvineja, Ruanda, Čad i Sao Tome i Principe iz centralnoafričkog regiona; Gana, Mali, Niger, Burkina Faso, Liberija i Sjeverna Leone iz zapadnoafričkog regiona; i Zambija i Mozambik iz južnoafričkog regiona. Takođe, izostavljeno je i nekoliko malih umerenorastućih tržišta kao što su Kenija i Madagaskar iz istočnoafričkog, Kamerun iz centralnoafričkog, Senegal iz zapadnoafričkog i Bocvana iz južnoafričkog regiona.

Strategijom Vlade određena su četiri ključna tržišta na kojima će Srbija nastojati da poveća izvoz, a to su Evropska unija, CEFTA, ZND i Bliski i Srednji Istok i severna Afrika.⁵² U tržište Bliskog i Srednjeg Istoka i severne Afrike, prema ovom dokumentu, svrstano je šest afričkih država: Alžir, Egipat, Libija, Maroko i Tunis, koji i pripadaju severnoafričkom regionu, ali i Angola, kojoj ni po kom kriterijumu nije mesto na pomenutom tržištu. Angola pripada tržištu južnoafričkog regiona ili šireg regiona koji obuhvata države južno od Sahare.

U strategiji Vlade, obuhvaćen je samo severnoafrički region, dok nije predviđeno da treba uvećati izvoz u preostala četiri regiona, koji se nalaze južno od Sahare, iako postoje razlozi zbog kojih bi i ti regioni morali da se nađu u planovima za povećanje izvoza. Prvi razlog proističe iz analize izvoznih tržišta koja je predstavljena u samoj strategiji, a odnosi se na to da su Nigerija i JAR označene kao važna tržišta srednje veličine. Drugi razlog je to što je Afrika južno od Sahare veliko tržište sa gotovo 900 miliona stanovnika, uz tendenciju povećanja na jednu milijardu u narednih nekoliko godina. U četiri afrička regiona južno od Sahare, ukupan BDP se svake godine povećava, sa 200 milijardi dolara, koliko je iznosio 2001. na 730 milijardi u 2008. Procene su da će zajednički BDP regiona južno od Sahare dostići preko 850 milijardi dolara 2014. Treći razlog je prosečna godišnja stopa privrednog rasta Afrike, koja je dva puta viša od prosečne stope privrednog rasta u svetu. Blisko povezan je i četvrti razlog, koji se odnosi na postojanje čak 15 brzorastućih tržišta u regionima južno od Sahare. Peti razlog proističe iz potrebe da se smanji deficit, koji Srbija ostvaruje u trgovini sa državama južno od Sahare. Šesti razlog je to što najveći broj afričkih država južno od Sahare nema visok BDP po stanovniku, i samim tim ne zahteva visoke standarde kvaliteta tako da roba iz Srbije može da bude konkurentna na njihovim tržištima. Sedmi razlog su dobri politički odnosi, koje Srbija ima sa gotovo svim afričkim državama, i koji mogu biti stabilna osnova za unapređenje celokupnih ekonomskih odnosa, samim tim i trgovine.

Na listi konkretnih mera u cilju unapređenja izvoza, u vladinoj strategiji su istaknuti jačanje uloge ekonomskog tima ambasada Srbije i koordinacija

⁵¹ Ibid, str. 13.

⁵² Ibid, str. 14.

različitih institucija u inostranstvu u cilju promocije izvoza, korišćenje prostora ambasada za potrebe privrede na ključnim tržištima, unapređenje diplomatskih odnosa sa zemljama u razvoju i zaključivanje sporazuma o slobodnoj trgovini sa potencijalnim partnerima. Radi uspešne primene ovih mera u slučaju afričkih država, potrebno je diplomatsko delovanje na tri nivoa, a to su nivo pojedinačnih država, regionalni nivo i kontinentalni nivo.

Na nivou pojedinačnih afričkih država, potrebno je ojačati diplomatsku mrežu i zaključiti nove trgovinske sporazume. Republika Srbija održava diplomatske odnose sa svim afričkim državama, u kojima ima i akreditovane stalne diplomatske misije. Međutim, diplomatske misije su rezidencijalne u samo 11 država. To su Alžir, Egipat, Libija, Maroko i Tunis u severnoafričkom regionu, Etiopija i Kenija u istočnoafričkom regionu, Nigerija u zapadnoafričkom regionu, Angola, Južnoafrička Republika i Zambija u južnoafričkom regionu.⁵³ Ostale afričke države su pokrivene iz rezidencijalnih misija koje se nalaze u pomenutim državama ili iz stalne misije Srbije pri UN u Njujorku.⁵⁴ U centralnoafričkom regionu ne postoji nijedna rezidencijalna stalna diplomatska misija Srbije. Jačanje diplomatske mreže u Africi podrazumeva da sve afričke države budu pokrivena misijama koje se nalaze u Africi, uz mogućnost povećanja broja rezidencijalnih misija. S tim u vezi je potrebno jačanje misija u regionalnim centrima kao što su Kenija i Etiopija u istočnoafričkom, Nigerija u zapadnoafričkom i Južnoafrička Republika i Angola u južnoafričkom regionu. U cilju što boljeg pokrivanja država centralnoafričkog regiona potrebno je uspostaviti rezidencijalnu diplomatsku misiju u nekoj od država iz koje bi se pokrivaio ceo region, a najbolje bi bilo da to bude Gabon, pošto je u ovoj državi sedište Ekonomske zajednice centralnoafričkih država. Nove trgovinske sporazume potrebno je prvo zaključiti sa svim onim državama, sa kojima je bivša Jugoslavija imala trgovinske sporazume. Iako su ti sporazumi još uvek na snazi, pošto ih nijedna strana nije otkazala, Jugoslavija više ne postoji, i potrebno je da Republika Srbija zaključi nove. Sa druge strane, potrebno je zaključiti trgovinske sporazume sa onim državama, sa kojima Jugoslavija to nije učinila, pre svega sa Južnoafričkom Republikom, najjačom ekonomskom silom Afrike.

Delovanje na regionalnom nivou, podrazumeva da Srbija pošalje stalne misije u sedišta afričkih regionalnih ekonomskih zajednica, koje su

⁵³ Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, *Diplomatske i konzularne misije Republike Srbije*, Internet, <http://www.mfa.gov.rs/Srpski/Worldframe.htm>, 4/08/2010.

⁵⁴ U severnoafričkom regionu, Mauritanija je pokrivena iz UN. U istočnoafričkom regionu, Eritreja, Komori, Madagaskar, Mauricijus i Somalija su pokriveni iz UN, Džibuti, Sejšeli, Tanzanija u Uganda su pokriveni iz Etiopije, Sudan je pokriven iz Egipta. U centralnoafričkom regionu CAR, Ekvatorijalna Gvineja, Kamerun, i Sao Tome i Principe su pokriveni iz UN, Burundi i Ruanda su pokriveni iz Etiopije, Čad je pokriven iz Libije, a Kongo, DR Kongo i Gabon su pokriveni iz Angole. U zapadnoafričkom regionu Benin, Burkina Faso, Zelenortska Ostrva, Gambija, Obala Slonovače, Liberija, Niger, Sijera Leone i Togo su pokriveni iz UN, Gvineja, Gvineja Bisao i Mali su pokriveni iz Alžira, dok je samo Gana pokrivena iz Nigerije. U južnoafričkom regionu su sve države osim Angole, u kojoj postoji rezidencijalna misija, pokrivena iz Južnoafričke Republike.

označene stubovima Afričke unije i kontinentalne ekonomske integracije. Sa druge strane potrebno je otpočeti pregovore radi zaključivanja trgovinskih sporazuma sa ovim zajednicama.

Na kontinentalnom nivou je potrebno da Srbija ojača svoju stalnu misiju pri Afričkoj uniji u ekonomskom delu i započne pregovarački proces u cilju zaključivanja trgovinskog sporazuma sa Afričkom unijom.

Bibliografija

1. Ratko Vukanić, „Osnovne odlike stvaranja, ustrojstva i delovanja Afričke unije“, *Međunarodna politika*, Godina LX, br. 1135, juli-septembar 2009.
2. „Statistički godišnjak Srbije 2001-09“, Republički zavod za statistiku Srbije, Internet, <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/god.htm>, 10/8/2010.
3. „Strategija povećanja izvoza Srbije za period od 2008. do 2011.“, Vlada Republike Srbije, Internet, http://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/89063/strategija_povecanja_izvoza0083_lat.zip, 6/08/2010.
4. Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, *Srbija-Alzir: Ekonomska saradnja*, Internet, <http://www.mfa.gov.rs/Srpski/Foreinframe.htm>, 4/08/2010.
5. Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, *Srbija-Libija: Ekonomska saradnja*, Internet, <http://www.mfa.gov.rs/Srpski/Foreinframe.htm>, 4/08/2009.
6. Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, *Srbija-Nigerija: Ekonomska saradnja*, Internet, <http://www.mfa.gov.rs/Srpski/Foreinframe.htm>, 4/08/2010.
7. Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, *Diplomatske i konzularne misije Republike Srbije*, Internet, <http://www.mfa.gov.rs/Srpski/Worldframe.htm>, 4/08/2010.
8. Odbor za ekonomske odnose sa inostranstvom Privredne komore Srbije
9. “World Economic Outlook Database”, International Monetary Fund, April 2010, Internet, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/weodata/index.aspx>, 5/8/2010.
10. “African Statistical Yearbook/Annuaire Statistique pour l’Afrique 2009”, African Union, Internet, <http://www.africa-union.org/root/ua/Annonces/African%20Statistical%20Yearbook%202009%20-%20000.%20Full%20Volume.pdf>, 2/8/2010.

Ratko Vukanić

SERBIA'S FOREIGN TRADE RELATIONS WITH AFRICAN STATES SINCE 2001

ABSTRACT

The paper presents an analysis of the main characteristics of Serbia's foreign trade relations with African states in terms of volume, value, geographic and product structures, the economic feasibility analysis of improving the trade relations with African states and the completion of strategy of increasing exports, which the Government

of Serbia adopted in June 2008. African countries since 2001. have a small share in total foreign trade of Serbia, on average 1-2% annually. Republic of Serbia has not concluded a trade agreement neither with African states, nor with the African regional economic communities, African Union or the African Economic Community. But there are long-term agreements on trade and economic cooperation, which former Yugoslavia concluded with some African states that are still in force and guarantee to the contracting parties the most favoured nation treatment. Serbia's most important trading partners are Egypt, Libya, Tunisia, Morocco and Algeria in North Africa; Kenya, Tanzania, Uganda and the Seychelles in East Africa; Equatorial Guinea, Congo, DR Congo and Cameroon in Central Africa; Nigeria, Ghana and Ivory Coast in West Africa and the Republic of South Africa and Angola in South Africa. The Government strategy envisaged the export increase only to the countries of North Africa, although the increase of export to all five African regions is economically well founded.

Key words: Serbia's foreign trade, African markets, export markets analysis, Serbian exporters to Africa, Serbian importers from Africa, Serbian Government export improvement strategy.

STARI NOVI SVET

Perry Anderson, *The New Old World*, Verso, London/New York, 2009, 561 p.

Obimno delo britanskog profesora Peri Anderesona *Stari novi svet* predstavlja specifično intelektualno promišljanje o Evropi i njenoj integraciji, posmatranoj iz različitih uglova. U ovoj seriji eseja, pisanih tokom više od jedne decenije, Evropa je posmatrana iz tri ugla. S jedne strane, tu je autorova analiza razvoja Evropske unije i onoga što je ona postala. Pored toga, autor daje prikaz jednog broja ključnih studija o evropskoj integraciji („teorije”) objavljenih u poslednje pola veka. Najzad, trećina knjige sadrži neku vrstu mini-monografija o političkom i kulturnom razvoju nekoliko država članica Unije (Francuska, SRN i Italija) ili nekih zemalja podvedenih pod ono što autor naziva „novim Istočnim pitanjem” Evrope (Kipar i Turska).

Svoje delo Anderson otpočinje kritičkim osvrtom na veliki broj radova posvećenih EU baziranim na tzv. „evropskoj uniformisanoj ideologiji” – ogromnoj produkciji profesionalnih članaka i istraživačkih studija, najčešće finansiranih iz Brisela – „zatvorenom svetu često tehničke literature, koja ima malo dodira sa širom publikom” i još manje suštinske kritičnosti. „Evro-konformizam”, „samozadovoljstvo” i „evropski narcizam” su termini koje autor koristi kritikujući odsustvo suštinske žive i kritičke intelektualne debate oko ovog velikog istorijskog projekta koji je danas u krizi.

U ključnim delovima knjige posvećenim rezultatima i daljim ciljevima Unije, autor daje prilično rezervisanu ocenu rezultata tri najvažnije pojave koje su pre dve decenije obeležile transformaciju Evrope: stvaranje jedinstvene monete (tj. Ugovor iz Maastrichta – ekonomska i monetarna unija), ujedinjenje Nemačke i integracija u EU bivših socijalističkih država centralne i istočne Evrope. Ujedinjenje evropskog tržišta (koje, uzgred, i dalje nije toliko jedinstveno) i stvaranje jedinstvene valute nije dovelo do očekivanih i dugo najavljivanih rezultata poput većeg rasta, povećanja konkurentnosti i sl, iako se konačna ocena efekata „evrozone” još ne može izreći. Autor nema definitivni odgovor ni na pitanje u kojoj meri je nemačko ujedinjenje bilo uvod za novi oblik nemačke dominacije kontinentom (što on ni najmanje ne isključuje) ali ukazuje na drastični pad konkurentnosti manje razvijenih zemalja članica evro-zone (posebno onih mediteranskih) i na proširenje polja nemačke „moći”, koja se sada prvenstveno ispoljava preko tržišta. Najzad, ukazujući na istorijske i

geopolitičke dimenzije proširenja na istok Anderson ističe da se rezultati proširenja EU „dobrim delom poklapaju sa nadanjima (britanskog) Foreign Offica i lobija poslodavaca o pretapanju EU u široku zonu slobodne trgovine sa zonom jeftine radne snage na njenoj periferiji“.

Autor, čija je ideološka naklonjenost intelektualnoj levici primetna (radi se o britanskom istoričaru-marksisti, uredniku čuvene *New Left Review*), posebno je kritičan u odnosu na evoluciju današnje Unije koja u prvom redu predstavlja „oligarhijsku strukturu“. On u postojećoj Uniji vidi uspeh neo-liberalnih snaga (za čijeg „proroka“ navodi Hayeka) čiji je cilj bio eliminisanja mešanja države ne samo u privredu nego i u društvene odnose u celini (*„minimal State“*). Današnja Unija nije toliko ni realizacija „federalističke“ niti „međuvladine“ vizije saradnje, koliko „nešto treće“ što ima odlike „Hayekovskog poretka“. Anderson ironično citira ocenu bivšeg laburističkog vođe da je „EU danas bliža Viza kartici nego državi“ i ukazuje na „ustavnu karikaturu“ demokratskog federalizma u EU, oličenu u Parlamentu koji nema pravo inicijative, nepostojanju stranaka na evropskom nivou i niskom nivou interesa stanovništva i izlaznosti glasača na evropskim izborima. Ukazujući da je nastanak evropski integracije bio „potvrda kretivosti buržoaskog poretka“ autor ističe da su buduće „mutacije Unije nepredvidive“, kako je to pokazala i njena dosadašnja istorija koja je išla cik-cak pravcem. Anderson se posebno osvrće na nove fenomene evropskog društva, poput: (muslimanske) imigracije (klasne socijalne tenzije su danas zamenjene versko-etničkim razlikama u zapadnoevropskom društvu), raslojavanja na bogate i ostale (razlike u zaradama su postale veće u EU nego u SAD), na depolitizaciju masa i na „očvršavanje oligarhijske strukture u EU koja je postala potpuno indiferentna na izraze narodne volje, čak i iz površnog pravnog ugla“ (npr. odnos prema rezultatima referenduma o ustavu EU i o Lisabonskom ugovoru). Neuspeh federalističke kao i funkcionalističke vizije integracije, kao i prevaziđenost nekadašnjih posleratnih ciljeva (mir, prosperitet i eliminisanje klasnih sukoba) otvara i pitanje šta je uopšte krajnji cilj, odnosno smisao evropske integracije danas. Autor smatra da se taj cilj može odrediti kao priprema za „sekundiranje“ EU u američkom imperijalnom poretku. Reforma EU u okviru Lisabonskog ugovora, kao i povratak Francuske u NATO omogućavaju delovanje Unije u „vice-imperijalnoj ulozi“, sa naglaskom na njenu regionalnu ulogu prema neposrednom susedstvu na Mediteranu i istoku Evrope (latentno suprostavljanje Rusiji, integrisanje Turske, podrška Izraelu i dr). Ukazujući da su kreativnost i energija projekta evropske integracije proizašli iz mašine koju su nekada hranile socijalne tenzije, politički konflikti i ideološke razlike Evrope s kraja II svetskog rata, autor postavlja hipotetičko pitanje odakle će može proizaći nova „energija“ za dalje evropske političke inovacije (možda iz tenzija ekonomske krize?) koja se za sada ne primećuje.

Uz svoje ocene današnjeg stanja Unije, Anderson istovremeno predstavlja niz radova drugih autora, što je izuzetno koristan i itelektualno podsticajan deo knjige. On ukazuje na prilično apsurdan fenomen da su

najoriginalniji analitičari i teoretičari razvoja EU uglavnom anglo-amerikanci (čije radove široko prezentira: historičar A. Milward, „evropeista“ A. Moravcsik, ekonomista E. Gullingham, politolozi L. Siedentop i P. Schmitter, pravnik J. Wailer i dr.) uz poneke Italijane (G. Majone, S. Bartolini), Nemce (J. Habermas, U. Beck) i Francuze (E. Morin). Prikazujući delo „najvećeg historičara o posleratnoj Evropi“ Alana Milvarda (Alan Milward, *The Reconstruction of Western Europe; The European rescue of the Nation-State*) Anderson ukazuje na ključnu Milvardovu tezu da se proces evropske integracije ne može posmatrati sam za sebe, nego da je to bio komplementaran element rekonstruisanja zapadnoevropskih država posle Drugog svetskog rata (obnova države-nacije) zasnovanih na novim osnovama i političkim ciljevima (u prvom redu puna društvena integracija seljaka, radnika i sitne buržoazije u posleratnu državu-naciju, na osnovu kompleksa mera usredsređenih na rast, zaposlenje i socijalno blagostanje). Milward prikazuje razvoj Evropske zajednice kao seriju ključnih pregovaračkih dogovora (četiri, pet) zaključenih između nacija država u pedesetim (Šumanov plan, Rimski ugovor), šezdestim (Luksemburški kompromis i francusko-nemački pakt), sedamdesetim godinama (Evropski monetarni sistem) itd. Milwardovom pristupu, kojim se donekle potcenjuje neofunkcionalistički motor evropske integracije, Anderson dodaje svoj prikaz uloge Žan Monea i njegovog „federalističkog kruga“, bez čijeg delovanja bi, po njegovom mišljenju nastanak i kasniji razvoj EZ bili nerazumljivi.

U okviru studija pojedinih država, posebno su upečatljivi autorovi tekstovi: o opadanju i parohijalizaciju Francuske – nekada vodećeg ideološkog i kulturnog lidera; o političkim procesima u Italiji od raspada sistema „Prve republike“ (nestanak demohrišćanske partije) do afirmacije Berluskonijeve moći (sa osvrtom na groteskno ideološko samouništenje nekadašnje italijanske levice, predvođene bivšim komunistima); i, najzad, posebno produbljeno, o nastanku i razvoju modernog političkog sistema Turske gde je autor posebnu pažnju posvetio političkim ideološkim i etatičkim uzrocima i razlozima poricanja genocida nad Jermenima.

Serijsa Andersonovih eseja, iako vremenski i tematski nekoherentna, i često sa kontroverznim ocenama, ostavlja utisak intelektualnog bogatstva, lucidnosti i originalnost pristupa, čemu se autor približava idealu koji po njegovom mišljenju nedostaje Evropi: stvaranju žive i otvorene „republike pismenosti“ kojom neće dominirati uniformna „jedinствена misao“ neoliberalizma.

Duško LOPANDIĆ

ASIMETRIČNI RATOVI, MEĐUNARODNI ODNOSI I TEORIJA PRAVEDNOG RATA

Naučni skup „Asimetrični ratovi, međunarodni odnosi i teorija pravednog rata” održan je od 17. do 19. juna u organizaciji Centra za etiku, pravo i primenjenu filozofiju, Filozofskog društva Srbije i Univerziteta u Beogradu pod pokroviteljstvom Ministarstva nauke. Ovo je jedanaesti seminar od 1997. godine organizovan pod okriljem projekta ILECS (*International Law and Ethics Conference Series*).

Jedan od učesnika konferencije, Majkl Volcer, emeritus profesor na Institutu za napredne studije Univerziteta Princeton je na inicijativu Fakulteta političkih nauka izabran za počasnog doktora Univerziteta u Beogradu. Ceremonija dodele doktorata održana je 16. juna u Svečanoj sali Rektorata. Volcer je na Fakultetu političkih nauka održao predavanje „Pet režima koegzistencije (Za šta služe države?)” objasnivši pet vrsta političkih aranžmana – carstvo, višenacionalna, dvo-nacionalna, imigrantska i nacionalna država koji dopuštaju (ili ne) koegzistenciju različitih nacionalnih i verskih grupa. Volcerovo gostovanje u Beogradu nastavljeno je još tri dana na ILECS-ovom naučom skupu u Rektoratu Univerziteta.

Na ceremoniji otvaranja Branko Kovačević, rektor Univerziteta, ukratko je predstavio Beogradski Univerzitet. Tibor Jona iz Ministarstva nauke je napomenuo napredak nauke u Srbiji koji se mora nastaviti. Ivan Vejvoda, iz Balkanskog fonda za demokratiju koji je delimično finansirao konferenciju, govorio je o slobodi i pravdi za koju se vredi boriti u najboljim i u najgorim vremenima. Jair Fromer, zamenik ambasadora Izraela je napomenuo da se Izrael dugo suočava sa stalnim pretnjama demokratiji od neprijatelja koji su naučili da sebe prikazuju kao zagovornike visoko etičkih normi dok vode ratove najsurovije vrste.

Prva sesija čiji je moderator bio supervizor konferencije Jovan Babić sa Filozofskog fakulteta nosila je naziv „Teorija pravednog rata: Sednica posvećena Majklu Volceru”. Volcer je održao predavanje na temu „Posledice rata: Razmišljanja o *Ius Post Bellum*”. Odgovornost koja se dobija za stanje nakon vojne pobeđe bila je okosnica predavanja o stavu klasične teorije *pravednog rata* u odnosu na posleratnu pravdu – ko je zapravo odgovoran i do kada preuzima odgovornost. Nensi Šerman sa Džordžtaun Univerziteta i Mornaričke akademije SAD održala je predavanje „Krivica koju nose” o pitanju psihološkog efekta ratnih

dejtava na same vojnike. Istraživanja koje je sproveda usmerenim razgovorom sa vojnicima SAD bila su zanimljiva kao pozadina ovog teorijskog prikaza. Predavanje Igora Primorca sa Univerziteta Melburn "Imunitet civila, hitna stanja i moralna katastrofa" bavilo se potrebom zaštite civila, neboraca, običnih građana. Neki teoretičari smatraju ovaj zahtev apsolutnim bez obzira na okolnosti. Drugi dopuštaju da se u ekstremnim slučajevima zanemari, kao Volcerovo *vrhovno vanredno stanje*. Primorac misli da je Volcer nejasan i da je njegov argument neprihvatljiv. Zato on uvodi pojam "moralna katastrofa" kojim se namerno ubijanje civila smatra skoro potpuno pogrešnim.

Druga sesija „Novi ratovi i teorija pravednog rata“ za svog moderatora imala je stranog supervizora konferencije Jicaka Benbajia. Dejvid Rodin sa Oksforda održao je predavanje „Imunitet neboraca u teoriji pravednog rata: Da li je moralna odgovornost za nepravedno nanetu štetu dovoljna za preduzimanje sile“. Prema njemu nedopustivo je ubiti u samoodbrani i u odbrani drugog jer moral nije opravdanje. Džudit Lihtenberg sa Džordžtaun Univerziteta održala je predavanje „Da li je ratna konvencija zaista konvencija?“ Dve su centralne tačke ratne konvencije – moralna jednakost boraca i imunitet neboraca. Paradoks koji se pojavljuje iz ovakve moralne jednakosti pruža za pravo procenjivanja vlastite ispravnosti. Jovan Babić sa Filozofskog fakulteta održao je predavanje „Etika rata i teorija pravednog rata“. Opravdati rat čini se beznadežnim zadatkom jer obe strane tvrde da se bore za pravednu stvar. Pobjednik stiče pravo da to tvrdi nakon rata. Rat je neizbežan kada je u pitanju odbrana jer je „nemoguće kapitulirati unapred“ a postavlja se pitanje šta je odbrana, a šta kapitulacija.

Drugog dana konferencije održana je treća sesija „Asimetrični rat“ čiji je moderator bio jedan od tri supervizora ovog skupa, Petar Bojanić sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju. Predavanje „Slučajevi najveće hitnosti i problem beskonačnosti“ održao je Danijel Stetman sa Univerziteta Haifa. Mnogi veruju da su tokom *vrhovnih varednih stanja* kolektivitetu dozvoljena „posebna ovlašćenja“ samodbrane koja su inače moralno zabranjena. Stetman smatra da bi tako moglo biti i u manje ekstremnim situacijama kada bi ubijanje neboraca na strani agresora sprečilo veće ubijanje, masakr na vlastitoj strani. Ovo ipak podriva ideju pravednog rata. Jicak Benbaji sa Bar Ilan Univerziteta održao je predavanje „Terorizam i asimetrični ratovi“ pitajući koja je razlika legitimne vojne akcije kada uzrokuje usputnu štetu među civilima i terorističkog napada čiji izvršioци namerno ciljaju civile. Koja je moralna razlika legitimnog ubijanja vojnika na pravednoj strani u ratu i civila koji su na nepravednoj strani u ratu. Predavanje „Asimetrično ratovanje i imunitet neboraca“ održao je Set Lazar sa Oksforda. U temelju ograničavanja upotrebe oružanih snaga nalazi se princip imuniteta neboraca. Pošto ubijanje neboraca skoro nikad nije neophodno zato nije ni dozvoljeno i mora se voditi računa o ranjivosti neboraca jer je to izvor zabrane napada na njih.

Četvrtu sesiju „Krivica i nevinost u asimetričnim ratovima” moderirao je Vojin Rakić sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju. Predavanje Dejvida Lubana sa Džordžtaun Univerziteta „Rat bez opravdanja” postavlja pitanje koje norme važe u ratu između države i nedržavnog aktera koji pribegava terorizmu? Izvršioc akata žive među civilima i imaju podršku nekih od njih. „Jastrebovski pristup” širi definiciju „direktnog učešća u neprijateljstvima” kako bi dozvolio veće ciljanje civila ili meta okruženih dobrovoljnim živim štitom i ne vidi razlog zašto smanjiti žrtve suprotne strane. „Pristup goluba” pak, smatra zaštitu nevinih vrhunskim pravilom rata. Predavanje „U odbranu gospodara rata” održao je Uve Stajnhof sa Univerziteta u Hong Kongu. Gospodari rata najčešće dobijaju grdnje jer su pohlepni, sebični, ne obezbeđuju stanovništvo niti su ideološki vezani i nemaju politički legitimitet. Nedostatak političke legitimnosti (koja podrazumeva neiznuđeno prihvatanje šire populacije) po pravilu je odlika gospodara rata. Ipak to ne podriva legitimitet u normativnom smislu pa se oni brane identifikujući se sa državom.

Trećeg dana konferencije održana je peta sesija „Međunarodni odnosi, etika rata i mir” koju je moderirao Milorad Stupar. Predavanje „Novi zakoni za nove ratove: Koja je uloga stručnjaka za etiku?” održao je Pol Gilbert sa Univerziteta Hal. Nikolas Foušn sa Ejmori Univerziteta održao je predavanje „Teorija pravednog rata: Nije još mrtva”. Sa promenama u načinu ratovanja i ko se u njima bori moglo bi se reći da je teorija pravednog rata blizu kraja. Promena je ipak u oku posmatrača, a ne toliko u samoj promeni ratovanja. Helen Frove sa Šefildskog Univerziteta predavala je na temu „Neborci u ratu”. Princip neborčkog imuniteta drži da je nedopustivo da se u ratu namerno ciljaju neborci iako pripadaju suprotnoj strani. Neborci doprinose ratnim naporima svoje zemlje pa imunitet nije apsolutan. Neborci koji doprinose nepravednom ratu jesu na taj način odgovorni, jer su moralno odgovorni za nepravedne pretnje.

Dijalog među učesnicima i publikom konferencije bio je omogućen u vidu postavljanja pitanja na kraju predavanja. Konferencija je izazvala reakcije dela javnosti (naročito suosnivača ILECS-a), koji je osudio učešće tri predavača (Volcera, Lubena i Primorca) jer su u ranijim tekstovima opravdavali intervenciju i rat protiv Jugoslavije. I pored reakcija na temu konferencije, koja je prava retkost, broj entuzijasta koji je prisustvovao je mali. Broj istraživača koji se bave ovim temama u Srbiji je takođe mali. Srbija koja je ličnim iskustvom osetila asimetrični rat nije u prilici da propušta ovakve prilike za razmenu mišljenja, ili barem da čujemo predavanja što je delimično ispravljeno postavljanjem njihovih snimaka na sajtu Centra za etiku, pravo i primenjenu filozofiju (<http://celap.edu.rs>).

Željko MIRKOV

HARMONIZACIJA ZAKONODAVSTVA REPUBLIKE SRBIJE SA PRAVOM EVROPSKE UNIJE

U Beogradu je, 16. i 17. juna 2010. godine, u Institutu za međunarodnu politiku i privredu (IMPP), u saradnji sa Fondacijom „Hans Zajdel“, održana međunarodna naučna konferencija pod nazivom *Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije*. Cilj konferencije bio je da proširi znanja o pravu koje postoji u Evropskoj uniji (EU) i utvrdi rezultate koje je Srbija postigla na njenom putu ka EU u oblasti prava, ali i da ukaže na izazove koji i dalje stoje pred našom zemljom u ovoj oblasti. Konferenciju su otvorili dr Duško Dimitrijević, direktor IMPP, koji je ujedno bio koordinator ove konferencije, Srđan Majstorović, zamenik direktora Kancelarije za evropske integracije Vlade Republike Srbije, njegova ekselencija Vinsent Dežer, šef delegacije EU u Republici Srbiji, Marina Jovićević, pomoćnik ministra u Ministarstvu spoljnih poslova Vlade Republike Srbije i Luc Kober, rukovodilac Projekta „Hans Zajdel“ Fondacije za Srbiju i za Crnu Goru.

Prvi radni panel, čiji je moderator bio prof. dr Brano Miljuš, imao je naziv *Ustavni okvir evropskih integracija*. Prof. dr Slobodan Samardžić, sa Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, istakao je da je najvažnije da Ustav obezbedi osnovne slobode i prava nacionalnih manjina. Pored toga, neophodna je sudska zaštita navednih prava, što predstavlja jedan od ključnih preduslova evropskih integracija. On je ukazao da je neophodno da Ustav omogući inkorporaciju međunarodnog prava u domaće pravo. Prof. dr Svetomir Škarić, sa Pravnog fakulteta „Justinijan prvi“ u Skoplju, ukazao je da EU insistira na pravu kao na jednom od njenih temelja, pa samim tim pravo predstavlja osnovu razvoja EU. Evropsko pravo kreira se na osnovu ciljeva kojima teži EU, što može biti interesantno i veoma efikasno u njenom daljem razvoju. On je istakao da, kada se govori o harmonizaciji evropskog i nacionalnog prava, postoji autonomnost evropskog prava, pa je njegovo prihvatanje jednostrano. Mr Žaklina Novičić i mr Dejan Gajić, iz IMPP, u svom izlaganju istakli su Nemačku kao primer harmonizacije nacionalnog prava sa pravom EU. Savezni ustavni sud Nemačke zahteva da se revizija Ustava vrši na redovan način, odnosno dvotrećinskom većinom. Ustav Nemačke otvoren je za dalje evropske integracije, ali ako EU prekorači svoje nadležnosti Savezni ustavni sud ima pravo da sprovede adekvatnu kontrolu. Isto tako, u slučaju neravnoteže nadležnosti EU i Nemačke, Nemačka može izvršiti reviziju prenetih nadležnosti, ali i istupiti iz EU.

Harmonizacija domaćeg prava sa pravom Evropske unije – sloboda kretanja kapitala, roba i usluga bio je naziv drugog radnog panela. Moderator ovog radnog panela bio je dr Duško Dimitrijević. Prof. dr Edin Rizvanović, sa Pravnog fakulteta u Mostaru, ukazao je da je sporazum o Centralnoevropskoj zoni slobodne trgovine (Central European Free Trade Agreement – CEFTA) ključan za region Zapadnog Balkana u ekonomskom smislu, dok je u političkom smislu to Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju

(SSP). On je istakao da je EU najznačajniji partner zemalja u regionu, a CEFTA najbolji model postupanja, a kao dokaz za to naveo je činjenicu da je EU nastala i razvijala se na istim osnovama. Prof. dr Hasiba Hrustić, iz IMPP, istakla je da svaka zemlja koja želi da pristupi EU mora da izvrši određen stepen konvergencije monetarne politike, institucija i fiskalne politike kako bi se testirala sposobnost države da bude stabilna na tržištu EU. Ona je ukazala da glavni problem Srbije predstavlja podatak da 30% budžeta odlazi na penzije, što znači da takav budžet nije razvojni nego socijalni, dok je drugi problem Srbije – nezaposlenost, u kojem je najznačajnija karakteristika da 40% nezaposlenih predstavljaju lica starosti oko 25 godina. Prof. dr Snežana Miladinović, sa Pravnog fakulteta u Podgorici, istakla je da postoje dva vida harmonizacije nacionalnog sa pravom EU. Prvi vid predstavlja spontana harmonizacija koja se odvija na širokom prostoru bez jasnog uvida u rezultat koji će iz toga proizići. Drugi vid je organizovana harmonizacija koja se odvija u domenu u domenu određenih nadnacionalnih organizacija, koje imaju tačno određena pravila. Ona smatra da je promene u pravu pogrešno obrazlagati isključivo ekonomskim interesima jer, pored njih, postoje politički, kulturni i drugi interesi.

Nakon drugog radnog panela usledila je diskusija u kojoj su učesnici istakli da će najveći problem biti predstojeći izazov primene, pre svega, državnih subvencija na regionalnom planu. U tom smislu Srbija će uskoro morati da usvoji regionalnu šemu, čime će biti u situaciji da pređe sa teritorijalnih na regionalne šeme koje će u budućnosti biti prilagođene evropskim ekonomskim standardima. Na taj način, regioni koji su ekonomski zaostali i u kojima vlada velika nezaposlenost primiče značajne finansijske podsticaje, ali će taj proces zahtevati određene političke kompromise.

Drugi radni dan konferencije započeo je trećim radnim panelom pod nazivom *Politički aspekti evropskih integracija*. Moderator ovog radnog panela bio je prof. dr Brano Miljuš. Prof. dr Ilija Babić, dekan Fakulteta za evropske pravno-političke studije Univerziteta Singidunum, istakao je da postoje različita shvatanja o poreklu evropske kulture. Neki smatraju da evropska kultura ima poreklo u nasleđu Rimskog carstva, dok drugi svoja shvatanja zasnivaju na dostignućima antičke Grčke. On smatra da su u svakom slučaju i rimska i grčka kultura, kao i različita naučna dostignuća u Srednjem veku, doprinela postavljanju osnove za razvoj karakteristične evropske kulture. Dr Milovan Radaković iz IMPP, ukazao je da se evropske integracije odvijaju u ekonomskom, pravnom i političkom pravcu. On je istakao da je EU formulisala regionalni pristup problemima na Zapadnom Balkanu, čime je omogućila evropsku perspektivu zemljama ovog regiona i izvesnost njihovog priključenja.

Četvrti radni panel održan je pod nazivom *Harmonizacija domaćeg prava sa pravom Evropske unije – sloboda kretanja ljudi, pitanja bezbednosti i ljudska prava*. Dr Duško Dimitrijević bio je moderator ovog radnog panela. Prof. dr Gordana Gasmi sa Univerziteta Singidunum, ukazala je da je EU od zemalja koje žele da joj se priključe insistira na podizanju kvaliteta

integrisanog upravljanja granicama, čime se mogu umanjiti problemi vezani za organizovani kriminal, trgovinu ljudima i ilegalne prelaskne granica. Ona je ukazala da Lisabonski ugovor, potpisan 1. decembra 2009. godine, omogućava širenje migracionih prava „trećih zemalja“, a EU od zemalja Zapadnog Balkana zahteva efikasniju kontrolu ilegalnih migracija, saradnju sa EUROPOL-om i akcioni plan poboljšanja regionalne saradnje u domenu dodele viza. Prof. dr Vladan Jončić sa Pravnog fakulteta u Beogradu, izneo je stav da je neophodno preuređenje sistema bezbednosti u Evropi, jer ovaj sistem kao svoj osnovni cilj ima eliminaciju ratno-političkih problema, što je u velikoj meri postignuto. On je istakao da se pri formiranju novog sistema bezbednosti moraju uzeti u obzir novi izvori opasnosti, kao što su različite vrste prirodnih i ljudskim delovanjem izazvanih katastrofa. On je ukazao da Srbija nezaostaje za EU kada je u pitanju izgradnja sistema bezbednosti, pri čemu veliki značaj ima uspostava regionalnih centara za zaštitu u našoj zemlji. Prof. dr Slobodan Marković sa Fakulteta za pravne i poslovne studije u Novom Sadu, ukazao je da transformacija sektora bezbednosti mora da uzme u obzir da su bezbednosne pretnje pomezene sa političke na ekonomsku skalu. On je izneo podatak da je u prethodne dve decenije stvoren novi socio-ekonomski ambijent, koji je sa sobom doneo nove rizike, poput klimatskih i ekoloških promena, a pojavile su se i nove vrste nedržavnih aktera. On je istakao da za EU, kao i za Srbiju, obrazovanje i funkcionalno znanje predstavljaju najbolji način za prepoznavanje i eliminaciju novih pretnji.

Nakon četvrtog radnog panela započela je druga diskusija u kojoj su učesnici ukazali da se u nekim dokumentima EU naglašava da identitet evropske kulture počiva na hrišćanstvu, ali da to pitanje nije podrobnije razmatrano i da zaslužuje širu debatu. Ipak, učesnici su istakli da se evropski kulturni identitet ne može svesti samo na hrišćanstvo, jer ako se taj stav usvoji postavlja se pitanje na kom hrišćanstvu se zasniva taj kulturni identitet, odnosno da li se radi o katoličkom hrišćanstvu ili nekoj drugoj vrsti ove religije. To pitanje bi zahtevalo otvaranje široke debate u kojoj bi se teško došlo do kompromisa, jer su na stvaranje i razvoj EU uticale i druge civilizacije i kulture. Učesnici diskusije su naglasili da je u EU, naročito u Francuskoj, trenutno u toku široka debata na ovu temu ne samo u akademskim, već i u političkim krugovima.

Zatvarajući konferenciju, dr Duško Dimitrijević, direktor IMPP, naglasio je da je harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom EU proces koji teče veoma dinamično i zahteva angažovanje celokupne naše zajednice, ali ne samo državnih organa, nego i naučne zajednice u celini. On je istakao da je IMPP jedna od naučnih institucija koja je postavila temelje za izučavanje prava EU, a da naučni radnici sa visokoškolskih ustanova, pre svega sa fakulteta, treba da prošire tu aktivnost. On je izneo stav da ovakve konferencije treba da pomognu u izučavanju prava EU i podstaknu bolju i čvršću saradnju među zainteresovanim stranama.

Aleksandar JAZIĆ

OBRAĆANJE PREDSEDNIKA REPUBLIKE SRBIJE BORISA TADIĆA POVODOM MIŠLJENJA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE O KOSOVU

(Beograd, 22. jul 2010)

Poštovane građanke i građani Srbije, upravo smo čuli mišljenje Međunarodnog suda pravde, najviše pravne instance Ujedinjenih nacija, o Kosovu.

Mi ćemo pažljivo analizirati sve što je rečeno i razmotriti situaciju u svim državnim institucijama Republike Srbije.

Odluka Međunarodnog suda pravde da jednostrana deklaracija o nezavisnosti Kosova ne povređuje međunarodno pravo je teška za Srbiju. Međutim, jasno je da se Sud nije izjašnjavao o pravu na ocepljenje, već je odlučio da raspravlja isključivo o tehničkom sadržaju deklaracije o nezavisnosti.

Taj tekst deklaracije sam po sebi ne narušava međunarodno pravo, s obzirom da ga se i ne dotiče. Samim tim, Sud je izbegao da se izjasni o suštinskom pitanju i prepustio je da se o tome i svim političkim implikacijama raspravlja u najvišem organu Ujedinjenih nacija – Generalnoj skupštini.

Politički zaključak prepušten je Generalnoj skupštini UN.

Srbija naravno nikada neće priznati jednostrano proglašenu nezavisnost Kosova jer smatramo da jednostrana etnički motivisana secesija nije u skladu sa principima Ujedinjenih nacija. Postavlja se pitanje da li će ova odluka imati implikacije na svetski poredak? Ako bi se ovakva odluka čitala u svetlu u kakvom će pokušati da je predstave u Prištini, imali bi velike implikacije na secesionističke pokrete u svetu.

Međutim, pošto u stvarnosti Sud nije razmatrao pitanje secesije, političke implikacije biće postavljene na zasedanju Generalne skupštine UN.

Ovakvo mišljenje Suda otvara mogućnost Srbiji da ispravnost svoje politike potvrdi na jesen u Generalnoj skupštini UN usvajanjem rezolucije koja će pozvati da se ovaj istorijski problem i konflikt srpsko-albanski reši pregovorima. U narednim danima, država ima jasan plan diplomatskih

aktivnosti. Vlada Srbije razmatraće dalje korake, obavestio me je premijer Cvetković. Već tokom vikenda će specijalni izaslanici biti upućeni u 55 zemalja širom sveta sa mojim pismom predsednicima država ili vlada.

Mnoge zemlje će biti pod pritiskom da priznaju Kosovo, pre izjašnjavanja u Generalnoj skupštini UN. Uložićemo sve napore da takvih priznanja bude što manje, i da na jesen ove godine u Njujorku bude usvojena rezolucija Srbije. Jedino održivo rešenje za budućnost Kosova je ono koje prihvate sve strane. Srbija nije i nikada neće promeniti svoj principijelan stav – ne priznajemo jednostrano proglašenu nezavisnost Kosova.

Borba za kompromisno rešenje će biti teška i duga, ali od nje nećemo odustati.

Od presudne je važnosti da se očuvaju mir i stabilnost na teritoriji Pokrajine. Pozivam građane da ne nasedaju na bilo kakve provokacije ako do njih dodje, ali želim da ponovim ono što sam rekao mnogo puta od kada sam postao predsednik, da će Srbija ovaj problem rešavati isključivo mirnim putem.

Međunarodna zajednica je odgovorna za mir i stabilnost na Kosovu i Metohiji. Nastavićemo da diplomatskim i političkim putem tražimo rešenje koje će čuvati suverenitet i teritorijalni integritet zemlje, i u tome moramo biti odlučni i složni.

Odbrana interesa Srbije na Kosovu i Metohiji nije dnevno političko pitanje, već nacionalni i državni zadatak najvišeg reda za sve građane, sve državne institucije i sve političke stranke.

UPUTSTVA ZA SARADNIKE

Međunarodna politika je tromesečnik koji izlazi u januaru, aprilu, julu i oktobru svake godine.

Časopis objavljuje recenzirane autorske priloge i prikaze skupova i knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima.

I - Uputstvo za pisanje članaka

1. Autorski prilozi (članci) ne treba da sadrže više od 4 500 reči odnosno do 32 000 znakova sa razmacima.
2. Članke pisati korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu.
3. Ispod naslova teksta stoji ime i prezime autora članka (i eventualna titula), naziv institucije u kojoj je zaposlen i njeno sedište, kao i lična adresa autora za korespodenciju (poštanska/institucionalna ili elektronska). Ovi podaci se navode u *Italic*-u.
4. Ukoliko autor ima želju da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen, neophodno je da na kraju naslova teksta stavi posebnu fusnotu sa simbolom * u kojoj će to posebno napomenuti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže na najbitnije hipoteze na kojima rad počiva. Apstrakt treba da sadrži do 120 reči, a ispod njega autor navodi do 12 ključnih reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora navesti kako glase u originalu, i to u zagradi posle srpske transkripcije.
8. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba navesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica. Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, pp. 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribičević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneve, 2002, pp. 234–7.

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (-), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primer:

Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 878–84. (pp. 878–9 ili p. 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, pp. 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka – pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *Italic-u*) datum – napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primer:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

„Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine”, *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 1-14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, Internet, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+is+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+is+Paying+text.pdf), 14/09/2004, p. 3.

f) Ponaavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", op. cit., p. 879). Ibid. ili ibidem koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. Ibid., str. 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se organizuje prema abecednom redosledu pocetnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II – Uputstvo za pisanje prikaza knjiga i skupova

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice *Word* formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza se navode bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str; p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova ne smeju sadržati fusnote, dok se sve eventualne napomene mogu navesti u gradnji.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima – veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza se navodi puno ime i prezime autora u *Italij*-u, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. *Žaklina NOVIČIĆ*).

* * *

Svi prilozi se dostavljaju dr Draganu Đukanoviću, glavnom i odgovornom uredniku *Međunarodne politike* na adresu: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, 11000 Beograd, ili na e-mail: dragandjuk@yahoo.com.

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 327

MEĐUNARODNA POLITIKA – glavni i odgovorni urednik Dragan Đukanović. – God. 1, br. 1 (1950) –. – Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1950–. – 24 cm

Tromesečno

ISSN 0543-3657 = Međunarodna politika

COBISS.SR-ID 3092482

Primaoci časopisa

MEĐUNARODNA POLITIKA

U zemlji

- . diplomatska predstavništva stranih zemalja u Srbiji,
- . strana dopisništva novinskih i televizijskih kuća i agencija,
- . organi vlasti, vojne institucije, političke partije,
- . privredne organizacije i ustanove, banke, komore i instituti i preduzeća,
- . univerziteti, instituti i biblioteke,
- . izdavačke organizacije, javni mediji,
- . istaknute ličnosti iz oblasti politike, naučne, privredne i kulturne delatnosti.

U inostranstvu

- . diplomatska, privredna i kulturna predstavništva Srbije u svetu,
- . parlamenti i vlade zemalja na svim kontinentima,
- . direkcije značajnih političkih parlamentarnih partija u svetu,
- . sve veće globalne i regionalne međunarodne organizacije (UN, EU, OEBS, UNESCO, Savet Evrope i dr.),
- . privredne komore, veće privredne kompanije u svetu,
- . univerziteti, instituti i biblioteke,
- . pojedinci iz raznih oblasti i delatnosti.

Časopis *Međunarodna politika* ima Internet prezentaciju na adresi:

<http://www.diplomacy.bg.ac.yu/mp.htm>

Cena oglašavanja u *Međunarodnoj politici*:

- . puna strana 30 000 dinara
- . 1/2 strane 18 000 dinara
- . k3 (unutrašnja korica) 40 000 dinara
- . k4 (zadnja korica) 50 000 dinara

Za sve dodatne informacije obratiti se na telefon (011) 3373 832 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.yu

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU osnovan je 1947. godine. Njegova misija je sistematsko istraživanje osnovnih procesa u međunarodnoj zajednici i elemenata političkog, ekonomskog, vojnog, tehnološkog i kulturno-socijalnog karaktera u savremenom svetu. Pružajući naučnu osnovu za utvrđivanje i predlaganje strategijskih osnova spoljne politike zemlje, Institut je u radnom smislu najtešnje povezan sa organima koji sprovode spoljnu politiku (Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije). Poseban zadatak Instituta je doprinos edukaciji šire javnosti o osnovnim tokovima međunarodnih odnosa, što se ostvaruje bogatom izdavačkom delatnošću, organizacijom skupova i učestvovanjem istaknutih političkih ličnosti, stručnjaka i diplomata na tribinama Instituta. Od svog osnivanja Institut je bio i značajan izvor kadrova za diplomatsku službu ili druge političke funkcije na unutrašnjem i međunarodnom planu. Osim naučnoistraživačkog sektora, u kome radi 30 naučnih radnika, Institut raspolaže jednom od najbolje opremljenih specijalizovanih biblioteka u Jugoistočnoj Evropi koja je, takođe, ekskluzivna deponitarna biblioteka edicija i dokumenata UN, Evropske unije i NATO. Pored *Međunarodne politike* (na srpskom) Institut objavljuje periodične publikacije: *Međunarodni problemi* (na srpskom i engleskom jeziku), *Evropsko zakonodavstvo* i *The Review of International Affairs*.

IZBOR IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

Međunarodna politika
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
Izlazi tromesečno

Review of International Affairs
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
(na engleskom jeziku)
Izlazi tromesečno

Međunarodni problemi
Naučni časopis na srpskom
i engleskom jeziku
Izlazi tromesečno

Evropsko zakonodavstvo
Naučno-stručni časopis
za pravo Evropske unije
Izlazi tromesečno

KNJIGE:

Vladimir Grečić, *Srpska naučna dijaspora*, proširano, 2010, 416 str.

Predrag Bjelić, Sanja Jelisavac-Trošić i Ivana Popović-Petrović, *Savremena međunarodna trgovina*, proširano, 2010, 360 str.

Dragan Petrović, *Rusija i Evropa*, tvrdi povež, 2010, 348 str.

Unapređenje turizma kao faktor razvoja privrede Republike Srbije, zbornik radova, Pero Petrović i Vidoje Golubović (priređivači), proširano, 2010, 500 str.

Srbija u savremenom geostrateškom okruženju, priređivač Nevenka Jeftić-Šarčević, proširano, 2010, 464 str.

Srđan Korać, *Integritet nadnacionalnog službenika Evropske unije*, proširano, 2010, 206 str.

Dragan Petrović, *Predsednički izbori u Ukrajini 2010*, proširano, 2010, 190 str.

Nevenka Jeftić, *Osvajanje slobode izražavanja i transformacija komunikativnog suvereniteta*, proširano, 2010, 188 str.

Srbija i regionalna saradnja, zbornik radova, Dragan Đukanović i Sandro Knezović (priređivači), proširano, 2010, 340 str.

Ivan Dujić, *Srbija i Panamski kanal kao ključ za svetski poredak od 1850. do 2000. godine*, proširano, 2010, 204 str.

Ivona Lađevac, Svetlana Đurđević-Lukić, Ana Jović Lazić, *Međunarodno prisustvo na Kosovu i Metohiji od 1999. do 2009. godine*, proširano, 2010, 308 str.

Aleksandar Fatić, *Uloga kazne u savremenoj poliarhičnoj demokratiji*, proširano, 2010, 260 str.

Serbia and European Union, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Miroslav Antevski, proširano, 2010, 248 str.

Dragan Petrović, Dragomir Anđelković i Goran Nikolić, *Geopolitika Zakavkazja*, tvrdi povež, 2010, 393 str.

Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac (prir.), zbornik radova, *Proširenje Evropske unije na Zapadni Balkan*, proširano, 2009, 316 str.

Duško Dimitrijević, *Reforma Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija*, tvrdi povež, 2009, 400 str.

Žaklina Novičić, *Neorealizam Keneta Volca*, proširano, 2009, 240 str.

Vodič kroz pravo Evropske unije, zbornik radova, (prir.), Blagoje Babić, tvrdi povež, 2009, 768 str.

Dragan Petrović, *Francusko-jugoslovenski odnosi u vreme Alžirskog rata 1952–1964*, tvrdi povež, 2009, 452 str.

Dobrica Vesić, *Specifični oblici upravljanja ljudskim resursima*, proširano, 2009, 192 str.

Branko Pavlica, *Odnosi Srbije sa Republikom Makedonijom 1996–2008*, proširano, 2009, 182 str.

Japan and Serbia: Contemporary Issues, zbornik radova, priređivači Edita Stojić-Karanović, Emal Hatibović i Ivona Lađevac, proširano, 2009, 244 str.

Aleksandar Fatić, *Freedom and Heteronomy*, proširano, 2009, 236 str.